

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ І СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

АЛФЬОРОВ Олександр Анатолійович

УДК 94 (477) «XVI/XVIII»

**РОЛЬ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ ГОЛУБІВ В ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI –
КІНЦЯ XVIII СТ.**

07.00.01 – історія України

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник

Борисенко Володимир Йосипович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ	
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Характеристика джерельної бази дослідження.....	18
РОЗДІЛ 2	
ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ГОЛУБІВ	
2.1 . Походження роду Голубів.....	30
2.1.2. Утворення відгалужень роду Голубів та їх розселення.....	40
2.1.3. Геральдика роду.....	49
2.2. Економічне становище роду Голубів: набуття та утримання маєтностей, зміни в способах ведення господарства.....	54
2.3. Соціально-політичне становище роду Голубів та їх уявлення про козацтво і його місце в державотворчих процесах України.....	68
РОЗДІЛ 3	
ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ ТА ЇХ ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА	
3.1. Представники роду Голубів в умовах становлення козацтва та назрівання суспільно-політичної боротьби в Речі Посполитій.....	79
3.2. Діяльність роду Голубів та його відгалужень у розбудові козацької держави – Гетьманщини (Війська Запорозького).....	119
3.3. Рід Голубів в колонізаційних процесах та утворенні козацтва на землях Слобідської України.....	152
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	184
ДОДАТКИ	224

ВСТУП

Актуальність теми. Вже у XIX ст. низка вітчизняних дослідників дійшла висновку про першочергове значення в історії козацтва окремих постатей та родин. Не останню роль в цьому відіграла цікавість до родоводів української знаті. У сучасній історичній науці превалює думка про потребу дослідження української еліти та її впливів на державотворчі та культурно-освітянські процеси. Просопографічні дослідження відбивають основні напрямки зміни в соціально-політичних, культурницьких, ментальних та економічних чинниках на різних етапах еволюції козацтва.

У попередні роки, особливо коли українська історична школа перебувала під впливом іноземних або чужорідних ідеологій, поняття «клану», «клановості» набуло негативних форм сприйняття. Проте саме сім'я-родина-рід-клан є одними з тих факторів, що відбивають динаміку розвитку суспільства. У становому ж суспільстві роди, представники яких володіли значною економічною базою та були наділені військовими чи освітянськими здібностями, мали владу над соціальними та політичними інституціями та окремими людьми. Спроба зрозуміти мікросвіт кожного конкретного роду, що належав до елітарної верстви, дозволяє оцінити та пояснити їх внесок, реакції та дії під час доленосних моментів історії й особливо суспільства.

У цьому контексті привертає увагу старшинсько-козацький рід Голубів – один з небагатьох родів, представники якого утримували в своїх руках гетьманську булаву і знаходились у козацькому стані з часу перших реєстрів і до зруйнування останніх державних інституцій Гетьманщини. Специфіка історії роду полягає в його значному розгалуженні, соціально-майновій диференціації і вживанні різних прізвищ.

З огляду на це, дослідження ролі старшинсько-козацьких родів в історії України, надає нові підстави для інтерпретації подій та явищ в історичному процесі в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертація виконувалася в руслі наукової тематики кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова «Актуальні проблеми історії України». Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова 27 січня 2007 року, протокол № 1.

Мета дисертаційної роботи – визначити роль старшинсько-козацького роду Голубів в історії України другої половини XVI - кінця XVIII ст. Досягненню мети дослідження підпорядковані такі **завдання дослідження**:

- з'ясувати стан історіографії проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- дослідити походження роду та його відгалужень, зміни родового прізвища в козацькому середовищі, геральдику, соціально-економічне та політичне становище;
- віднайти відомості про представників роду Голубів, що долучились до козацького стану, проаналізувати основні передумови їх входження до нього, їх погляди на козацтво та політичну систему періоду його існування в Україні;
- визначити роль представників роду Голубів в умовах становлення козацтва та назрівання суспільно-політичної боротьби в Речі Посполитій;
- розкрити діяльність роду Голубів та його відгалужень у розбудові козацької держави – Гетьманщини (Війська Запорозького);
- з'ясувати основні чинники розселення Голубів та ступінь залучення окремих представників роду до утворення козацької держави та колонізаційних процесів на Слобожанщині.

Об'єктом вивчення є козацько-старшинський рід Голубів у другій половині XVI – кінці XVIII ст.

Предметом дослідження є вплив на історичні події, роль в державотворчих процесах, політична кар'єра, родові зв'язки, економічна

діяльність, станова та релігійна свідомість роду Голубів і його відгалужень: Мануйловичів, Войтенків, Зіневичів та Алфьорових.

Хронологічні рамки дослідження визначаються внутрішньою логікою подій і обмежуються другою половиною XVI – кінцем XVIII ст. Нижній хронологічний рубіж обумовлений часом фіксації першого представника роду Голубів у стані українського козацтва. Верхня межа дослідження корелюється трьома факторами: (1) ліквідацією козацького адміністративно-територіального устрою (1782 р.); (2) заборонаю видавати патенти на козацькі уряди (1784 р.); (3) останньою згадкою про використання представником роду Голубів старшинського звання (1798 р.).

Географічні межі охоплюють території, на яких існував український козацький адміністративний устрій і де зафіксовані представники досліджуваного роду, а саме: Річ Посполита, Гетьманщина та території українських слобідських полків.

Методологічна база дослідження: дисертаційне дослідження побудоване на засадах наукової об'єктивності й історизму. У процесі роботи над дисертацією були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи. Загальнонаукові методи дали змогу дисертанту підібрати та обробити фактичний матеріал, пов'язаний з виникненням і діяльністю досліджуваного роду. Використання спеціальних історичних методів дало змогу здійснити у процесі дослідження історичне узагальнення та синтезування матеріалу щодо участі роду Голубів в історії України. З-поміж спеціальних історичних методів дисертантом були використані наступні: метод синхронного аналізу, періодизації, порівняльно-історичний, історико-оглядовий, проблемно-хронологічний, аналітико-психологічний та просопографічний. Метод синхронного аналізу дозволив простежити функціонування досліджуваного роду у різних регіонах, де існував козацький адміністративний устрій, виявити специфіку їхньої діяльності на конкретних посадах. Завдяки використанню методу періодизації рід Голубів досліджено у часовій послідовності, виявлено

еволюцію та якісні зміни у ході досліджуваних процесів. За допомогою порівняльно-історичного методу було здійснено зіставлення ключових форм діяльності окремих представників та відгалужень роду Голубів з метою виявлення їх особливостей і загальних ознак. Використання аналітико-психологічного методу дало змогу зрозуміти перетин релігійної складової тогочасного суспільства, зокрема досліджуваного роду, та віри. Застосований просопографічний метод дозволив звести біографічні дані та дослідити роль в українській історії роду Голубів через призму їхнього життя, світоглядних пріоритетів, кланово-сімейних стосунків, кар'єри, та економічної ініціативи. Використання вказаних вище методів допомогло дисертанту викласти події у чіткій послідовності та логічній завершеності.

Наукова новизна полягає в тому, що здійснено комплексний опис біографій представників роду Голубів у контексті української історії. Визначено значення роду в соціально-політичному, духовному та економічному житті України у досліджуваній період. Зокрема, у дисертаційному дослідженні:

- *вперше* досліджено козацький рід, що перебував у реєстрі з часу їх появи у добу Речі Посполитої і до ліквідації Гетьманщини;
- подано загальну характеристику архівної джерельної бази з історії досліджуваного роду і здійснено спробу дати оцінку ресурсів центральних, регіональних та іноземних архівосховищ. Значно розширено джерельну базу дослідження козацько-старшинського роду Голубів і козацької старшини, зокрема, за рахунок введення в науковий обіг нових джерел, а також виявлення додаткових інформативних можливостей вже відомих документів;
- на основі широкого масиву джерел доведено станове походження роду Голубів з верстви української шляхти XV ст.;
- *уперше* було реконструйовано генеалогію та виникнення відгалужень роду Голубів із зміною прізвищ; досліджено погляди роду Голубів на місце та роль українського козацтва в історії;

- розкрито соціально-політичну орієнтацію представників роду Голубів за різних хронологічних та територіальних умов; визначено специфіку зміни у веденні господарства з акцентом на поступовому обуржуазненні та капіталізації на території Гетьманщини та економічній деградації на Слобожанщині у вигляді пригнічення економічної ініціативи через закріпачення;
- встановлено, що діяльність представників роду Голубів у політичній сфері мала складний і суперечливий характер.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що її ідеї, теоретичні положення, висновки та введений до наукового обігу фактичний матеріал можуть бути корисними при написанні узагальнюючих праць з історії України чи спеціальних історичних дисциплін, у процесі викладання нормативних та спеціальних курсів, семінарських занять з вітчизняної історії та генеалогії, у виховній роботі з учнями та молоддю. Результати дослідження сприятимуть збагаченню досвіду при просопографічних студіях та зацікавленості до історії козацтва як на території Гетьманщини, так і на території Слобідської України.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Розділи та дисертацію загалом обговорено та схвалено на засіданнях кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Результати одержані у ході дисертаційного дослідження, були оприлюднені на 7 наукових конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська держава і гетьманський рух новітньої доби» (Київ, 2003); Міжнародній науково-практичній конференції «Житомир в історії Волині і України» (Житомир, 2004); Міжнародній науково-практичній конференції «Бердичівська земля у плині часу» (Бердичів, 2007); шістнадцятій Всеукраїнській науковій геральдичній конференції (Львів, 2007); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Доба гетьмана І.Мазепи в європейській історії: міфи і реалії» (Київ - Батурин, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Військо Запорозьке як символ свободи і незалежності» (Запоріжжя, 2009); Науковій

конференції «Погляд крізь віки» (Київ, 2009). Окрім того, апробація відбулась на: Читаннях Київського будинку вчених Національної академії наук України (Київ, 2008); Міждисциплінарному семінарі «Центру дослідження Центрально-Східної Європи» (Київ, 2009); загальнодержавному телеканалі «1+1» у програмі «Документ» (Київ, 2008); у передачах Українського радіо каналу «Культура» «Вечірні зустрічі» (Київ, 2005, 2008, 2009, 2010) та «Історичні фрески» (Київ, 2011, 2012).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 17 статтях (з них 5 – у збірниках, затверджених ВАК України як фахові з історичних наук) та 1 монографічному дослідженні. Всі публікації є одноосібними.

Структура дисертації зумовлена її метою та науковими завданнями. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з яких основна частина – 183 сторінки, додатки – 9 сторінок, список використаних джерел та літератури – 41 сторінка.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Окремих значних досліджень про представників старшинсько-козацького роду Голубів в історіографії немає. Існуючі нариси розміщені переважно серед польських та українських видань дореволюційного часу. Незважаючи на мовну різницю, ми не відділяємо польськомовні праці від вітчизняних (писаних у ХІХ – на початку ХХ ст. російською мовою). Інтелектуальне суспільство України з початку модерного часу знаходилося в науковому спілкуванні з польськими істориками, про що можуть свідчити і диспути ХVІІ ст., і взаємні посилення в роботах один на одного пізніших часів.

Історіографію досліджуваної теми для зручності було поділено на три етапи, кожен з яких має свої характерні риси, що вплинули на оцінку діяльності роду. **Перший етап**, умовно названий нами «міфологічний», стосується другої половини ХVІ – першої половини ХVІІ ст., коли сам рід тільки-но набрав своєї могутності. Перший з дослідників, хто глянув на постать Гаврила Голуба (ще за його життя), був «офіційний історик» Речі Посполитої Матвій Стрийковський. У своїй праці «Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі» він оповідає про діяльність козаків під час московських війн Стефана Баторія, де згадує Гаврила Голуба – першого представника досліджуваного роду, який зафіксований серед українського козацтва. Автор коротко подає відомості про його участь в цій війни [496, с. 432–433]. Через 6 років, в Кракові, Станіславом Гроховським була видана збірка віршів «Голубок Станіслава Гроховського до жовнірів». У віршованій формі розповідається про основні етапи військової кар'єри Голуба та про його мужню смерть. Укладач разом із іншими дійовими особами-вояками оплакує смерть героя [467]. В цей час в Речі Посполитій стає особливо популярною міфологема про рицарський стан, що

походить від давніх воїнів – сарматів. Перші ж праці, що були присвячені «справжнім» сарматам – особам, чиї подвиги уславили королівський вінець, спочилих героїв тієї доби. Так Шимон Старовольський, автор книги «Воїни сарматські, або ж похвала мужам прославлених звитягами військовими в пам'яті нашій чи прадідів наших» (1631 р.) подає першу розлогу біографію Г.Голуба. Він описує військову вдачу українського «сармата» і розташовує його в своєму переліку серед йому подібних на 116 місці [495, с. 259]. Вслід за ним, через десять років, Шимон Окольський латиною повторює інформацію з Старовольського, додаючи зображення герба Гаврила Голуба, безперечно підтверджуючі, що його власник є одним із визначних сарматів минулого XVI ст. [480, с. 556-557]. В праці того ж Ш. Окольського «Щоденник військових дій між військом коронним та запорозьким 1637 р.» існують й побіжні згадки про корсунського полковника Михайла Мануйловича Голуба [Там само, с. 177, 188, 194, 195.]. Проте, сам очевидець цих подій не зміг жодного разу назвати правильно ім'я М.М.Голуба, постійно перекручуючи його патронім «Максилович», «Мамойлович» чи «Маннилович». Окрім того згадує Костянтина Занковича Голуба. Інших відомостей першого етапу історіописання про рід Голубів віднайти не вдалось. Зауважимо, що в поле зору саме польських науковців XVI-XVII ст. потрапила персона Гаврила Голуба, завдячуючи чому ми і володіємо даними досить ранньої для української науки історіографії.

У XVIII ст. Каспаром Несецьким у Львові було видано чотиритомник «Гербівник Польський» (1728, 1738, 1740 та 1743 рр.). В ньому автор подає розлогу інформацію про рід Голубів. Друге перевидання з численними додатками відбулось після смерті автора у 1839 р. [478, с. 366].

Другий етап, який нами умовно названо «накопичувальний», хронологічно припадає на XIX – першу чверть XX ст. Цей етап характерний тим що, історичні дослідження були під пильним наглядом російської цензури, яка намагалась знівелювати внесок українського козацтва у державотворчий процес України.

Другий етап нами умовно поділено на два напрямки. Перший з них має умовну назву «генеалогічний», коли персоналії з роду Голубів потрапляють до орбіти інтересів польських, а згодом і українських генеалогів. Так, рід Голубів досліджують Адам Бонецький [463, с. 320] та граф Северин Уруський [501, с. 128]. Їхня інформація, як і попередника, стосується представників досліджуваного роду в переважній більшості до 1648 р.. В свою чергу на їх праці вплинуло дослідження Юзефа Крашевського, в якому автор наголошує на князівське походження роду. Ці думки знайшли своє місце в працях, присвячених князівським генеалогіям Юзефа Вольфа та Юліана Бартошевича. Щоправда, перший акцентував увагу на тому, що Голуби не могли бути князями [504, с. 649-650], а другий, навпаки, вбачав у інформації Крашевського підтвердження того, що велика кількість старих князівських родин зазнали декласації [460, с. 5, 21, 39]. І хоча праці названих польських генеалогів вийшли друком у ХІХ ст. і стосувались Голубів, вітчизняні науковці не звернули на них уваги передусім через те, що родовий зв'язок між Голубами, що жили до революції Б.-З. Хмельницького і після неї, простежити на той момент не вдавалось.

Серед українських генеалогів ХІХ – поч. ХХ ст. варто відзначити працю графа Григорія Милорадовича, присвячену чернігівському дворянству та Вадима Модзалевського, який досліджував родоводи української аристократії в цілому. Милорадович, будучи маршалком чернігівського дворянства, узагальнив матеріали, що зберігались в чернігівському губернському дворянському депутатському зібранні, на основі яких зробив розпис чернігівської гілки Голубів, що вживали прізвище Алфьорових від «родоначальника» почепського сотника Козми [402, с. 9]. В. Модзалевський подав генеалогії Голубів [410, с. 296-298], Мануйловичів [412, с. 385-386] та Зіневичів [414, с. 20-30]. Варто зауважити, що поколінний розпис Зіневичів було видано в 5-му томі вже в наш час, на основі тих матеріалів, які готував до видання автор. Свої матеріали по родинах Алфьорових, Голубів, Зіневичів,

Мануйловичів та Кручко-Голубових В.Модзалевський розмістив у спільній із Вадимом Лукомським праці геральдично-генеалогічного характеру «Малоросійському гербовнику» [393, с. 2, 33, 61, 87, 107.]. На нашу думку, дослідження сімей Голубів та Мануйловичів увійшли до «Малоросійського родословника» В. Модзалевського завдяки ґрунтовним, але водночас критичним розвідкам Олексія Лазаревського, присвяченим цим двом родинам [383, с. 1-6; 369, с. 635-637]. Вадим Модзалевський у своїх студіях дуже близько підійшов до розуміння спорідненості багатьох сімей з роду Голубів. Так, походження новгород-сіверських Мануйловичів, які в свою чергу є гілкою Зіневичів, було гіпотетично споріднено з сім'єю Івана Мануйловича [414, с. 25], а отже лише брак джерел не дозволив Модзалевському об'єднати три родини одним предком. Існування герба у Кручків-Голубових, який був аналогічним з польських гербівників до герба Голубів так само уможливило українському родознавцю провести паралель із старшинською гілкою Голубів. Проте, на превеликий жаль, Модзалевський, як і його колега В.Лукомський не помітили подібність гербів Голубів та Мануйловичів.

Другий напрямок умовно названий нами «історико-краєзнавчим». Вітчизняні та закордонні історики ХІХ – поч. ХХ ст. не часто звертали свій погляд на представників роду Голубів. Проте з побіжних згадок було сформовано кілька показових образів. Так персону Олефіра Голуба вперше «реанімував» із забуття Микола Маркевич у своїй «Історії Малоросії». В досить незначній за своїм обсягом характеристиці козацький гетьман згаданий через свою вдачу саме як герой морських походів. Він же ввів до наукового обігу і першу згадку про його діяльність у 1615 р. з невідомого нам джерела. Більше того, Маркевич був першим, хто схилився до думки саме про передачу Голубом своєї булави наступникам [396, с. 63]. Більш ґрунтовну інформацію про цього гетьмана, як і про кількох інших представників роду Голубів подає у своїй багатотомній «Історії України-Руси» Михайло Грушевський. Історик у описі подій ХVІІ ст. не акцентує уваги на ролі особи, надаючи перевагу соціальним

рухам, як першопричинам історичних явищ. Через те, в низці історичних фактів, представники роду Голубів опиняються в якості учасників, а не творців козацького поступу. Проте не можна недооцінити унікальної інформації поданої дослідником. Так, М. Грушевський, хоч і не вбачає причетності О.Голуба до морських походів 20-х рр. XVII ст. та існування персько-татарсько-козацького союзу, але саме він вперше зумів реконструювати хід подій зазначених явищ. У своїх дослідженнях М.С. Грушевський, ретельно аналізуючи описи Ш.Окольського про козацьке повстання 1638 р., виправляє помилку останнього з приводу правильності написання імені полковника Михайла Мануйловича (Голуба), таким чином атрибууючи це ім'я [338, с. 163; 339, с. 38-39; 340, с. 1166; 341, с. 153-154]. У своїй «Ілюстрованій історії України», автор мимохідь згадує Гаврила Голуба як одного з козацьких ватажків другої половини XVI ст. і подає його портрет [337, с. 166]. Але очевидно, що дослідник не був впевненим у походженні Г.Голуба саме з України, на що, скоріш за все, вплинули польські колеги, які так само вагались з приводу його соціального стану та батьківщини (про що йтиметься нижче). На превеликий жаль, М.Грушевський не встиг продовжити своїх досліджень з історії України від другої половини XVII ст. Про слобідські гілку Голубів, що почала користуватись прізвиськом Алфьорових подають інформацію Дмитро Багалій та митрополит Філарет (Гумелевський). У своїх роботах, присвячених колонізації та засвоєнню Слобожанщини, Д. Багалій подає відомості про згадувану родину переважно у статистичному аспекті. У першу чергу дослідника цікавила кількість землеволодіння та закріпачених [305, с. 170, 173, 266]. Митрополит Філарет у своїй праці «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» подає важливі факти з духовного життя слобідської гілки Голубів, ретельно фіксуючи факти опіки над православ'ям та побудови церков на цих теренах [448, с. 77]. Цікаві біографічні відомості подає у своїй праці «Старинные усадьбы Харьковской губернии» Георгій Лукомський. У революційні часи, передчуваючи лихо, автор здійснив експедицію по маєтках

поміщиків Харківської губернії. Завдячуючи залишеним ним описам, стало відомо про існування архіву Алфьорових з XVII ст. та єдиного зображення їх герба, і, що головне, було зроблено низку фотознімків будинків та церков з маєтків досліджуваної гілки [394, с. 91-92].

Варто відзначити вагомий внесок польськомовних енциклопедичних видань, таких як «Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana» [503, с. 278] та «Słownik geograficzny krolestwa Polskiego i innych krajow słowianskich» [489, с. 383; 492, с. 348]. Увага польських біографістів була зосереджена на постаті Гаврила Голуба, який вважався героєм Речі Посполитої, незважаючи на його приналежність до української історії.

Третій етап історіографії досліджуваної теми нами віднесено до часів існування України в складі СРСР. У цей період українські історики перебували в двох таборах: історики, які працювали в межах СРСР, та ті, що знаходились за кордоном і утворили так звану державницьку школу. В контексті цього згадаємо і закордонних істориків, в переважній більшості польських, студії яких так само торкалися нашої історії. Слід зауважити, що тема козаччини в добу УРСР була явищем досить закритим і, в першу чергу, замовлення на подібні дослідження диктувались ідеологічним прагматизмом. Але варто звернути увагу на праці окремих дослідників, які у своїх роботах вводили до наукового обертю нові дані про представників роду Голубів. Відмітимо дисертаційну роботу Івана Овсійовича Іванцова, присвячену козацьким війнам 1635-1638 рр., в якій висвітлена участь в тому числі представників роду Голубів у подіях, пов'язаних із «Ординацією Війська Запорозького». І хоча автор не акцентує уваги на окремих постатях досліджуваного роду, проте подає нові факти. Зауважимо, що сама праця була написана у 30-х рр. XX ст., проте видана лише в наш час [353, с. 62-63]. У 1971 р. Ярославом Дашкевичем було опубліковано статтю «Українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни». В ній автор залучивши іноземні джерела робить низку сміливих висновків, які збагачують українську історіографію, зокрема, новими даними

про життя Олєфіра Голуба. Так, Я.Дашкевич спромігся довести участь майбутнього гетьмана у персько-козацьких переговорах, і, окрім того, припустив утримання Голубом гетьманської булави ще у 1618 р. [344, с. 124-131]. Цікаві дані про рід Голубів у світлі економічного аспекту були опубліковані Наталією Яковенко в статті «Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.». Дослідниця вперше з істориків надає інформацію про землеволодіння Голубів, а саме сім'ї канівського реєстрового полковника Юрія Голуба [457, с. 85]. Подібна інформація значно допомогла при реконструкції майнового рівня роду під час дисертаційного дослідження.

Відомий український державний діяч Дмитро Дорошенко, знаходячись в екзилі опублікував свою працю «Нариси історії України». В ній, зокрема, автор з притаманним державницьким курсом історіописання підносить постать гетьмана О.Голуба і першим констатує прогресування ідей політичного об'єднання серед старшини [347, с. 215].

Фундаментальною працею-показником всієї козацької старшини і до нині залишається праця Юрія Гаєцького «The Cossack Administration of the Hetmanate» [466, с. 606]. Автор спромігся зібрати відомості про більшість представників роду Голубів, які перебували на козацьких урядах, і вказати на хронологічні межі їх урядування. На жаль, не маючи можливості працювати з українськими архівами, дослідник не зміг залучити нових матеріалів, проте довгий час саме ця праця складала основу досліджень української старшини.

Відомості про внутрішньополітичну боротьбу за гетьманську булаву репрезентуються в праці О. Оглоблина «Гетьман Іван Мазепа та його доба». Автор робить спроби довести крєвність Самойловича та Мазепи через представників сім'ї Голубів [416, с. 410].

Не можна обійти увагою закордонних істориків, які у своїх працях згадували представників роду Голубів. Польський дослідник Казимир Лєпший у своїй монографії, присвяченій періоду «безкоролів'я» 1587 р., детально

описує участь Гаврила Голуба та його козаків у справі визволення першої Польської столиці Кракова від військ австрійського ерц-герцога Максиміліана. Хоча не можемо не зазначити про те, що автор тенденційно поставився до постаті Г.Голуба як польського патріота [474, с. 41].

Четвертий етап історіографії представлений працями істориків, які мають змогу працювати у часи незалежності, не обмежуючи своїх архівних пошуків та висновків цензурою чи політичними настановами. В першу чергу треба відзначити праці Володимира Кривошеї, який спромігся дослідити вертикаль влади в Гетьманщині залучивши значний обсяг архівних матеріалів. Його праці з історії старшини та старшинських урядів доповнені вагомими просопографічними нарисами. Автор подав максимально повний перелік представників роду Голубів, які знаходились в козацькому стані [364; 371; 372; 373; 374]. Грунтовні розвідки про рід Голубів подані в працях «Генеалогія українського козацтва: Канівський полк» [369, с. 12, 70]. В названій праці В.Кривошея перелічив представників прізвища Голуб, які козакували в Канівському полку і подає про них відомості. В монографії «Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк», автор описав кілька шлюбних стратегій роду Голубів [370, с. 63, 192]. В дослідженні, присвяченому Білоцерківському полку, В.Кривошея подав пом'яник Данила Голуба та залучив віднайдені ним архівні матеріали про канівського реєстрового полковника Юрія Голуба [368, с. 17, 26, 30-31]. В роботах присвячених неурядовій старшині Володимир Кривошея у співавторстві з Іриною Кривошеєю та Оленою Кривошеєю подає значну біографічну інформацію про знатних військових, бунчукових, військових та значкових товаришів, які походили від Олефіра Голуба, а саме роди: Голубів, Мануйловичів, Зіневичів, Алфьорових, Войтенків [365, с. 170; 351, с. 154; 376, с. 232;]. У співавторстві з Володимиром Орлом Володимир Кривошея надає інформацію про рід Голубів перед визвольною революцією Б.-З. Хмельницького [367, с. 28].

Віднайдені списки значкового товариства 1730-х рр. опрацювала Ірина Кривошея, відкриваючи важливу інформацію про представників сім'ї Зіневичів, які несли службу серед неурядової старшини [377, с. 64-71].

Відзначимо вагомий внесок до проблематики нашого дослідження о.Юрія Мицика, який опрацьовуючи польські архіви, залучив до наукового обігу інформацію про представників роду Голубів у період 20-х рр. XVII ст. Заслуговують на особливу увагу оприлюднені ним документи, що стосуються діяльності гетьмана О.Голуба [404, с. 314; 405, с. 435-442; 406, с. 138; 407, с. 161-162].

Віталій Щербак у своїй праці «Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст.» подає відомості про станову приналежність досліджуваного роду, проте допускається можливість помилки у визначенні походження «лівобережних» Голубів з українських міщан [454, с. 298].

Заслуговує на увагу інформація Сергія Павленка, який на основі архівних матеріалів робить висновок про існування конфлікту Голубів із дружиною Івана Мазепи. Ця звістка дала можливість припустити, що ворогування родин було не лише наслідком усунення патрона Костянтина Голуба гетьмана Івана Самойловича від влади, а має давній економічний характер [422, с.125; 423].

Останнім часом серед істориків помітно зросла зацікавленість історією слобідських козацьких полків. Серед таких праць відмітимо монографію Володимира Маслійчука «Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст.», в якій автор вперше з сучасних дослідників подає інформацію про слобідську старшину, серед яких фігурують родини Алфьорових та Голубів [398]. У своїй праці «Провінція на межі культур: [Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст.]» він дослідив аспекти формування шляхетської самоідентифікації слобідської старшини. Зокрема, автор долучає родину Алфьорових до тієї верхівки

сумського слобідського полку, яка формувала клан навколо полковників Кондратьєвих [399].

Історію Сумського козацького полку висвітлює праця Олега Корнієнка «Нариси військової історії України. Сумський Слобідський козацький полк 1659–1765 рр.». Дослідник значно розширив дані, що існували до того, про сумський полк та його еліту. Зокрема, заслуговують на посилену увагу віднайдені ним фрагменти про участь Алфьорових у сутичках з «булавінцями» [362].

В цілому треба наголосити, що історіографія по дисертаційній темі дає можливість в загальних рисах описати внесок роду Голубів у історію козацтва. Про це може свідчити зацікавленість як вітчизняних, так і закордонних істориків родиною Голубів з XVI ст. Проте низка проблем по досліджуваному родові так і залишилась не розв'язаною, як-то: генеалогія, тяглість традицій, менталітет і, головне, внесок Голубів у формування та існування українського козацтва в цілому. Ці фактори і обумовили доцільність комплексного дослідження обраної теми.

1.2. Характеристика джерельної бази

Пропоноване дослідження спирається на значний та різноплановий масив джерел. Значна кількість проблем, які розглядаються в дисертаційному дослідженні вимагає використання критичного підходу, як до опублікованих документів, так і архівних матеріалів.

При написанні дисертації було використано неопубліковані та опубліковані джерела, головні з них – архівні. Найбільшу кількість джерел нами було опрацьовано у фондах Центрального історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). Найповніше дисертаційну тему висвітлено в справах, що містяться в фонді 51 «Генеральна військова канцелярія». В ньому збережено документи XVII-XVIII ст., які відображають соціальну, політичну та майнову

історію досліджуваного роду. Звернемо увагу на головніші для дисертаційної теми джерела інформації з цього фонду: судові справи, гетьманські універсали та козацькі реєстри. В юридичних актах, які потрапили до Генеральної військової канцелярії, містяться документи про суперечки за землю, які дають можливість не тільки оцінити майнові статки досліджуваного роду, а й далеку спорідненість учасників судових процесів. Універсали гетьманів І.Самойловча, І.Мазепи, І.Скоропадського та Д.Апостола дають змогу зафіксувати надані чи затверджені маєтки за представниками роду Голубів, а через це виділити політичні чинники, як-то симпатії чи антипатії до них українських керманичів. Значний обсяг матеріалів з 51 фонду ЦДІАУК надав можливість реконструювати родовід різних відгалужень роду Голубів. Матеріали з описаного фонду підкріплюються і іншими фондами, які стосуються історії Гетьманщини, як-то: фонд 80 «Стародубська полкова канцелярія», фонд 127 «Київська духовна консисторія», фонд 133 «Чернігівський Борисоглібський чоловічий монастир», фонд 759 «Військово-похідна канцелярія командувача корпусом 1-ї армії Голіцина Олександра Михайловича». Матеріали до історії козацтва на Слобідській Україні розкривають джерела з фондів: 380 «Сумська полкова канцелярія», 420 «Сумская провинциальная канцелярия», 1717 «Родинний фонд Кондратьєвих», 1817 «Бригадна канцелярія Слобідських полків», 1953 «Слобідсько-Українська палата суду і розправи», 2063 «Багалеї Дмитрій Іванович». Особливо цінними в контексті історії Слобожанщини є фонди 785 «Слободско-Украинский вотчинный департамент» та 1710 «Слобідсько-Українська губерньська канцелярія». В першому знаходиться значний комплекс копій документів з початку існування Слобідських полків до 60-х рр. XVIII ст. у вигляді купчих, царських грамот, документів розмежування, оригінали яких не збереглись до нашого часу. В них зазначено маловідомі факти утримання майна та соціальної стратифікації представників досліджуваного роду. У фонді 1710 містяться значні біографічні дані та послужні списки слобідської старшини.

Додаткові матеріали з історії України доби козаччини про представників роду Голубів було знайдено в фондах, які стосуються кінця XVIII – початку XIX ст. В них переважно знаходиться велика кількість копій документів козацької доби, або прямих згадок про існування конкретних подій в житті того чи іншого представника досліджуваних сімей. Для території колишньої Гетьманщини це такі фонди: 206 «Новгород-Сіверське намісницьке правління», 1032 «Новгород-Сіверська верхня розправа», 1336 «Малоросійське губернське правління», 1510 «Новгород-Сіверський верхній земський суд», 1943 «Новгород-Сіверська палата цивільного суду», 2087 «Роменський повітовий суд». Для територій колишніх слобідських козацьких полків це такі фонди: 1682 «Канцелярія Сумського тимчасового генерал-губернатора», 1709 «Харківське намісницьке правління», 1892 «Харківський верхній земський суд».

Під час дослідження було опрацьовано справи з фонду КМФ-7 «Документы и материалы по истории Украины из фондов Центрального государственного архива древних актов СССР». У названому фонді зберігаються копії багатьох документів з Російського державного архіву давніх актів, які становлять велику цінність для дослідників козаччини. Документи стосуються переважно XVII ст., доби, яка недостатньо представлена у вітчизняних архівосховищах.

Для реконструкції генеалогії, міграційних процесів в межах Великого князівства Литовського і Руського, майнових статків, політичної та соціальної приналежності представників роду Голубів XV – першої половини XVII ст., нами було опрацьовано фонди середньовічних українських судів, а саме: фонд 11 «Житомирський гродський суд», фонд 25 «Луцький гродський суд», фонд 26 «Луцький земський суд», фонд 28 «Володимирський гродський суд». Зокрема, спираючись на віднайдені матеріали, була доведена приналежність Голубів до васалів князів Корецьких з др.пол. XVI ст. Окремі відомості про майнові справи Голубів XVI ст. були залучені з фонду 257 «Радзивілли -

литовський княжий рід». Герб канівського реєстрового полковника Юрія Голуба було віднайдено серед справ фонду 220 «Київська археографічна комісія». Під час роботи над темою дисертації було залучено справи з фонду КМФ-36 «Литовська метрика», джерела з якого надали можливість виявити та дослідити причини соціальних зрушень в середині досліджуваного роду у XVI ст.

Отже, розглянуті нами фонди ЦДАУК містять значний масив інформації, який склав базис дисертаційного дослідження.

Нами було опрацьовано джерела Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Відмітимо значну колекцію документів, що знаходяться в фонді I «Літературні матеріали». Серед справ фонду зберігаються козацькі реєстри XVIII ст., оригінали та копії гетьманських універсалів, юридичні акти, приватна кореспонденція. Okремо відзначимо родословну книгу кінця XVIII ст. «Список дворян Новгород-Северского наместничества» (Ф. I. – Од.зб. 60497), в якій подано унікальний матеріал до історії зміни прізвища представниками різних гілок роду Голубів. Okрім того, цінні відомості знаходяться в фонді II «Історичні матеріали», та фонді VIII «Колекція Київського університету». Інформація з них вміщує значний масив матеріалу з генеалогії та геральдики роду. Історія Слобожанщини XVII ст. висвітлюється в фонді XXIX «Данилевич Василь Юхимович», який засновано на дореволюційних рукописах В.Данилевича та його власних виписах з московських архівів.

Значно доповнює дослідження про рід Голубів інформація з фонду 61 «Кістяківський О.Ф.», та фонду 225 «Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве». Завдячуючи збереженням у цьому фонді козацьким помяникам, було реконструйовано соціальний стан та склад сім'ї гетьмана Олєфіра Голуба. Розміщена у фонді № 141 справа «Виленский панегирик Хмельницкому. Машиноп. Копия» (Ф. 141. – Од.зб. 63) додає

непересічних відомостей про геральдику і головне сприйняття походження роду Голубів учасниками подій Визвольної революції Б.-З. Хмельницького.

Документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського потребують подальшого дослідження. Специфічний стан упорядкування в основу якого покладено різноманітні дореволюційні колекції, не дає можливості хронологічно та тематично опрацювати справи з фондів.

Під час пошукової роботи було опрацьовано матеріали Чернігівського державного обласного архіву, в якому знаходяться джерела з історії козацького періоду. У фонді 86 «Предводитель дворянства Новгород-Северского наместничества» зберігаються списки військового товариства та козацтва, яке було зачислено до дворянства в період організації намісництва. Інформація доповнюється поданими до справ біографічними довідками про походження предків, що значно розширює інформативну базу по XVIII ст. Фонд 133 «Черниговское дворянское губернское депутатское собрание», на превеликий жаль, повністю не вцілів. Основна його частина загинула в полум'ї II Світової Війни. Проте і досі його залишки містять в собі безцінні дворянські ревізії 20-40-х рр. XIX ст., в яких переглядалось право тієї чи іншої сім'ї на дворянський статус. В цих документах містяться копії або згадки про акти XVII-XVIII ст. Обидва фонди доповнили біографічні дані про представників роду Голубів, їх соціально-політичну діяльність та майно.

Отже, джерела Чернігівського державного обласного архіву подають відомості про останні роки існування полково-адміністративної системи Гетьманщини і є цінними для фіксації переходу козацької старшини у стан дворянства.

В Сумському державному обласному архіві містяться справи переважно XIX ст., проте в них не рідко трапляються згадки про осіб з роду Голубів XVIII ст. Так, у фонді 582 «Конотопський повітовий суд» міститься судова справа про рід Голубів, яка подає відомості про свою сім'ю з першої половини XVIII ст.

Під час дослідження слобідської гілки Голубів було використано матеріали з Державного архіву Харківської області, а саме з фонду 14 «Харьковское губернское дворянское депутатское собрание». Серед матеріалів дворянських справ вдалось відшукати відомості щодо другої половини XVII ст. І хоча в архівосховищі джерела зберігались у копіях XIX ст., проте всі вони були завірені губернським дворянським зібранням, що значно знижує відсоток ймовірності їх фальсифікації. Документи Державного архіву Харківської області хоч і не є оригіналами козацької доби Слобідської України, проте потребують подальшого дослідження через поганий стан збереження діловодства полкових канцелярій.

Для виявлення ситуації з гербовою ідентичністю роду дисертантом було опрацьовано справи з фонду 1 «Київське губернське правління» Державного архіву Київської області та фонду 146 «Волинське губернське депутатське дворянське зібрання» Державного архіву Житомирської області. В справах названих фондів містилась інформація про геральдику роду Голубів у XVIII ст. на території Правобережної України, яка хоч не входила до складу Гетьманщини, проте дозволила віднайдену інформацію застосувати при дисертаційному дослідженні. Окрім того, матеріали засвідчили, що чисельні представники роду Голубів, які не мігрували на Лівобережжя та Слобожанщину у 1650-70-х рр., назавжди полишили козацький стан.

Інформація з Державних архівів Київської та Житомирської областей надалі може значно розширити інформативну базу про нащадків козацької старшини Правобережної України, які інкорпоровались до шляхетського стану Речі Посполитої.

При написанні дисертаційного дослідження нами було опрацьовано фонди Російського державного архіву давніх актів в м. Москві. Так, у фонді 229 «Малоросийский приказ» зберігаються унікальні оригінали козацької переписки, реєстри та відомості з театру військових дій XVII-XVIII ст. Завдяки цим справам, було значно доповнено дослідження соціально-політичної

орієнтації представників роду Голубів у період правління гетьманів І.Самойловича та І.Мазепи. Окрім того, у фонді містяться матеріали з історії Слобідського козацтва.

Безцінним за своїм наповненням є фонд 210 «Разрядний приказ», а саме справи, які стосуються «Білгородського столу». До цієї установи потрапила більшість документів, які стосуються слобідських козацьких полків. Опрацювання списків та реєстрів цих військових одиниць з перших років їхнього існування дозволило зробити висновки про переселення з Гетьманщини до Московського царства, а також кар'єрне зростання представників досліджуваного роду.

Серед документів фонду 389 «Литовская Метрика», було віднайдено акти з історії економічних відносин роду до Визвольної революції Б.-З. Хмельницького.

Важливі відомості, які доповнили соціально-майнову картину про відгалуження роду Голубів на Слобожанщині та їх приналежність до клану полковників Кондратьєвих, містяться в фонді 1209 «Поместный приказ. Белгородский уезд. Дела молодых лет». У фонді зосереджені справи початку-середини XVIII ст., що дозволяє детальніше реконструювати історію Сумського полку в контексті роду Голубів та його відгалужень, адже сама полкова канцелярія була знищена під час пожеж у XVIII-XIX ст. [398, с. 51].

Матеріали Російського державного архіву давніх актів дозволили дисертанту працювати в першу чергу з документацією XVII ст., яка в переважній більшості відсутня в українських архівосховищах.

Дослідження фонду 1343 «Департамент Герольдии Правительствующего Сената» Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі, надало значний матеріал про сім'ю Алфьорових – «чернігівської» і, зокрема, «слобідської» гілки роду Голубів. Копії незбережених актів початку XVIII ст., а саме: невідомі універсали гетьманів І.Мазепи та І.Скоропадського, виписи з міських судів та полкових канцелярій, уможливили складання загальної

картини на предмет соціально-економічного місця досліджуваного роду, а окрім того, його внутрішньополітичної орієнтації напередодні виступу гетьмана Мазепи проти Московської держави та подальшого існування в період 20-40 рр. XVIII ст. Було віднайдено доти невідому у повному обсязі копію царської грамоти другої половини XVII ст., надану Марку Олефіровичу з, по суті, першим описом локальних територій Сумської сотні. До цього грамота в останнє фіксувалась у 1918 р. і для дослідників вважалась втраченою.

Отже, введення до дисертаційного дослідження справ з Герольдії показало значущість цього комплексу джерел, які на перший погляд стосувались лише станових відомостей.

Починаючи з другої половини XIX ст., до наукового обігу було залучено значну кількість джерел через їх публікацію.

Надруковані джерела, які використані в роботі, тематично було нами розділено на чотири групи: 1. Джерела з історії Великого князівства Литовського і Речі Посполитої; 2. Джерела з історії Гетьманщини; 3. Джерела з історії Слобідської України; 4. Літературні джерела.

Перша група: **Джерела з історії Великого князівства Литовського і Речі Посполитої.** При написанні дисертаційного дослідження було фронтально опрацьовано матеріали з «Литовської метрики». Це джерело складається з 566 томів різних актів та документації доби Великого Князівства Литовського. З них опублікована лише незначна частина. В деяких її томах, ми мали змогу віднайти дані з історії роду Голубів до Визвольної революції Б.-З. Хмельницького, а саме в книгах з серії «Русская историческая библиотека» томи 20 [238] та 33 [258], що були видані до революції. Видання цього корпусу джерел було продовжено і після російської революції в Мінську, Вільно та Москві, це використані нами видання: «Беларускі архіў» [219], «Lietuvos Metrika. Knyga № 4 (1479 – 1491)» [275], «Lietuvos Metrika. Knyga № 8 (1499-1514)» [276], «Lietuvos Metrika. Knyga № 523 (1528)» [277], «Перапіс войска Вялікага княства Літоускага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоускага.

Кн. 523. Кн. Публічних спрау 1» [249], «Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М.В. Ключко. 1533 – 1540» [261].

Акти Литовсько-Польської доби з інформацією про майно роду Голубів та їх соціально-політичне становище вміщені в збірці «Źródła dziejowe», а саме в томах 6 та 9 [281, с. 19-20; 282, с. 215]. Акцентуємо увагу на видання актових книг: «Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящихся в центральном архиве в Витебске, и изданные под редакцией и.д. архивариуса сего архива М. Боровкина» [234] та «Володимирський гродський суд. Подокументні описи Актових книг» [221]. В цих книгах подано судові справи, які реконструюють соціально-економічні, політичні та генеалогічні відомості з історії роду.

До виданих джерел, спеціалізованих виключно на військовій історії, віднесемо працю «Wypis źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej: Polska sztuka wojenna w latach 1563 – 1647» [280]. Серед поданих документів є такі, що стосуються діяльності Гаврила Голуба у період 1579-1588 рр. і представляють значний інтерес.

Не можна оминути праці комісій, які в XIX – на початку XX ст. збирали матеріали до історії України. Це «Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов» [216; 217; 218], «Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов» [248], «Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и издаваемые археографической комиссиею» [215]. Спорадичними до української історії, але важливими як джерела до історії реєстрового козацтва є архіви коронного гетьмана Яна Замойського «Archiwum Jana Zamoyskiego kanclera i hetmana wielkiego koronnego» [269; 270]. Переважно ці збірки висвітлюють діяльність тих представників Голубів, які знаходились на військовій службі польської корони чи реєстрового козацтва.

На початку української незалежності була видана непересічна підбірка документів до соціальної історії України «Селянський рух на Україні: 1569 – 1647 рр.: Збірник документів і матеріалів», яка містить інформацію про канівського реєстрового полковника Ю.Голуба, його майнові справи та стосунки із власними підданими та селянами-втікачами [259].

На сучасному етапі при Російському державному архіві давніх актів («Древлехранилище») та польському «Centrum Historii Europu» було видано низку джерел в серії «Памятники истории Восточной Европы» [236; 247; 253], яка значно розширила відомості по дисертаційній темі з XVI ст.

Друга група опублікованих джерел стосується історії Гетьманщини. Ще до революції були видані приватні архіви Милорадовичів та Сулим [262; 380]. Видані в них джерела стосуються в першу чергу економічної діяльності дослідженого роду.

Відмітимо фундаментальний тритомник «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах» [223; 224; 225]. Хоча видання і було підготовлене до відзначення 300-ї річниці «воз'єднання» України та Росії, і мало в першу чергу ідеологічне підґрунтя, проте, збірка має наукову вагу і до цього часу, коли дослідження російських архівів у сучасних умовах є економічно обмеженим для вітчизняних дослідників.

Цінними джерелами з історії станового розвитку та реконструкції родинного кола є козацькі реєстри. Серед них вкажемо на публікації Реєстру Війська Запорозького 1649 р. та Присяжні книги 1654 р., що побачили світ за часів незалежності [254; 256]. Зазначені видання професійніше опрацьовані та підготовлені до друку ніж при їх першому введені до науки у XIX ст. [257; 267]. Проте, все ж треба наголосити, що реєстр 1649 р. видавався філологами, які допустили низку помилок при прочитанні, що вочевидь було наслідком недостатнього знайомства з рукописними джерелами тієї доби.

На окрему увагу заслуговують видані актові документи Гетьманщини – це універсали гетьманів та полковників [263; 264; 265]. В них міститься не

тільки інформація про володіння представників роду Голубів, а й, зокрема, універсали наказного гетьмана Костянтина Голуба, що є безцінним джерелом для дослідження цієї постаті та його поглядів на систему управління козацькою державою. Але, окремо перевіривши опубліковані універсали з їх оригіналами в Російському державному архіві давніх актів, відзначимо досить неякісну вичитку, яка містить помилки.

Третя група опублікованих джерел стосується Слобідських козацьких полків, в яких несли свою службу чисельні представники досліджуваного роду.

В першу чергу варто відзначити публікації XIX-XX ст., які систематично готувались співробітниками Московського архіву міністерства юстиції, який сьогодні є складовою частиною російського державного архіву давніх актів. Серед багатотомного видання «Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции» акцентуємо увагу на тих томах, які присвячені історії «Білгородського столу», до якого, в свою чергу, входила документація Слобідських козацьких полків [244; 245; 246]. Окрім того, цінними є видані акти Разрядного приказу Московського архіву, які значно доповнили дослідження [214].

Привертають увагу окремі джерела, що складають документацію російських імператорів та вищих державних органів. Окрім згадок про представників слобідських гілок роду Голубів, в них містяться матеріали до соціально-політичної історії Слобожанщини [220; 251; 255].

Цінні обліково-статичні джерела з історії Слобожанщини побачили світ в останні два десятиліття. Серед таких відмітимо «Опис Харківського Намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела» [243] та «Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття» [232]. Перше видання розкриває картину діяльності представників та відгалужень роду Голубів постфактум – після ліквідації полково-сотенної системи. Друге видання, підготовлене С.Потапенко, вміщує списки та біографії всієї слобідської старшини другої половини XVIII ст., що дозволило краще

простежити факти формування кланів, груп впливу та соціально-політичних аспектів.

Для розширеного комплексного розкриття дисертаційної теми залучено літературні джерела, що сформували **четверту групу джерел**. Відзначимо багатотомне видання «Бібліотека української літератури» [444; 445]. Так, пам'ятки української літератури XVII-XVIII ст., не тільки розкрили багатовимірні аспекти козацького менталітету в контексті дисертаційної теми, а й конкретно знайшли своє місце при дослідженні біографій роду Голубів.

Аналіз зазначеного матеріалу вказує на чисельну опубліковану джерельну базу, де згадувались представники роду Голубів. Проте наголосимо, що такі згадки містяться серед виданих матеріалів різних країн і в різний період. При опрацюванні джерел, упорядники та автори не ставили за мету дослідити роль досліджуваного роду в українській історії.

Таким чином, матеріал, що містить в собі інформацію про рід Голубів подає нам інформацію про них у друкованих працях вже з XVI ст., а неопублікованих джерелах з XV ст.

Необхідно зазначити, що не дивлячись на значний пласт інформації, рід Голубів цілісно не досліджувався. Інформація про репрезентантів роду знаходиться в розрізненних за тематикою та місцезнаходженням фондах та архівах. Саме це ускладнювало пошуки відомостей про роль роду Голубів в історії України. В більшості випадків, свідчення про ту чи іншу галузь роду знаходилась в загальних справах чи матеріалах. При дослідженні історіографії дисертаційної теми за темою було опрацьовано книги українською, російською, польською, білоруською, латинською та угорською мовами. Для всеохоплюючого дослідження джерел дисертантом було залучено вісім вітчизняних архівосховищ та три іноземні (Російської Федерації та Польщі). В цілому, опрацьовані матеріали дозволили скласти узагальнюючу картину про діяльність та роль роду Голубів та його відгалужень в історії України.

РОЗДІЛ 2

ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ РОДУ ГОЛУБІВ

2.1. Походження роду Голубів

Про походження багатьох українських родів, що сягають своїм корінням XV ст., історики відповідати однозначно вкрай важко. Документи пізньої литовської доби, лише з XVI ст., впорядковуються і головне збереглися до нашого часу, завдяки, передусім, ставленню до них тодішніх адміністрацій. У XVI ст. перед дослідником виринає велика кількість учасників політичних, соціальних та економічних процесів, родини яких до того не фіксувались.

Загальною проблемою для дослідження вітчизняної просопографії є слабка джерельна база, яка має відчутну прогалину. Очевидним є і те, що основна частка української еліти литовської доби своїм корінням сягала часу руської держави. Окрім того, за багатьма другорядними ознаками, можемо стверджувати про значну кількість прийшлого елемента, в першу чергу тюркського, серед місцевих еліт [465, с. 407]. Українська шляхта, на відміну від польської, ніколи не намагалась зафіксувати своє походження в родинних літописцях, актових матеріалах чи гербівниках. Компактно проживаючи на своїх територіях і будучи замкненою для іноземців корпорацією в рідкісних випадках допускали останніх на свої землі. Тож, міжродова ідентифікація просто не була необхідністю для еліт руських земель Великого князівства Литовського [456, с. 156].

Досліджуючи історію роду Голубів, треба наголосити на неусталеному процесі і самої прізвищевої ідентифікації. Перші зафіксовані відомості про носіїв прізвища Голуб припадають на 1530-і рр. Проте найранішу згадку про родоначальників Голубів знаходимо ще у 1498 р. Цього року пан Ганко Михайлович отримує від Великого князя Олександра привілей на с. Ольшаниця під Києвом [381, с. 173]. Детальнішої інформації, за що був наданий цей феод і

ким був сам пан Ганко, не збереглося. Можемо хіба що зазначити, що, згідно документів, на Київщині цей зем'янин або представники його сім'ї раніше помічені не були. Таке надання є вкрай дивним, адже на Київщині отримати лен «зі сторони» було дуже складно. Серед опублікованих привілеїв великого князя Олександра нам його виявити не вдалось. Можливо, що отримання цих маєтностей відбулось взамін втрачених земель під час литовсько-московських війн, що практикувалось в ті часи. Не згаданий Ганко Михайлович, або його рідні серед київської еліти XV- першої половини XVI ст., що їх перелік поданий Н.Яковенко в книзі «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і центральна Україна» [459, с. 162-165]. Саме ім'я «Ганко» є скороченням, проте, достеменно невідомо від якого імені, чи-то Гаврила [250, с. 18], чи-то Йогана (Юхим) [403, с. 56]. Ганко Михайлович мав щонайменше одного сина Голубка Ганковича, який фігурує в багатьох судових справах як господарський (королівський) дворянин в період з 1510 по 1518 рр. Треба наголосити що цей адміністративний прошарок був досить невеликим, але різноманітним і в той час складався з 175 осіб, з яких, наприклад, троє належали до князівського стану [238, с. 186-187]. У 1510 р. Голубко отримує 9 кіп грошей, з них 5 кіп – зі “скарбу”, а 4 копи – з митних сплат [276, с. 422]. Ці гроші він отримує разом із платнею місцевим (українським) татарам, з чого можна зробити висновок і про прикордонну службу Голубка Ганковича. У 1513 р. він згадується як королівський дворянин [463, с. 320]. У 1514 р. Голубко вписаний до попереднього реєстру учасників якоїсь поїздки князя В.Полубенського, через що мав вивести з собою ще чотирьох вершників. Проте в кінцевому списку, складеному в червні того ж року, Голубко вже не числиться. Тоді ж Голубко згаданий із своїм швагром Іваном Матвійовичем Сватком у загальному реєстрі дворян, отримуючи платню на 8 коней, які обидва мусили виставити очевидно до початку бойових дій із Москвою [247, с. 25, 29]. У 1518 р. на Голубка Ганковича накладають штраф за своєвільну затримку у адміністративному використанні двох коней пана Мишки [238, с.

1257]. У 1520 р. він фіксується в колі слуг князя Костянтина Івановича Острозького [381, с. 173]. Брат дружини Голубка Іван Матвійович Сватко, так само був господарським дворянином і власником с. Лутчич Марківського повіту у 1522 р. [247, с. 29]. Ця інформація дає підстави думати, що і сам Ганко Михайлович міг належати до корпорації господарських дворян, якщо врахувати, що його син і брат невістки несли однакову службу. Помер Голубко Ганкович до 1528 р., залишивши по собі дружину “Голубчиную”, яка по смерті чоловіка мешкала в Новогрудському замку та зі своїх маєтків виставляла на війну 2 вершників [258, с. 35]. Уперше ж віднаходимо згадку про дружину Голубка та їхніх дітей у 1514 р., разом із фіксацією їхніх ґрунтів між маєтностями Михайла Голшовського та сс. Шумков і Гавриличі [238, с. 185]. Соціальна страта Голубка Ганковича визначається з вертанням до нього в державній документації терміном «пан». В тогочасній ієрархії пани належали до вищого прошарку шляхти, хоча поступались в значенні магнатерії та панам-радним. Дітей у Голубка, що нам відомі, було декілька. Вони використовували для ідентифікації патронім Голубович/Голубевич, але вже і розпочинають використовувати ім'я батька як і прізвища – Голуб. Вотчина, що залишилась по смерті Голубка, була подрібнена між його дітьми та онуками.

Необхідно зазначити, що повноцінно реконструювати відомості про перших представників досліджуваного роду та їх походження залишається, на превеликий жаль, в площині неможливого. У XVI ст. Мацей Стрийковський у своїй «Хроніці», називає за життя одного з представників Голубів князем [496, с. 433]. Відомий і герб Голубів з князівською короною (див. 2.1.2.). У XIX ст. Юзефом Крашевським було зафіксовано чи-то переказ, чи-то невідомий документ, на основі якого він написав науково-публіцистичний нарис про князів Голубів [472, с. 38-40]. Цю інформацію було підтримано Юліаном Бартошевичем в праці «Князь і Княжата» [460, с. 39]. Зрештою Юзеф Вольф у своїй розлогій праці з русько-литовської князівської генеалогії розмістив рід Голубів у розділі «псевдо-князі», поруч із кількома сотнями родів, які не

аргументовано претендували на князівський титул [504, с. 649-650]. Джерельна база не дозволяє однозначно пристати до жодної з версій. Нема сенсу і розвивати легенду, залучаючи не прямі джерела.

Сім'я Голубка Ганковича була великою. Згідно з джерелами, можемо ідентифікувати його 5 синів: Гліба, Якова, Василя, Остапа та Гната. Ймовірно що Гліб помер до 1528 р., залишивши після себе сина Яцька Голубовича (в цьому випадку, патронім перейшов у прізвище) та доньку Ганну, яка була дружиною Тимофія Гурка, вітебського підсудка [491, с. 854]. Яцько Голубович помер у 1569 р., передавши маєток «Голубівшизну» (друга назва Дворище), яка була його «дідижною» своїй сестрі [там само]. Син Яків (Якоб) вперше фіксується в 1532 р. під час судової справи з вітебським ловчим Глібом Шапкою [261, с. 47]. Роком пізніше серед судових справ зафіксовано і брата Якова Голуба Василя, що мав прізвисько Хахиль [там само, с. 67]. Це явище характеризує родину, як таку, що ще не набула постійного прізвища. В подальших документах нам не зустрічався Василь Хахиль, ані його нащадки. Сини Остап та Гнат – ідентифікуються як діти Голубка Ганковича за другорядними ознаками, як-то: спільна земельна власність і головне гербова належність до роду. Однак, кілька невідомих нам на ім'я синів Голубка, ймовірно, ще з часу його перебування під патронатом князів Острозьких у 1520-х рр., залишились на терені Волинського воєводства. Отже, у другій половині XVI ст., коли джерельна база з історії Волині та центральної України значно розширюється, в полі зору дослідників опинилось кілька сімей Голубів. Зазначимо про паралельне існування родини Ганковичів. Фактів, пов'язаних із цією родиною, обмаль. Невідомий на ім'я Ганкович, належав до слуг князя Костянтина-Василя Острозького і володів на Київщині вищезгаданим маєтком Ольшаниця. У 1583 р. він був страчений у Києві за розбій [381, с. 173]. Можна припустити, що один із синів Голубка, успадкувавши землі діда на Київщині, прозивав себе Голубом-Ганковичем, принаймні, у XIX ст. в Києві ще ходила

легенда кін. XVI ст. про страченого за розбій Голуба в тій місцевості [446, с. 36-37].

Вищевказані діти та онуки Голубка володіли незначними маєтками у Новогрудському та Вітебському воєводствах [304, с. 34]. На нашу думку, Голубко Ганкович вислужив кілька дрібних феодинів у Вітебському воєводстві (вищезгадана «Голубівшизна»). Саме на цих землях лишилися нащадки його сина Якова Голуба. У 1566 р. Андрій Якович отримує королівські привілеї на сс. Скоревщина та Городщина у Вітебському повіті Лужицької волості [147, арк. 27 зв.-28]. Цікаво відмітити, що він оволодів цими землями за проханням на ім'я короля від вітебського воєводи Станіслава Паца. Останній аргументував це тим, що Андрій Якович мав невелику «отчизну», але за служби його, що він ніс в Україні («будучи на тої Україне и не литуючи горла свого»), треба надати більшу. Ця звістка може свідчити про участь А.Я. Голуба у бойових діях на півдні Литовської-Руської держави і, можливо, навіть у обороні її кордонів разом із козацькими ватажками. Подальша доля Андрія Яковича нам не відома. Інші нащадки Голубка, а саме діти його сина Гната, опиняються в Новогрудському воєводстві. Там вони фіксуються з 1565 р. Ймовірно перехід однієї з гілок роду Голубів до Новогрудка пов'язаний з їхньою матір'ю, названою в джерелах «Голубчиною». На нашу думку, після смерті Голубка Ганковича вона перебралась до своїх батьківських земель, які пізніше заповіла своїм синам.

Щось конкретно сказати про Гната Голуба через брак джерел не можливо, проте, саме від нього бере свій початок магнатська гілка Голубів, з якої походить канівський реєстровий полковник Юрій Голуб. Андрій Гнатович згадується вперше в 1550 р. [203, арк. 333 зв.- 334] як королівський дворянин. На цій посаді фіксуємо його у 1556 р. [204, арк. 54 зв. – 55], 1558 р. [там само, арк. 113 зв. – 112], 1561 р. [там само, арк. 221-222 зв.] та 1565 р. [205, арк. 421 зв. – 422; 271, с. 250]. У посіданні цього уряду, безперечно, криється родинна традиція вислуги на урядах господарських дворян (очевидно, саме його брат Ян

Голуб у 1561 р. був придворним машталером, тобто тим, хто наглядав за табунами великого князя [203, арк. 558 зв. - 559]). Зафіксовано три його слуги, що може говорити і про фінансовий стан А. Голуба (Клим [8, арк. 82 – 82 зв.], Петро [там само, арк. 101-101 зв.] та Лавринець [258, с. 816]). У березні-травні 1562 р. він, за королівськими дорученнями, виїжджав з Новогрудка до Луцька, де мав конфлікт із Іваном Борзобогатим-Красенським, що ледь не коштувало йому життя [11, арк. 9, 16, 19]. Надалі він фіксується в Речицькій землі, де своєвільно заволодів сс. Євтиховичі та Карповичі (1566 р.) [97, арк. 11 зв. – 18 зв], а також отримав привілей на 50 волок землі (1576-1580 рр.) [там само, арк. 14 зв.]. Речицький повіт було створено шляхом реформи 1565-1566 рр. [304, с. 42], саме в той час, коли Андрій Гнатович привласнив там землі. Подібні переходи та накопичування земель у різних землях Великого князівства Литовського лише свідчать про мобільність роду Голубів. Згадуються й інші володіння цього дворянина, що він цілеспрямовано почав зосереджувати в Новогрудському воєводстві, де і сам переважно перебував. Авторитет Андрія Голуба серед місцевої шляхти був значним, про що свідчить його перебування на сеймі 1576 р. від Новогрудського воєводства [295, с. 19-20]. Тут він проявив себе палким прибічником православної партії, яка намагалась лобіювати зайняття польсько-литовського престолу московським царевичем [434, с. 617]. Така позиція була, очевидно, виправданою в православному таборі на сеймі, адже були побоювання, що Стефан Баторій виявиться протурецьким кандидатом [253, с. 56]. У 1578 р. Андрій Гнатович обіймає уряд поборци слонімського [501, с. 82]. У 1583 та 1589 рр. він згадується як депутат до Головного Трибуналу [263, с. 64, 67]. Акцентуємо, що такому кар'єрному росту Андрій Голуб завдячував ще великій ласці короля Сигізмунда-Августа, який звернув на нього свою увагу. В одному зі своїх привілеїв він згадує, як “нешкодуючи крові та горла свого” Андрій Голуб у битві з московитами полонив одного з командуючих московської армії Захара Плещеева [204, с. 539 зв.]. Андрій Голуб мав чотирьох синів: Пилипа, Івана, Олександра та

Станіслава. Пилип був вітебським возним (згадується ще у 1628 р.) [234, с 461]. Відомо, що його двоюрідний брат Степан Матвійович в 1595 р. продав йому у Вітебщині “Голубівські землі”. В 1597 р. Олександр Андрійович уступив сс. Євтиховичі та Карповичі братові Станіславу (продані ним у 1601 р. за досить велику суму у 1600 коп литовських грошей Яну Жежемському [451, с. 23], що вже говорить про набуття родиною значних капіталів) [20, арк. 8], а в 1598 р., подав скаргу до гродського луцького суду на Станіслава Білецького [16, арк. 20]. Цим обмежуються відомості про цих двох братів. Набагато яскравіший слід за собою залишив Іван (Ян) Андрійович Голуб, який став батьком канівського реєстрового половника Юрія Голуба. Кар’єра І.Голуба розпочалась, вочевидь, так само зі служби у ранзі королівського дворянина, що було характерно для роду. Принаймні маємо на це непрямі свідчення під час першої згадки про нього у 1576 р. [253, с. 117]. У 1583 р. Іван вже числиться серед слуг кн. Юхима Корецького і позичає йому 500 коп литовських грошей під заставу с. Богате [19, арк. 20]. З відомих нам джерел дізнаємось, що Іван Андрійович користувався великою повагою князя Юхима Корецького. Останній надав йому уряд білилівського підстарости [457, с. 64], а в 1598-99 рр. він згадується як намісник в м. Корець (тобто «столичний» для князів) [17, арк. 43 – 43 зв.]. Окрім цього, у 1587 р. князь силою виручає свого слугу з-під арешту з луцького замку, куди він потрапив під час нічних безшкетувань з шляхтичами-друзями [14, арк. 93 – 93 зв.] і, ймовірно, допомагає в 1597 р., коли Іван Голуб був банітований за борги [15, арк. 38]. Цей син Андрія Гнатовича, разом із дружиною Катериною Бісікерською, мав велику сім’ю – синів: Петра, Павла, Юрія, Данила, Самуеля, Романа; доньок: Софію та Регіну [501, с. 67; 463, с. 245; 478, с. 310; 1, арк. 560].

Вище вже зазначалось, що Пилип Андрійович Голуб мав двоюрідного брата Степана Матвійовича. Це єдина віднайдена згадка імен другого сина разом із онуком Гната Голуба. Зафіксовано існування і третього його сина. У 1567 р., під час перепису війська ВКЛ, разом із Андрієм Гнатовичем згадується Ждан Голуб, який виставляв на війну одного панцирного вершника з маєтків

Морозовичі та Стайки [258, с. 548]. Детальнішої інформації про нього немає. Те, що Андрій та Ждан доводяться один одному родичами, не викликає сумнівів, адже обидва виходили на війну з одного населеного пункту Новогрудського повіту і в переписі записані разом. Ждан Голуб не міг бути сином Андрія (хоча саме на ці роки і припадає молодість Івана Андрійовича), через те, що роками народження останнього має бути сер. 1530-тих рр., бо в такому разі Ждан Гнатович Голуб за віковим цензом ще не міг виставляти від себе вояків. Встановити істину допомагає згадка його маєтку – села Морозовичі. У XVII ст. між онуками Андрія Гнатовича, канівським реєстровим козацьким полковником Юрієм та королівським ротмістром Данилом, розпочнеться справжня війна за володіння с. Морозівка, Житомирського повіту. Обидва будуть називати себе Голуб з Морозович – за часом утримування в своїх руках цього села [217, с. 343 – 347; 367, с. 28; 299, с. 61; 294, с. 82]. Проте, до того маєтність не належала Голубам, а перейшла до козацького полковника Юрія Івановича Голуба в 1630 р. від його дружини Магдалени Бутович [5, арк. 53, 56]. Нею ж у 1650 р. Морозівка передається в спадок її дітям від Юрія Голуба (це її другий шлюб) – Томашу та Якобу [4, арк. 404 – 406], чим наново підкреслюється велике значення цього маєтку (товариш козацької хоругви, син реєстрового полковника Томаш Юрійович Голуб в 1673 р. так само, як і батько, вживає назву в своєму імені “пан Томаш з Морозович Голуб” [9, арк. 268, 271; 10, арк. 511 – 511 зв.]). Підкреслимо, що з потраплянням Морозівки до родичів Ждана Голуба постала якась стара традиція, пов’язана з маєтком Морозовичі. Ані Юрія, ані Данила не бентежило, що це два різних маєтки, бачимо, що обом була потрібна лише подібна, “тотемна” назва. Ймовірно з маєтком Ждана Голуба пов’язана якась більш давня історія, ніж його разова фіксація в 1567 р. Ждан з Морозович не був ні сином, ні батьком Андрія Гнатовича, але той факт, що саме його онуки сприймали себе спадкоємцями цієї сакральної “титулатури”, наводить на думки, що маєток міг належати тільки старшому синові в сім’ї. Тож, можемо

стверджувати, що Андрій та Ждан були братами, і, найвірогідніше, останній спадкоємців не залишив.

Окрім синів Ждана, Андрія та Степана, Гнат Голуб мав ще одного сина – Михайла. Михайло Голуб, був володимирським повітовим возним (1580 – 1596 рр. [248, с 94; 21, арк . 550; 23, арк. 8, 34, 36; 18, арк. 4, 5, 59; 218, с. 47-48]). Утримуючи маєток Сердятичі, того ж повіту, він називав себе Голуб-Сердятицький [437, с. 153-154]. Найімовірніше, що він був наймолодшим сином Гната Голуба. На це наштовхують факти про його життя з матір'ю-вдовою в Володимирському повіті, де у 1567 р. фіксується і сама Марія Гнатова Голуб [25, арк. 177 зв; 221, с. 60]. Перехід Михайла Голуба-Сердятицького до Володимирського повіту і безперешкодне отримання уряду возного, вочевидь, треба пов'язувати з тим, що його матір належала до місцевої шляхетської корпорації. Ім'я Михайла Голуба-Сердятицького пов'язане з повстанням Северина Наливайка. Саме в цей час Голуб виконував вознівські обов'язки і засвідчував хід подій «козацького бунту» у ґродських книгах [218, с. 268 – 271].

Такий вигляд має приблизна реконструкція генеалогії нащадків Гната Голуба, що в середині XVI ст. перебралась з земель Новгородщини на Волинь, а згодом і Київщину.

Серед дітей Остапа Голуба (син Голубка Ганковича) відомі майбутній гетьман Олефір, його брат Дмитро та сестра Єфросинія. Ця сім'я, названа польськими дослідниками князівською [460, s. 39; 472, s. 38]. У свою чергу, відстежити нащадків вдалось лише у Олефіра Голуба, про що йтиметься нижче.

В українських джерелах XVI ст. є велика кількість фрагментарних згадок про інші гілки родини Голубів. І якщо в 1562 р. Андрій Гнатович, не довго перебуваючи в Луцьку, поспішав виїхати з нього через погрози місцевої шляхти вбити його, то саме в цей час інші його родичі не почували себе на території Волинського воєводства прийшлими. Як зазначалось вище, припускається можливість, що ще кілька синів Голубка Ганковича лишилися

під патронатом Острозьких. Принаймні те, що і вихідці з литовських теренів, і місцеві, українські, Голуби належали до одного роду – поза всякими сумнівами. Так, у 1571 р. знаходимо згадку про ігумена Острозького монастиря Св. П'ятниці отця Іова та його сина Флора Голуба [18, арк. 37].

Вже у XVII ст. рід остаточно розділився на дві частини, одна з яких «осіла» на землях сучасної України, а друга продовжувала мешкати в центрально-північному регіоні ВКЛ [236, с. 57].

Треба наголосити, що саме ім'я родоначальника прізвища Голуб «Голубко» належить до давньоруської архаїчної спадщини [345, с. 36]. Ім'я це не було рідкісним і в XV-XVI ст., коли іде мова про виникнення роду Голубів. Так, патронім Голубович вперше зустрічаємо в 1444 р. (пан Панаско Голубович) [432, с. 249]. Навіть для Вітебщини, де перебували Голуби в 30-х рр. XVI ст., прізвище, що було похідним від імені Голубко, вживалась так само в боярській верстві. В 1480 р. серед вітебських бояр названо Голубцевича [275, с. 109]. З небагатьох згадок у 1533 р. можна реставрувати генеалогію родини полоцьких бояр Голубцевичів – Богдан з сином Яцьком та його брат Петро [219, с. 122, 132, 146, 149, 152 – 153, 165 – 172, 178, 183, 188, 205, 208 – 211, 213, 216]. У 1528 р. серед зем'ян Підляшшя згадано Марка Голубовича та двох його синів Войтеха та Якуба Голубів [277, с. 106]. У 60-80-х рр. XVI ст., фіксуються боярин Мелешко Голубич з дружиною Добрухною [12, арк. 21; 13, арк. 7]. У 1567 р. фіксується зем'янин з с. Твароги Якуб Голубок, а в с. Лозово Борис Голубков [258, с. 909, 1023]. Сплутано було козацького героя Гаврила Голуба з іншої родиною, яка уживала це прізвище. Так, біля містечка Олкуша мешкала дрібна шляхта Радвановичів, які мали придомки: Геза, Гламб, Голуб, Рахвал, Нижник, Камьонка, Мидонь, Баран, Препьорка, Мирота, Брасовські, Конечні, Кнохи, Чвекі, Джіхі [498, с. 157; 499, с. 58].

Зазначимо, що під час укладання матеріалів генеалогічного характеру було складно ідентифікувати людину до роду лише за прізвищем. Для цього були необхідні додаткові відомості, як-то: віросповідання, територія,

геральдика, сім'я, вік, оточення. Під час дослідження траплялись ті, що мали те саме прізвище у XVI-XVII ст., родини яких так само необхідно було досліджувати для визначення спорідненості. Наприклад, Голуби зі Львова виявились вірменами [476, с. 207, 247]; Голуби з Московського царства виявились вихідцями з Великого Новгороду і мали справжнє прізвище Безобразови [311, с. 106]; інші Голуби з теренів сучасної Росії, що були зафіксовані в джерелах належали до кріпосного стану [237, с. 11]; було багато селянських родин Голубів і в Україні [213, с. 8; 222, с. 282, 344, 386].

Тож, можна твердити, що виникнення досліджуваного роду Голубів треба віднести до XV ст., а самого прізвища – до першої третини XVI ст. Згідно з джерелами, прізвище походить від Голубка Ганковича, який був королівським дворянином. Територіально перші представники роду належали до Вітебської землі.

2.1.2. Утворення відгалужень роду Голубів та їх розселення

Походження відгалужень (придомків, або прізвицьк) зі зміною прізвища в межах одного роду фіксується за багатьма українськими шляхетськими династіями. Викликано це явище було різними обставинами, але, в першу чергу, потребою в кращій ідентифікації осіб в межах великих родів. Ці процеси були характерні для всіх країн Європи [326, с. 48], в тому числі і для України [468, с. 96]. Ще за києво-руського періоду вітчизняної історії в межах єдиного роду Рюриковичів утворюються умовні назви окремих гілок роду, як-то: Ольговичі, Мономаховичі чи Ярославичі, що було наслідком патроніміальної ідентифікації окремих гілок роду. В пізніший час Рюриковичі, осівши на конкретних спадкових маєтностях, зафіксовані у грамотах литовських князів й ідентифікують себе із містами своїх «столиць», як-то: Острозькі, Вишневецькі, Збараські, Друцькі. Деякі князі іменувались прізвиськами, як-то Козеки [325, с. 328]. Процес зміни прізвища в родинному колі простежується і на шляхетських

родинах. Наприклад, деякі представники роду Волчковичів залишили своє прізвище, а деякі почали іменуватись Олізарами, Горностоями, Кмітичами. Від Кірдея Тарковича походять роди: Кірдеї, Джуси, Кірдеї-Мильські, Кірдеї-Мнішенські, Ляховські, Чапличі-Шпановські, Гойські, Вільгорські [459, с. 146-148]. За родинною легендою, що її вписав до свого гербівника Бартош Папроцький, від Грицька Ворони, який, у свою чергу, походив від князів Загомулинських та Ілговицьких походили прізвища: Немиричі, Черленковські, Тиші-Биковські, Кмітичі, Олізари-Волковичі, Вороничі, Стрибилі, Гойські, Єльці, Потії та Булгаки [481, с. 852]. Проте останню генеалогію треба радше віднести до якоїсь давньої місцевої традиції спорідненості і, ймовірно, по жіночим гілкам, ніж до реальної схеми, про що свідчить геральдика цих сімей [300, с. 26, 74, 108 – 109, 114, 124 – 126, 159 – 160, 166, 183]. Подібні процеси простежуються до початку ХІХ ст. Наприклад, ще в кінці ХVІІІ ст. багато козацьких родів, намагаючись інкорпоруватись до російського дворянства, згадували своїх предків в третьому-четвертому коліні, які абсолютно відрізнялись прізвищами від прохачів. Так, наприклад, від Триліського сотника Юська Божка (1674 р.) походять шість синів Божченків, а його онуки користуються прізвищами: Білан (прозваний за фізіологічними особливостями), Шевченко (від професії батька), Якименко (використано патронім), Фесенко (використано патронім), Кириченко (використано патронім) та Спориш (прийняв прізвище дружини). Праонучатий племінник гетьмана Івана Самойловича (по чоловічій лінії) за родовим прізвищем вже не згадується, а зветься Яремовим. Від правобережного козацького полковника Яна Францишкевича походить син Григорій Яновський, який, у свою чергу, мав синів: Яновського, Яснопольського, Ювжинка та Горового [154].

Не виключенням з загальноукраїнської практики зміни прізвища або використання замість нього патроніма став і рід Голубів. Перші новоутворення на ідентифікаційному рівні пов'язані із володимирським возним Михайлом Голубом, який в третій чверті ХVІ ст., називає себе Голубом-Сердятицьким

[248, с. 104]. Походження прізвища цього відгалуження Голубів йде від маєтку Сердятичі, що його набув возний. Село Сердятичі, знаходилось у тому ж Володимирському повіті Волинського воєводства [26, арк. 237]. Відома згадка у 1596 р. і окремо прізвища Сердятицький [24, арк. 22]. Його онучаті племінники канівський реєстровий полковник Юрій та коронний полковник Данило Голуб так само користувались додатком «з Морозович», що утворено від географічної назви [287, с. 27].

Найбільше придомків, що трансформувались у прізвища, залишили після себе нащадки гетьмана Олефіра Голуба. Про сім'ю гетьмана Голуба до цього часу нічого не було відомо, окрім згадки в листі 1622 р. про те, що він був старовинним козаком і ні дітей, ні дружини вже на той час не мав [406, с. 83]. Батьком гетьмана був Євстафій Голуб, у якого окрім Олефіра ще був син Дмитро та донька Єфросинія [460, с. 32; 472, с. 38]. Сам Олефір Голуб мав єдиного відомого нам сина – Зиновія-Богдана [169, арк. 277, 371; 172, арк. 117 зв., 119 зв.]. Про нього до цього часу зберігся фрагмент переказу в с. Вільховець, Богуславського району Київської обл., де знаходиться «Олефірів Яр». Відомо, що Зиновій у становій системі Речі Посполитої був шляхтичем і проживав у Черкасах. Помер він до 1625 р., адже в цей рік його вже поминають в Межигірському монастирі разом із дружиною Матроною та двома синами Манойлом й Пилипом [169, арк. 292]. Син гетьмана Голуба, вірогідно, родового прізвища не вживав. Нагадаємо, що на поч. XVII ст. козацтво було під загальною баніцією. Козаки все більше починали вживати псевдоніми або патроніми. Так, Олефір Голуб в джерелах фіксується, як: «Стеблівець», «Черняк», «Оліваріус де Марконес», а в більшості випадків просто за іменем. Для прикладу нагадаємо, що невідомо остаточно прізвище самого гетьмана Сагайдачного, лише псевдонім та ім'я по-батькові. В цей час серед козацтва стає розповсюдженим явище брати за основний ідентифікатор ім'я по-батькові, що досить швидко почало витісняти родові прізвища (наприклад, і досі в реєстрі Війська Запорозького 1649 р. не знайдено Івана Богуна, який вписаний,

найвірогідніше, саме за патронімом [254, с. 19]). Тож, можна говорити про ймовірність того, що Зиновій Голуб серед козацтва користувався патронімом Олефірович. Чи були двоє його синів «Занкевичами» невідомо. Проте, відомо, що третій син Зиновія Олефіровича Голуба – Костянтин у різний час в документах згадується, як: Костин Занькович, Костюк Стебляна та Кост Стеблинин [339, с. 39, 317; 256, с. 130; 254, с. 56]. В цьому випадку бачимо співіснування патроніма та прізвиська. Останнє, вочевидь, було пов'язане не стільки з місцем народження чи життя, а з дідом-гетьманом. Костянтин Зиновійович Голуб відомий участю у козацькому посольстві 1627 р. до короля [339, с. 38-39], повстанні 1637 р. і як чигиринський отаман у 1638 р. [278, с. 153]. У часи Революції Б.-З. Хмельницького, Занкович належав до Кам'янобрідської сотні, а згодом, коли з неї виділяють сотню міста Насташки, опиняється в ній. На 1654 р. К. Занкович-«Стеблинин» - осавул Насташської сотні Білоцерківського полку [375, с. 35]. Тут серед козаків записано і його сина Олефіра Зінченка, який користується патронімом власного батька, вже як прізвищем [254, с. 56]. Взагалі містечко Насташка на нетривалий час стало своєрідним центром для роду Голубів. У цьому місті гетьман зосереджував покозачену шляхту, з якої формувались його особисті почти (гетьманська хоругва, або ж гвардія) [458, с. 285]. Тож, у місті, як і в самому полку, до шляхти чи колишніх реєстровців з пропольської партії ставились лояльно. У зазначеного козака Олефіра Зінченка діти для власної ідентифікації використовували батьківський патронім. До того ж придомок Олефіренко/Олефірович вже був наявний в їхній родині. Старшим сином О.Зінченка був Василь Олефіренко, який посідав уряд роменського сотника за часів Б.Хмельницького [256, с. 129;]. Його нащадки, за невідомих причин, змінили прізвище на Войтенко. Пояснити це можливо лише шлюбом В.Олефіренка або його сина на представниці якоїсь з роменських в'їтівських сімей. Надалі ці представники роду, несучи службу у Війську Запорозькому в рангах сотників та військового товариства, згадуються лише як Войтенки [225,

с. 14, 160, 332]. Два інших сини Олефіра Зінченка Козма Олефіренко та Марко Олефіренко (Олефірович), користуючись географічним становищем м. Ромни, яке на зламі др. пол. XVII ст. було однією з міграційних «брам», та владою родичів, перебрались в Стародубський та Сумський полки [302, с. 112]. Зазначимо, що різниця між старшим та двома молодшими братами у віці була досить відчутною – близько 20 років, що, у свою чергу, може говорити про існування інших, не відомих нам представників їхньої сім'ї. У 1702 р. Козма Олефіренко отримує від гетьмана Івана Мазепи маєтності в Глухівській сотні [402, с. 9; 393, с. 2; 346, с. 21; 290, с. 384]. Вже тоді його прізвище було змінено на Алфьоров, згідно з тогочасним московським діловодством [357, с. 127-128; 399, с. 23-34]. Марко Єлефірович (Олефірович), що належав до клану сумського полковника Герасима Кондратьєва, посідає уряд сумського сотника [194, арк. 9 зв.]. Згідно із грамотою царевичів Івана та Петра Олексійовичів, М.Олефірович отримує маєтності в Сумському полку і так само пишеться згідно тогочасних норм Алфьоровим [165, арк. 3 зв.; 351, с. 328; 394, с. 96]. Щоправда, діти сотника Алфьорова до 1740-х рр. інколи згадуються як Маркови, або Марковичі [98, арк. 116, 670; 192, а рк. 129-191, 194-197; 305, с. 170, 173; 245, с. 53; 246, с. 69]. Ймовірно, прізвище і далі б змінювалось, виходячи з патроніма, проте до прізвища «Алфьоров» нащадки сотника Марка, змушені були повернутися, коли постала потреба довести свою спорідненість із пробандом гілки для успадкування маєтностей.

Разом із Марком Олефіренком на Слобідську Україну відправилась родина Голубів, що на початках не змінила свого прізвища. Завдяки положенню Марка Алфьорова та його синів, стрімку кар'єру робить Семен Андрійович Голуб, що був миропільським сотенним писарем (1692 р.) [165, арк. 5; 163, арк. 29], миропільським отаманом (1694 р.), а у 1698-99 рр. – межерицьким сотником, і на початку XVIII ст. – сумським полковим осавулом [122, арк. 60]. У першій половині XVIII ст. без наявних причин сумська гілка Голубів змінила прізвище на Світличні, а згодом на Світлишникови, що вони самостійно вже пояснити не

могли, а константували у дворянській справі як факт. Цю ж інформацію підтвердили і їхні сусіди-свідки [122, арк. 69].

Серед шляхти м. Насташка в 1654 р. значився “Данило Михалов с(ы)н Занківич” – ця персона була пра-праономком гетьману Голубу. Батьком Данила Занкевича був корсунський полковник «Михайло Мануйлович з Стебльова», відомий своєю участю в підписанні «Ординації Війська Запорозького» у 1638 р., а в 1649 р. він був звичайним козаком Куришкової (Стеблівської) сотні [278, с. 76]. Михайло Мануйлович із Стебльова був сином Мануйла Зиновійовича Голуба. Мав брата Гавриша Мануйленка, козака Кам’янобрідської сотні [256, с. 186]. У полковника Михайла Мануйловича було четверо синів: вищезазначений Данило Занківич, Андрій Зіневич, Яків (невідомий за прізвищем чи прізвиськом) та Мануйло Мануйлович. Андрій Зіневич разом із братом Данилом згадується в грамоті воєводи Шереметьєва 1667 р. Данило Михайлович скорегував прізвище на зазначене у вищевказаній грамоті – Зіневич і переселився з братом на Лівобережну Україну, до Ніжинського полку. Син Андрія Михайловича Андрій Андрійович Зіневич одружився на вдові Марка Васильовича Фая (Хвая) Устимії. Дітей від шлюбу з Устимією (ймовірно другою дружиною) у Фая не було. Завдяки вдалому шлюбу Андрій Андрійович заволодів фаївськими ґрунтами (Новгород-Сіверщина) і став вживати прізвище Фай [31, арк. 2; 40, арк. 4; 44, арк. 1; 414, с. 20-30]. Хоча паралельно, в деяких гетьманських Універсалах, продовжувалось вживання старої форми прізвища – Зіневич [264, с. 298 – 299, 395 – 396; 265, с. 200 – 201]. В Гетьманщині зміна прізвища на зовсім чуже, була явищем нормальним. В дійсності Зіневичі ніяк не ріднилися з Фаями, проте, почавши утримувати їхні землі, вони взяли і їх прізвище. Маємо значну кількість подібних прикладів, що збереглися у Родословній книзі того ж Новгород-Сіверського дворянства [154, арк. 1-666]. Андрій Андрійович Фай-Зіневич помер бездітним і всі володіння Фаїв перейшли до двоюрідних племінників – онуків Данила Михайловича. Останні прізвища Фай не використовували, залишаючи прізвище Зіневич. Від них

походить рід Новгород-Сіверських Зіневичів. До наших днів збережено один показовий запис в Новгород-Сіверському родословнику. У 1788 р. Зіневичі подали документи до родовідної книги і написали про свій рід наступне: «Сей род начало свое благородное имеет от _____ (пробіл в оригіналі, очевидно замість якого необхідно було вписати ступінь рідства: «дід», «прадід» – О.А.) их польского шляхтича Марка Фая, вышедшего в Малую Россию в город Нежин и служившего Всероссийскому престолу. Так же прапрадеда Андрея Иосифа и дедов Данила и Мануйлы» [154, арк. 13- 13зв.]. З цього запису бачимо, що Зіневичі пішли на відверту фальсифікацію. Адже фаївські маєтки перейшли до них лише за 40 р. до подання родової легенди. Таке рішення, ймовірно, було продиктоване фактом утримування фаївських маєтків та збережених гетьманських Універсалів на ім'я Марка Фая, що слугувало беззаперечним доказом їхнього давнього шляхетства. Окрім того, Зіневичі в історії про Марка Фая передали власну історію родини, вказавши про перехід до м. Ніжина, адже рід Фаїв/Хваїв належав до старовинного місцевого боярства ще з часів Речі Посполитої [32, арк. 28].

У третього сина Михайла Мануйловича з Стебльова Якова був син Левко, проте невідомо, яким прізвищем він, окрім патроніма, користувався [32, арк. 28 зв.]. Згідно джерел, за малолітнім Левком наглядав його дядько Андрій, що вказує на те, що його батько та матір померли. Подальша доля Левка Яковича не простежується.

Четвертим сином полковника Мануйловича був Мануйло Михайлович Мануйлович. Незрозуміло, чому на відміну від двох інших братів за ідентифікатор він бере патронім батька, а не діда. В цілому, докладніших відомостей про нього віднаходимо зовсім небагато. Одружений він був з полковничою донькою Марією Михайлівною Зеленською. Від цього шлюбу народились діти Іван та Анастасія. Анастасія була старшою і ще за його життя була видана заміж за Василя Івановича Оболонського [73, арк. 15]. Помер М.Мануйлович дуже рано, маючи чин бунчукового товариша. Іван Мануйлович

Мануйлович за протекцією свого вітчима Василя Федоровича Ялоцького «успадкував» уряд глухівського сотника (1714 – 1728 рр.), а згодом став і генеральним осавулом (1728 – 1738 рр.).

В часі кар’єрного зростання Івана Мануйловича, з гілки Зіневичів виділяються двоє братів, які переймають нове, подвійне прізвище Мануйлович-Зіневич. Сини Новгород-Сіверського сотника Манойла Йосиповича Зіневича, Михайло та Леонтій, залишили собі батьківське прізвище та продовжили рід Зіневичів, а два інших – бунчуковий товариш Федір та значковий товариш Іван в першій половині XVIII ст. почали використовувати прізвище Мануйлович-Зіневич [301, с. 11]. Проте подвійне прізвище не затрималось і в документах вони фігурують переважно як Мануйловичі [49, арк. 38-39 зв.; 154, арк. 304 зв.]. Невідомо, чи сини Федора Мануйловича мали чоловіче продовження і чи зберегли своє прізвище надалі. Фіксуємо в документах удову Ф. Мануйловича, яка згадувалась у судових справах як Мануйлович, так і Зіневич [69, арк. 5 ; 70, арк. 2; 71, арк. 6]. У 1788 р. нащадки значкового товариша Івана Мануйловича подали до родовідної книги Новгород-Сіверського намісництва справу про своє походження. У записі було зазначено, що Мойсей Мануйлович та Пилип Мануйлович мали батьків – двох Симонів, одного названого по-батькові Олефіровим, а другого Симона, названого за гучний голос Горленком. Обидва служили у козацькому війську, як і їхні батьки і їх дід Іван Мануйлович [154, арк. 304 – 304 зв.]. Проте вже у 1792 р. фіксуємо вживання Мойсея Симоновича Мануйловича в офіційних документах свого прізвища, як Алфьоров-Мануйлович [117, арк. 17 – 17 зв., 19 – 19 зв], а вже за 30 р. його син Микола Мойсейович буде писатись просто Алфьоровим [188, арк. 1 – 2 зв.].

Третій син «гетьманича» Зиновія Олефіровича Голуба, Пилип [169, арк. 277, 371], мав сина Григорія, зафіксованого зі своїм дядьком Костянтином Занковичем у 1654 р. в Насташській сотні. Григорій Пилипович Голуб, записаний московськими писарями як «Филипов», був хорунжим у згадуваній сотні, а його син Іван Грещенко – сотенним писарем [254, с. 185]. Саме його

нащадки відновили прізвище Голуб. У 50-60-х рр. XVII ст. Іван Григорович фіксується із прізвищем Багатий, окрім того, користується патронімом Григорович [383, с. 5; 410, с. 296-298], а в гетьманських універсалах називається Красненським [263, с. 582].

Перехід Голубів-Багатих на Лівобережжя та «осідання» в місті Красному Колядині (1654 р.) зіграло велику роль у подальшому ієрархічному просуванні родини. В цей час до Красного Колядина переселяється родина священника Самійла з Ходоркова. Син цього священника, Іван Самойлович – майбутній гетьман України, одружується з донькою Івана Григоровича Голуба-Багатого, Марією. Посвоячення красноколядинського сотенного писаря Івана Самойловича з Голубами мало першочергове значення у кар'єрі «поповича» [287, с. 25].

Сини Івана Григоровича Голуба, Захарій та Костянтин, до отримання значних урядів у Війську Запорозькому фіксуються в українській документації за патронімом Іванович [264, с. 71], водночас їхня мати-удова називається Красненською. Російські джерела подають написання їхнього прізвища як Іванови [201, арк. 177].

Дітей Захара Голуба сучасники інколи називали Голубенками [50, арк. 1-4; 410, с. 296-298], а його онуки «ошляхетнили» прізвище і стали Голубовськими [89, арк. 11 зв.; 186, арк. 144; 187, арк. 38; 388, с. 50]. Нащадки Костянтина Івановича Голуба використовували в другій половині XVIII ст. прізвище Кручки-Голубови [161, арк. 25; 189, арк. 13; 393, с. 87], а в XIX-XX ст. писались для більшої імпазантності в італійському стилі Кручеко-Голубови [283, с. 392; 284, с. 438; 285, с. 389, 1274]. У XIX ст. Голуби з Конотопщини русифікували своє прізвище із набуттям дворянства на Голубови [183, арк. 3-4, 47 зв., 48, 53 зв., 54].

Часткову зміну прізвищ зустрічаємо навіть на Правобережній Україні та Австро-Угорщині в пізніший час, як-то: Голубчики [173, арк. 89], Підвисоцькі-Голуби [149, арк. 3, 5, 7-8 зв.] та Галамбоши [470, с. 248-251].

Тож, при утворенні різних відгалужень роду Голубів здебільшого відбувалась і зміна прізвища. Основним фактором появи нових прізвищ були: територіальний, соціально-економічний, міграційний, та політичний. В козацькому середовищі сімейним ідентифікатором частіше ставали патроніми, тобто імена батьків. З другої половини XVIII ст. прізвища «ошляхетнюються» через додавання закінчення «-ський». Русифікація козацьких прізвищ роду Голубів відбулась на перетині XVII-XVIII ст., що було особливо характерним явищем Слобожанщини, або ж у тих випадках, коли прізвище фіксувалось в московській документації.

Розселення роду Голубів було спричинене масовою міграцією на Лівобережжя та Слобідську Україну. Вирішальним процесоутворюючим фактором був пошук спокійнішого життя та вільної землі [235, с. 242-255].

2.1.3. Геральдика роду

Як у питанні походження роду, так і в його генеалогічній реконструкції, особливе місце займає геральдика. У сучасній українській науковій думці починає утверджуватись теза про спорідненість української геральдики з європейською та її відокремленість від польської [419, с. 312 ; 420, с. 299; 418, с. 418; 300, с. 200]. Протягом XIX ст. польські історики лобювали думку про другорядність та несамостійність української автохтонної геральдики, виводячи її з польської [483, с. 189; 421, с. 103].

Рід Голубів користувався багатьма спорідненими між собою гербами. Перший відомий нам герб досліджуваної родини подає Йозеф Крашевський у своєму науково-публіцистичному творі «Геральдичні подання (винятки). Князі Голуби», що згодом увійшов до польської геральдики під назвою «герб Голуб-І». Його опис можна подати так: «В щиті на червоному полі срібна фігура у вигляді перегорнутої літери «Ш», стовпи якої стоять на трьох зелених пагорбах. Середній стовп має продовження в гору, перехрещений і на кінці роздвоєний. Щит увінчано князівською короною» [472, с. 38]. Цей герб Францішек

Пікосінський відносить до XV ст., і ототожнює його з зображенням, що знаходилося у краківському костелі босих кармелітів [482, s. 184]. За ним цю інформацію повторює «Велика польська енциклопедія» [503, s. 238]. Далі цю ж інформацію подає у своєму гербівнику Адам Бонецький [463, s. 302]. Перебуваючи 2007 р. у Кракові, ми мали змогу ознайомитись із гербом, який Ф.Пікосінський вважав за «Голуб-І». Він зображений на баптистерії 1423 р., який після II Світової Війни перенесено до костелу св. Стефана. Детальний аналіз дає всі підстави твердити, що герб не належав Голубам. На баптистерії зображено два родові герби польської та анжуйської королівських династій, герб «Топор», що належав краківському каштеляну, та герб подібний до «Голуб-І», що є четвертим геральдичним зображенням, яке ми відносимо до герба кн. Михайла Івановича Гольшанського, відомого з печатки 1422 р. [420, с. 299]. Отже, першопочатковий герб Голубів, що його подав Крашевський, і надалі залишається відомим лише з його згадки. Проте є всі підстави вважати, що Крашевський ввів до наукового обігу оригінальний герб, який він бачив. Якщо ж сприйняти легенду про князівське походження Голубів, то треба звернути увагу на аналогічний Крашевському герб, яким користувався козельський князь Іван Іванович Глушанок (1499 р.) [Там само с. 290], родоначальник кількох князівських родин сіверщини, в тому числі Пузин та Огінських [325, с. 295]. Зауважимо, наступний герб Голубів, що увійшов до польської традиції під назвою «герб Голуб-III», нагадує вищеописаний «князівський». Його зображення можна подати так: «фігура у вигляді хреста, верхнє закінчення якого роздвоєне. Колір щита та фігури не відомі». Цим гербом послуговувались нащадки гетьмана Олефіра Голуба – старшинські родини Голубів, Мануйловичів, Мануйловичів-Зіневичів. Але зауважимо, хоча гербова фігура і залишалась, проте зазнавала змін. Так, наприклад, на печатці Захара Івановича Голуба, роздвоєний хрест було перегорнуто і на одну з його частин було розміщено птаха (вочевидь голуба), а на іншу зірку [153, арк. 16]. Його брат Костянтин Іванович Голуб герб не перегорнув, а лише додав внизу

фігуру у вигляді півкола, що надала гербу вигляду напнутого до низу луку зі стрілою [157, арк. 32; 393, с. 33]. Іван Мануйлович Мануйлович перетворив родовий герб у перехрещену стрілу з роздвоєним у різні боки опір'ям [30, арк. 2 зв.; 46, арк.8; 75, арк. 3] (єдина опублікована промальовка цієї печатки, здійснена І.Ситим, подана неправильно [431, с. 102]). Мануйло Зіневич, родоначальник Мануйловичів-Зіневичів, сприймав герб як серце, перетнуте хрестом, і при зображенні на печатці надав йому цієї подібності, долучивши додаткові елементи [33, акр. 14].

Інший герб, яким користувались Голуби, увійшов до історіографії, як герб «Голуб-II» [503, s. 273], «Сирокомля Голубів» [482, s. 230], або ж «Три крокви» [471, s. 269]. Його опис можна подати наступним чином: «Фігура у вигляді латинської літери W, з середини якої до гори йде продовження у вигляді піввістря стріли». Герб цей зафіксовано з XVI ст., коли ним користувалися регементар Гаврило Голуб [485, s. 590] та канівський реєстровий полковник Юрій Голуб [96, арк. 2; 166, арк. 1 зв.]. Вперше описав цей герб Шимон Окоцький у своїй книзі «Orbis Polonus», що побачила світ у 1641 р. Походження герба автор виводить з часу існування «Князівства Київського і Руського». Перебуваючи під впливом «сарматської теорії», Ш.Окоцький описує і подвиги одного з власників цього герба Гаврила Голубка, наголошуючи, що герб належить саме роду Голубів [480, s. 556-557]. Про цей герб маємо і іншу цікаву звістку, що дійшла до нас з часу Визвольної революції Богдана-Зиновія Хмельницького. У 1650 р. московська делегація, перебуваючи у Вільно, мала можливість ознайомитись із невідомим сьогодні козацьким реєстром, який розпочинався з панегірика Б.Хмельницькому. Вірш був переписаний і доправлений до Москові. Завдяки цьому, цей текст дійшов до наших днів. Подамо фрагмент, пов'язаний з гербом Голубів:

«...В Руси єсть гетман Хмелнитцкий Богдан.

Хмелнитцкие приняли когда ся крестили,

Приняли крещесть за печать когда заслужили,

Хмельнитцкихъ крестъ предкове,
 И тѣмъ клейнотомъ которымъ крестятъ ся Голубове.
 Когда Хмельнитцкихъ подобній клейнотъ у Голубовъ,
 Подобная умрете за вотчинную любовъ
 Возлюбленные матки вотчины сынове
 Хмельнитцкіє всі с предковъ, такъ же Голубове
 Когда Абданкъ знакъ справедливости с поволностью в гербе...» [167, арк
 1-6; 340, с. 1525].

Цей фрагмент «Віленського панегірику Хмельницькому» цікавий тим, що в ньому герб Голубів отримує від учасників віленської групи українських інтелектуалів назву – «Абданк». Зазначимо, що сам герб «Абданк» схожий з гербом і Голубів, і Хмельницьких лише своєю основною частиною – знаком у вигляді літери «W». Цікавою є «генеалогічна частина» цього опису, яка свого пояснення поки не знаходить. Лише за візуальною подібністю, автор панегірика зводить два окремі роди до спільного предка. Не зрозумілим лишається, кого саме з Голубів мав на увазі Анонім. У творі дається пояснення символу хреста на гербі Хмельницького, але знаку у вигляді літери «W», спільному для обох родів, увага не приділяється. Цей герб використовували нащадки генерального бунчужного Костянтина Голуба, а саме гілка, що походила від знатного військового товариша Петра Кручко-Голубова [393, с. 84]. Слід зауважити, що так звані герби «Голуб-II» та «Голуб-III» є одним гербом виконаним в різних іконографічних традиціях ранньомодерної доби. І хоча на перший погляд зображення різні, проте існують інші подібні приклади, які підкреслюють їх спорідненість. Так, на печатках роду Балик першої пол. XVII ст. знаходимо аналогічні гербові видозміни, як і у Голубів [300, с. 9]. Вочевидь, обидва герба походять від зображення «Голуб-III» і є його еволюційними продовженнями.

Окрім трьох вищеназваних гербів, родина уживала інші герби, поява яких відбувалась за різних зовнішніх обставин. Так, ті з Голубів, які лишились після Андрусівського миру на Правобережній Україні і знаходились в складі

Речі Посполитої, пізніше почали користуватись гербом «Вчеле», інші назви якого: «Лембно», «Шаховниця» та «Претвич» [80, арк. 63 зв.; 81, арк. 441 зв.; 79, арк. 45; 101, арк. 892; 102, арк. 644; 174, арк. 4; 175, арк. 13; 176, арк. 48; 177, арк. 39; 178, арк. 54; 179, арк. 70; 180, арк. 21; 181, арк. 18; 173, арк. 34; 260, с. 51]. Ототожнення Голубами себе з іншим гербом, який не мав нічого спільного з родиною, було наслідком тогочасних реалій. У доказах про своє шляхетське походження, на вимоги російської влади, вони не могли вказати свій родовий герб, адже він не фіксувався в жодному з польських гербовників XV-XVII ст. Проте в гербовнику XVI ст. Бартоша Папроцького було зазначено, що герб «Вчеле» першим почав вживати в XI ст. словацький рицар Голуб [481, с. 641]. Ця легенда і вплинула на подальше трактування своєї гербової ідентичності представниками роду Голубів, наче мова йшла саме про їхнього предка. Деяко подібна ситуація відбулася з представниками старшинського роду Зіневичів. Подаючи у 1786-87 рр. відомості про своє дворянське походження до Новгород-Сіверської родословної книги, Зіневичі закріпили за собою герб «Зенович» [154, арк. 13 зв.], що був співзвучним з їхнім прізвищем. Такі випадки були непоодинокі. Значна частка українського козацтва відносила себе до того чи іншого герба лише за подібністю назви до свого прізвища [393, с. 25]. Такі відверті фальсифікати, можливо, і були очевидними в тогочасному українському середовищі, але їх не розуміли російські чиновники, які на своїй землі не мали багатовікової геральдичної традиції. Змінили свій герб обидві гілки Алфьорових. Так, старшинська гілка з Гетьманщини користувалась гербом, описати який можна наступним чином: «Щит розділено навпіл. У правому синьому полі зображено в стовп два золоті кавалерські хрести, а між ними срібна підкова шипами до низу. У лівому червоному полі – срібне орлине крило» [210, арк. 5 зв., 132; 190, арк. 136; 401, с. 9]. Герб «слобідської» гілки Алфьорових має наступний опис: «Щит розділено навпіл, де праве поле поділено горизонтально на два рівних поля з котрих горішнє срібне, а нижнє синє(?), на які згори накладене чорне орлине крило. В лівому червоному полі –

чорне орлине крило» [288, с.8]. Зміна герба цих гілок – явище поки не зрозуміле. Зауважимо, що на обох зображеннях присутнє крило, яке, можливо, сприймалось, як крило голуба. Подібні зміни, коли на гербі розміщується не родовий знак, а саме зображення «тотемного» птаха або його частини, спостерігаємо серед представників досліджуваного роду, які на початку XVII ст. покинули Річ Посполиту і емігрували до Австро-Угорщини. Ця гілка Голубів, згідно з латинською традицією, назвала себе Голамбошами і на гербі розмістила голуба з оливковою гілкою в дзьобі [464, р. 199, tabl. 158; 462, р. 54, tabl. 39]. Нагадаємо, що в кінці XVII ст. військовий товариш Захар Голуб так само розмістив голуба на гербовій печатці. Зміна герба зафіксована і у генерального осавула Івана Мануйловича, який, будучи глухівським сотником, на своїй приватно-посадовій печатці розмістив герб у вигляді хреста [393, с. 107].

Герби, якими користувались представники роду Голубів були різними. Проте між ними усіма спостерігається певна спорідненість, яка є додатковим свідченням походження того чи іншого відгалуження від роду Голубів, навіть із втратою родового прізвища. Відмітимо, що гербові зміни притаманні всім гілкам досліджуваного роду, назважаючи на соціальний стан та територіальне розташування.

2.2. Економічне становище роду Голубів: набуття та утримання маєностей, зміни в способах ведення господарства

Економічна могутність будь-якої козацької родини ставала підґрунтям до набуття нових урядів, могутніших родичів та впливу серед старшинських кіл. Маєтності у розумних руках приносили не лише прибутки, а й збільшували загальносімейний майновий фонд. Роди, які спромоглись забезпечити своїм нащадкам значну земельну власність, після скасування козаччини на

Гетьманщині та Слобідській Україні уникнули соціальної декласації. Саме з таких сімей вийшли відомі українські діячі науки та культури, політики ХІХ ст. [442, с. 168].

Набуття козацьких маєтностей в різні етапи відбувались по-різному. До Хмельниччини це були переважно королівські надання за вислуги, спадок, посаг, купівля та оренда. В часи Гетьманату, окрім зазначених видів власності, можна виділити і прибутковіші її форми, як-то: створення та утримання мануфактур і млинів, заселення і освоєння вільних територій. Окрім того, існували гетьманські надання «на уряд». На Слобожанщині в ХVІІ ст. домінувала т.зв. займанщина – оволодіння землями, які нікому не належали або власники яких утримували їх суто номінально. До того ж слобідські козацькі полки адміністративно входили до територій Московської держави. Тож, надання земель, або легалізація займанщини, відбувалось шляхом оголошення царської волі. На Слобожанщині невід'ємною частиною майна з сер. ХVІІІ ст. стають кріпосні. Необхідно зауважити, що незначні елементи займанщини існували і на території Гетьманщини, навіть в ХVІІІ ст. [210, арк. 12].

До революції Богдана-Зіновія Хмельницького представники роду Голубів, що увійшли до козацького стану, утримували маєтності, які потрапили до них з різних джерел. Так, 5 січня 1588 р гетьман Гаврило Голуб за службу . був нагороджений королем замком «Seswiei» в Інфлянтах [474, s. 41]. Це було життєвим наданням, тобто таким, що не передавалось у спадок. Гетьман Олефір Остапович Голуб у 1622 р., згідно з заповітом Петра Конашевича Сагайдачного, отримав с. Конашівка [427, с. 464]. Чи зберегли це володіння нащадки О. Голуба, невідомо, власне як і ідентифікувати його місцезнаходження нам не вдалось. Ймовірно, село було продане самим гетьманом, адже, судячи з назви, маєток був заснований ще батьком Сагайдачного. Враховуючи, що Петро Конашевич походив із Самбірщини, яка знаходилась в Руському воєводстві [428, с. 35], то О.Голубу як мешканцю Південної Київщини та з погляду на його діяльність було малодоцільним

утримувати маєток, розташування якого було занадто віддаленим. Шукати цей наділ необхідно в складі низки шляхетських сіл як частину Кульчиць, Стрільбич тощо.

Одним з найбагатших представників козацько-старшинського роду був канівський реєстровий полковник Юрій Іванович Голуб з Морозович. Будучи з сім'ї, яка вважалась на території Київщини не місцевою, він зміг зібрати в своїх руках колосальну кількість сіл та землі. За своїми статками Ю.Голуб був магнатом. Перше його власне володіння фіксуємо у 1629 р., а саме 15 квітня королівським універсалом за службу Юрію Голубу, тоді ще ротмістру, було надане м. Білилівка [1, арк. 364, 449 зв.]. Необхідно зауважити, що в цьому містечку його батько на початку XVII ст. був підстаростою у князів Корецьких. Збагачення майбутнього козацького полковника розпочалось після одруженням з представницею місцевого стародавнього роду Бутович Магдаленою. 16 жовтня 1630 р. спільно з дружиною у нього в володінні знаходиться с. Жаболовка [4, арк. 404 – 406; 188, арк. 53]. До 25 жовтня 1630 р. він утримує с. Кошелево (переуступив Андрію Домбровському, чоловіку своєї сестри Регіни) [1, арк. 803]. 5 листопада 1630 р. при розподілі спадку батька Магдалени Бутович, Семена, до його сім'ї переходять м. Новий Брусилів, сс. Морозівка та Дивин [5, арк. 56; 500, s. 107]. Окрім того, Ю.Голуб володів спадковими батьківськими землями, разом із братами Самійлом та Данилом, а саме м. Ясногородка з навколишніми землями (ясногородський ключ) [457, с. 67]. У 1640 р. за Ю. Голубом фіксуються м. Волчков та с. Богданівка [6, арк. 61], а у 1646 р. від 16 серпня - с. Григорівка біля Трахтимирова [259, пп. 1669, 1670; 490, s. 46]. У 1646 р. згадується його млин на р. Рось, який він продав [166, арк. 1]. Треба відмітити, що брати Голуби за маєтками стали одними з найбільших латифундистів Київщини, яких польський дослідник Генрік Литвин відносить до так званої руської групи князів Корецьких [475, s. 40].

Окрім власних володінь, Ю.Голуб орендував у чернігівського підкоморія Адама Киселя с. Вепринське. Згідно документу, а акт датовано 5

серпня 1639 р., загальна сума оренди склала 20 тис. польських злотих [96, арк. 2].

Будучи власником потужного земельного фонду, Юрій Голуб вів активні торгівельні операції з місцевою шляхтою. Так, відомі справи про постачання Голубом великих партій сільськогосподарських продуктів зі своїх маєтностей [5, арк. 56]. До того ж сама згадка млина на р. Рось свідчить про початки зміни старої системи ведення господарства і її капіталізації. У 1648-1649 рр. під час визвольної революції Ю.Голуб перейшов на бік польського короля, а отже і втратив свої маєтності на козацьких територіях.

Син Юрія Голуба, товариш козацької хоругви Томаш Голуб, спільно з братом Якубом успадкував від матері у 1650 р. с. Морозівка [4, арк. 404 - 406].

В роки гетьманування Богдана Хмельницького в руках роду Голубів зафіксовано лише «Ставок на рудце Березовиці, під с. Рабухами лежачий». Належав став Івану Григоровичу Голубу, який він купив у Юска Івановича у 1654 р. [383, с. 5]. Інша зафіксована власність І.Голуба належить до пізнішого часу - млин на Подолівській греблі р. Ретик (1663 р.), який він збудував за власний кошт [410, с. 296-298; 263, с. 896]. Його діти, Захар та Костянтин Голуби, після смерті батька не змогли рівноправно розділити майно. Через це обидва не спілкувались між собою. Старший син Івана Голуба Захар утримував хутір між м. Кролівець та м. Вороніж на р. Реті (згаданий у 1667 р.); у 1678 р. він володів млином на р. Білиця, який у 1679 р. подарував названому брату охочекомонному полковнику Василю Івановичу (доля якого пов'язана із полковником Іваном Гудимою таким же, як Голуби, переселенцями з Правобережжя [190, арк. 86]); у 1680-ті рр. за ним числилась слобода Ретик («осаджена власним коштом»); між 1680-ми та 1690-ми рр. йому належали скляні заводи [82, арк. 1; 263, с. 900, 953 – 954; 410, с. 296-298]; у 1678 р. серед його володінь згадано землі під с. Тулиголовки [41, арк. 1]. Молодший син Івана Голуба Костянтин володів с. Підлипним, яке було ранговим маєтком. У часи гетьманування Дем'яна Ігнатовича воно належало компанійському

полковнику Мурашці, а при Самойловичі, коли його було взято у полон, віддано Костянтину Голубу. Але у 1680-х рр. Підлипне було відібране, і замість нього Голуб отримав с. Погребки [424, с. 16]. Окрім цього, за К.Голубом числились с. Подолове та слоб. Довгалецька, яку він осадив за власні кошти [368, с. 4; 410, с. 296].

Сім'я Зіневичів більшість своїх статків отримала внаслідок вдалого шлюбу Андрія Андрійовича Зіневича. Одружившись із удовою військового товариша Марка Васильовича Фая Устимією він став володарем: 20 дворів в с. Стахорщина з орними полями та сінокосами над р. Лоска; орних полів, сінокосів, трьох млинів та греблі на р. Молотеча; “вишняку” на р. Ломанці та в с. Смягі, панського двору в с. Стахорщині. Окрім того, за ним були ґрунти в с. Курене, які 16 липня 1714 р. він подарував Микільському Пустинно-Рихлівському монастирю [414, с. 22]. Двір Андрія Зіневича в м. Новгород-Сіверський оцінювався у 2 тис. золотих (після пожежі 1715 р. в 1 тис.). Після смерті А. Зіневича його вдова склала список боржників небіжчика, в якому значились: «Пелагія Гамалія (у першому шлюбі за Василем Самойленком, а у другому Михайлова) – 3 тис. зол.; Лесько Сологуб (швагер Срібнянського сотника) – 1 тис. зол.; Ксенія Лисовська («второбрачная») – 100 рублів; бунчуковий товариш Данило Кутневський – двір в м. Новгород-Сіверському та 1 тис. зол; новгородсіверський мешканець Василь Томиловський – 100 рублів» [32, арк 44 зв., 88 зв., 9]. Всі вищезазначені маєтності отримав у спадок по удві дядька Данило Йосипович Зіневич у 1745 р. (до всього додався ще хутір Ушівка, який очевидно був окремою власністю тітки) [414, с. 24]. 6 жовтня 1718 р. за 50 золотих він купив ґрунт в с. Рикові, а у 1725 р. отримав в якості компенсації за розорений колишнім новгородським сотником Федором Лисовським млин 2 двори в с. Бугринці [40, арк. 62]. Його брат Мануйло Йосипович володів греблею, млином та хутором під с. Овчинець, які він придбав у дружини бунчукового товариша Григорія Жоравки 27 травня 1725 р. [38, арк. 1-4]. Син Мануйла Зіневича, значковий товариш Михайло Зіневич,

отримав у 1742 р. посаг – ґрунти в с. Смолеголовки [414, с. 26]. Інший син, значковий товариш Леонтій Мануйлович, придбав у 1760 р. 6 хат в с. Покошичі [Там само, с. 22].

Генеральний осавул Іван Мануйлович Мануйлович володів наступними маєтками: 1711 р. 17 липня – 1718 р. 7 липня с. Гудими, Глинської сотні [27, арк. 89]; з 20 вересня 1711 р. «камнем» і половиною ступника в млині на р. Єсмань (подарунок вітчима Василя Федоровича Ялоцького); з 10 жовтня 1713 р. хутором, купленим у Леонтія Степановича Тендітника за 500 золотих [412, с. 385-386]; з 30 січня 1713 р. с. Багачевськ/Бачевське та слоб. Семенівка (спадок по вітчиму) [27, арк. 94; 73, арк. 11-12]; 1713 р. двома частинами млину на р. Єсмань [410, с. 296-298]; 1714 р. хут. Шеїнка, млином «о двух колах», двором та пущею (в цьому ж році надано “на молитви обителі Гамаліївській”); з 23 липня 1717 р. хут. Попівка, млином за Недбаївкою на р. Грузській, фільварком Каплинським на Веригині в Глухові (куплено у Васси Туранської); 1717 р. с. Степанівка (спадок по вітчиму) [412, с. 385-386]; у 1727 р. за ним числиться млин [45, арк. 1-10]; у 1736 р. він утримує с. Богданівка [311, с. 386].

Старопочепський сотник Козма Алфьоров з 1702 р. володів греблею, лісом та покосами за с. Марчихина Буда, на впорядкування яких витратив 40 золотих талерів [190, арк. 136-139 зв.; 297, с. 138]. Його син Олефір Алфьоров на батьківських спадкових землях заселив з дозволу гетьмана Скоропадського десять родин, які мали бути «в послушанні» [210, арк. 12, 23].

Представники роду Голубів, що емігрували до Московської держави і осіли на Слобідській Україні, в кілька разів перевершували своїм економічним становищем родичів із Гетьманщини.

Семен Андрійович Голуб, що на вершині своєї кар’єри був полковим обозним Сумського полку, володів землями в Миропільській (з 1694 р.) та Межерицькій (з 1699 р.) сотнях [245, с. 53, 225]. Очевидно, ці купівлі треба віднести до часу, коли він був на посадах миропільського сотенного отамана, а згодом межерицького сотника.

Сумський полковий сотник Марко Алфьоров осів на своїй займанщині с. Марківка – на честь свого ангела-охоронця, яке вперше згадано у 1665р. [354, с. 160]. У 1671 р. придбав у сумського мешканця Григорія Гречаникова «на колодязі Бездрик» рибний став з полем, ліс, орне поле, сінні покоси (187 чвертей) [110, арк. 301]; у 1675 р. купив у Марка Ігнатова хутір з сіножаткою та двома рибними ставками [Там само]; у 1676 р. купив у Захара Іванова на «ничейном месте Бездрик» луг [Там само, арк. 301-301 зв.]; у 1679 р. орендував землі Савелія Вдовиченка на 40 років [110, арк. 301 зв.]; у 1689 р. за службу був нагороджений царем маєтками (інша версія, що попередньо вони були надані полковником Герасимом Кондратьєвим), які стали спадковими: с. Марківка та хут. Печяшний (Миловидово) [165, арк. 3 зв.]. Марківку Алфьоров заселив українцями, яких привів “з-за Дніпра”. Спільно з межирицькими сотниками Іваном Штепою та Лукою Мартиновим володів лісом та Макаровою Дібровою (Межирицького пов.) з землями, сіножатками та рибними ловами [137, арк. 14 – 14 зв.]. За час свого життя він заволодів наступними маєтностями: сс. Бездрик, Марківка, дер. Ільми, с. на Верхів’ї Сухого Колодязя (Миропільський пов.), в с. Сумська Ворожба на р. Псел млином на 2 кола та в Миропільському повіті млином з приїжджим двором [112, арк. 79]. За Марком Алфьоровим фіксується пасіка біля міського сумського лісу [110, арк. 302 зв.].

Завдяки значному накопиченню первинного капіталу і посадам Марка Алфьорова, його діти Яків, Кіндрат та Андрій значно збагатились. Так, Яків Маркович Алфьоров, сотник новоміської сумської сотні, набув таких маєтностей: 1716 р. ґрунти в с. Злодіївка, на яких заселив 5 дворів [104, арк. 35]; в с. Ворожбі камінь для млина та ліс в урочищі на горі р. Сули (у спільному володінні з сумським соборним священиком Михайлом Стражниченком) [140, арк. 133-139]; хут. Стребульківський [129, арк. 6]. В м. Краснопіллі: 2 торгові лавки, 2 пляци, 8 підданих дворів, 1 житловий двір з садом та орним і сінокісним полем; двір з хоромами садом, ставком, млином, винокурнею, солодовнею гаєм та двома лісами на р. Комарна; гай з березовою дібровою,

садом та ставком біля Краснопілля, орні землі, пасічний ліс, сад та сінні покоси на р. Пісочина; під м. Краснопілля 14 дворів з підданими, над р. Танкою й р. Грязною землі з сінокосом, над р. Кривою землі з сінокосом, над р. Довгою сінокос, між р. Сироваткою та р. Закобиліє землі [104, арк. 1- 6]. Степ в урочищі Сагайдачний Шлях, пуст. Алфьорівська, хут. Алфьоров; пуст. Марковщина, пуст. Закомарна [140, арк. 133-139]. Окрім того, спільно із братами володів млинами у Сумському полку [144, арк. 3].

Кіндрат Маркович Алфьоров, який був в різний час миропільським сотником, сумським полковим осавулом та сумським полковим обозним, мав так само численні маєтності. Між 1693-95 рр. фіксується його обмін з козаком Яковом Скребцем займанщини по р. Сухий Колодязь [246, с. 69]. У 1732 р. за ним числиться: двір в м. Сумах [98, арк. 116, 670], 2 двори у м. Миропілля, двір із садом, винницею, солодовнею та броварнею та млин із лісом, землею і сінними покосами за р. Вдалою, під м. Миропілля ліс та сад, а з ним 2 лужка; за р. Пселом 2 двори, а на р. Псел рибні ловлі (3 затони); в урочищі Зачерства хутір з лісом та лугом; під дачею Плехівською ліс та озеро; біля с. Огоївка ліс з садом; біля с. Демидівка земля з сінними покосами, ставок, діброва та винниця; с. Кіндратівка (яку заснував та заселив вільними «черкасами» за власний кошт); урочище Калинів Куц з дібровою; під с. Марківка на р. Верхня Сула млин на 2 камені; у м. Ворожбі нижче «Городища» луг та ліс; під м. Ворожбою луг [144, арк. 3]. У тому ж році за ним: в м. Сумах двір “для приїзду” з підданими та спільно з дружиною померлого брата Якова с. Марківка (146 дворів, 232 будинки, 771 підданих, 3 священницькі двори на 11 підданих, одна школа з 3 учнями. Піддані працюють 2 дні на тиждень) [98, арк. 116, 670]. Згадується його, як сумського полкового обозного, земля біля с. Терешковки [109, арк. 302 зв.].

Третій син Марка Алфьорова, Андрій Маркович, який був сумським полковим суддею, за своє життя зумів накопичити колосальний земельний фонд та, ймовірно, був найбагатшим з представників всього роду Голубів на

Слобожанщині. Набуття ним маєтностей відбувались в такій черговості: 26 липня 1699 р. купив у сумського мешканця Харитона Івановича Богомоленка та Якіма Семеновича Верченка сінокосний луг з дібровою над р. Бездрик та з «Васильєвою дібровою» та сінними покосами «Даценковими», «Романову діброву» та «Титаренківські сінні покоси» за 10 рублів [110, арк. 304 зв.]; тоді ж купив у сумської мешканки, удови Агафії Шкурчихи, сінокосний луг із дібровою на р. Бездрик, що межували із «Нестеровим лугом», за 2 рублі [Там само]; 17 липня 1700 р. купив у сумського мешканця Василя Максименка над р. Бездрик діброву, частину лісу, сінні покоси, що межували із землею Остапа Лагодки та його ж власними, Алфьорова, придбаними дібровами, за 3 рублі. Того ж дня купив у сумського мешканця Гната Єр'єва («а прозвание не показано») на р. Бездрик діброву з сінними покосами поруч із землями Василя Максименка та його власними за 6 рублів [Там само]; 31 березня 1701 р. купив у сумського мешканця Микити Лагоденка над р. Бездрик діброву з сінними покосами за 3,5 рублі [110, арк. 304 зв.]; 4 червня 1703 р. набув у мешканця Вищої Сироватки Івана Мисеченка за р. Бездрик «повз ліс Омелянівській» сіножатний луг з дібровою, що межував з його ж землями, за 6 рублів. Того ж дня купив у сумських мешканців Матвія та Петра Даценків на р. Бездрик хутір з двором та будівлями, трьома лісками обабіч річки, дібровою, сінокосами та орним полем за 50 рублів [Там само]; 26 квітня 1710 р. купив у сумського мешканця Івана Павленка в урочищі на р. Бездрик, біля земель Василя Даценка, сінокос з дібровою за 2 рублі [110, арк. 304 зв.]; 26 листопада 1710 р. придбав у сумської мешканки Марини Юхимової «дружини Педосенкової» на р. Бездрик четверту частину сінокосного луку та половину болотця за 20 рублів [Там само, арк. 305]; 10 лютого 1713 р. купив у сумських мешканців Василя, Григорія, Івана старшого та Івана меншого Леонтійовичів Педосенків на р. Бездрик сінокосну луку з дібровою та лісом по правій стороні с. Бездрик за 16 рублів [Там само]; 4 жовтня 1713 р. купив у мешканки сумської округи с. Красна Яруга Ірини Іванової дружини з сином покоси з різними угіддями за 2 рублі

[Там само]; 19 листопада 1714 р. обміняв сумському протопопу Остапу Васильовичу Траволінському свій хутір за с. Піщане із дібровою, сінними покосами та різними угіддями на хутір, розташований на р. Бездрик, із сінними покосами та дібровою, який Траволінський у свою чергу придбав у полковника Івана Кондратьєва [110, арк. 305-305 зв.]. Окрім того, володів: хут. Алешня Стецькова, а в ній: 1 двір, 3 доми і 7 підданих; в м. Краснопілля 11 дворів підданих (81 людина, які працюють 2 дні на тиждень); в м. Межеричі підданих 5 дворів і 6 домів (17 осіб, які працюють 2 дні на тиждень); в м. Межеричі 2 сотничі двори в яких 1 підданий [305, с. 266]. Син Андрія Марковича Йосип Андрійович Алфьоров, набув у першій половині XVIII ст.: частину с. Ільми [127, арк. 111], хут. Поповщина, хут. Малі Ільми, пуст. Рязниківську, пуст. Романівську, хут. Сулишинівський (Сулишківський) [135, арк. 104 зв., 191], пуст. Плисову, частину с. Великий Істороп (сучасна назва Великий Вистороп) [129, арк. 15].

Олексій Якович Алфьоров, сотник сумського полку, набув: в м. Межеричі поміщицький двір; за м. Межеричі пруд з млином, березовим гаєм та сосновим бором; луг та ліс, «що прозивається Бубликівщина»; березняк та над р. Грункою хут. з двором і хоромами та 5 підданими дворами з млином, орними і неорними полями, сінними покосами; сад та ліс в с. Ворожба з 4 дворами та 1 ступним колом. Ці маєтності належали до його «материзни», тобто були ним отримані в спадок від матері [140, арк. 133-139].

Федір Якович Алфьоров, який в абшиті був сумським полковим осавулом, у 1742 р. за спадком від матері отримав: в с. Марківці 45 дворів, поміщицький будинок і біля нього млин; хут. Біликівський, що на горі р. Сули, з лісом; ліс у ворожбенських дачах, «що називався Перещенин»; луг в спільному володінні із дядьком Кіндратом; в м. Суми над р. Сумки будинок «біля сумської Ворожби» (ймовірно, це той самий будинок, яким володів Роман Іванович Алфьоров наприкінці XIX ст. і який зберігся до цього часу за тією ж адресою: вул. Троїцька 1 [286, с. 127]); на псельських дачах рибні ловлі [140,

арк. 136]. 14 грудня 1760 р. він придбав ліс прозваний «Басовщина» [111, арк. 388]. Володів: хут. Васьківським (104 дес., 2 підданих), пуст. Ковалівською (31 дес.) хут. Ліфовським (250 дес., 40 підданих), пуст. Переїзною (85 дес. у спільному володінні з Ф. Яциною та В. Богаєвським), пуст. Ровенською (12 дес. у спільному володінні з тими ж Яциною та Богаєвським), хут. Стражниківським та Біликівським (150 дес., 3 підданих), пуст. Пальчиківською (11 дес.), с. Великий Вистороп (7336 дес. у спільному володінні з: Василем, Андрієм, Романом, Яковом, Іваном, та Павлом Івановичами Кондратьєвими – синами удови Настасії Алфьорової-Кондратьєвої, удовою-сотничихою М.О. Кондратьєвою, Я.Я. Парафієвською, майором Ф. Яциною, капітаном П.Д. Віхторовим, капітаном В.Н. Перопяніновим, Г.А. Чернігівцевою, військовими товаришами С. та М. Могилатовими) [129, арк. 4 зв., 6-15]. У 1766 р. позичив племінникам Андрію та Петру Алфьоровим 40 рублів на 1 місяць під заставу в с. Злодіївка 5 дворів та під м. Краснопілля 14 дворів із землею й торговими місцями в м. Краснопілля. Племінники заставу не повернули і майно перейшло до Федора Яковича [11, арк. 89, 101 – 103 зв.]; 28 травня 1769 р. купив у дружини канцеляриста Івана Костентинова, Марини, у Недригайлівському повіті хут. Попівку [113, арк. 237]. У 1767 р. мав у Сумському полку понад 100 підданих [306, с. 100 – 101]; у 1769 р. закріпив у вотчинному департаменті купчу від мешканців Сумської Ворожби, Івана Лифина та Якова Васильовича Тендитникова, на сінокосний луг та діброву в урочищі над р. Ворожба [Там само, с. 293]; у 1770 р. купив у дружини вахмістра сумського гусарського полку Василя Солдатенкова, Олени Михайлівни Пушкарьової, хут. Лазаренків (або Жданівський) із землею та «Чорним лісом» за 1 тис. рублів [134, арк. 1-2; 138, арк. 1-5]; купив у дружини Григорія Штепи, Ганни, берестовий ліс, а у Катерини Петрівни Штепи – нерухомість в Недригайлівській та Лебединській окрузі [137, арк. 169 зв., 251]. Після відставки в м. Ворожбі Сумській та інших маєтках мав 567 підданих [305, с. 337]; на 1779 р. вже як за померлим за ним числилось в: м. Ворожбі 17 підданих, хут. Ліфовщина 82 підданих, хут.

Стражніківщина 1 підданий, хут. Неречка 96 підданих, с. Марківка 367 підданих [127, Аарк. 17, 41 зв., 49 зв.; 243, с. 160]. В спадок дітям та дружині за нашими підрахунками залишив 5047 дес. землі та 614 підданих чоловічої статі.

П.1. Сотник Федір Йосипович Алфьоров за своє життя, набув: хут. Москалівщина, пуст. Житейську та пуст. Шудровську [139, арк. 44]; 28 травня 1750 р. придбав у сумського мешканця В. М. Шептушача і його сина Якова орну землю в Сумській сотні між рр. Ближня та Дальня Ільма за 25 рублів [Там само, арк. 306]. 4-10 березня 1752 р. він же провадить низку купівель: у сумського мешканця, козака С. С. Ходуна та його дітей Андрія, Івана, Никифора та Якима орні землі в двох місцях «на 4 тижні плугом» в урочищі між рр. Дальньою та Ближньою Ільмами за 14 рублів; у сумських мешканців Семена та Івана Берестовських сінокос з невеликою дібровою, лісом та рощею в урочищі над р. Ближня Ільма що межує з його ж землями, купленими пізніше у Степана та Івана Єрченків за 4 рублі; 5 березня придбав у сумських мешканців, козаків Тимофія та Федора Яковичів Берестовських (двоюрідні брати вищеназваних Берестовських), сінокос в урочищі над р. Ближня Ільма за 3 рублі; 5 березня придбав у сумського мешканця Івана Васильовича Берестовського з синами Гнатом, Іваном, Петром та Степаном сіножатку з невеликою дібровою, лісом і лугом в урочищі над р. Ближня Ільма, що межує з купленими ним же землями у племінників Берестовського, вищеназваних Тимофієм та Федором Яковичами Берестовськими, за 3 рублі; 9 березня купив у священика сумської Преображенської церкви Івана Антоновича Словинського орні землі «на 4 тижні плугом» в урочищі між рр. Дальня та Ближня Ільма за 20 рублів; 9 березня придбав у мешканця дер. Грицаковщини Микити Семеновича Манченка з сином Омеляном орні землі «на 3 тижні плугом» в урочищі між рр. Дальня та Ближня Ільма за 7 рублів; 10 березня придбав у сумських мешканців, козаків Степана, Лаврентія та Романа Гнатовичів Линтварьових, орні землі «на 5 тижнів плугом» у двох місцях – в урочищі р. Ближня Ільма та сінокоси в урочищі за «Великим шляхом» за 6 рублів; 10 березня придбав у сумських

мешканців Степана та Івана Яковичів Єрченків сінокос з невеликою дібровою, лугом біля Підгір'я та гай біля яру, що називають «Вершина п'яти дубів», за 5 рублів [110, арк. 306 – 308]. У 1754 р. під с. Сироватка фіксується діброва перекопського сотника Федора Алфьорова [108, арк. 33]. 7 лютого 1756 р. придбав у сумського мешканця, абшитованого канцеляриста Данила Несторовича Погребного, в сумській міській окрузі, в урочищі Гнилиця, пасічні місця з дібровою та косовицею [110, арк. 308 зв.]. У 1757–60 рр. під с. Верхня Сироватка фіксуються землі сотника Федора Алфьорова [108, арк. 44, 53]. 15 грудня 1760 р. придбав у сумської мешканки Ірини Федорівни Афанасьєвої, удови по Ієвлеву, в сумській міській окрузі за алфьорівським хут. Москалівщина землю «на 6 днів плугом» за 4 рублі [Там само, арк. 311 зв.]. 7 березня 1766 р. придбав у сумської мешканки Наталії Панасівни, удови підпрапорного Лаврентія Винаря в Гнилицькому лісі, яблуневий сад і «протчихъ овощныхъ деревъ» з лісом та землею біля с. Токарівки за 25 рублів [110, арк. 311 зв.,- 312]. У 1768 р. державна комісія розмежувала йому хут. Москалівщину (393 дес. та 1849 саж.) [182, а рк. 17 зв.]. У 1772 р. за ним числиться у хут. Москалівщина (393 дес., 2 підданих, в тому ж році число зросло до 21 підданного) [129, арк. 7], в с. Бездрик та інших маєтках 60 підданих, а у Ворожбі Сумській – 567 підданих [305, с. 337].

Очевидним стає те, що значні маєтності представниками роду було отримано шляхом вдалих шлюбів. Бачимо, що магнатського рівня таким чином досягнув канівський полковник Юрій Голуб [459, с. 214]. Успішним виявилось переселення та одруження безґрунтового Андрія Зіневича. Пов'язавши свою долю із удовою військового товариша М.Фая, він заволодів землями останнього і навіть став використовувати його прізвище. Після цього він перевів за собою на Лівобережжя свого брата та його сім'ю (які стали спадкоємцями по Фаю-Зіневичу). Через спадок не кровних родичів землі отримали Олефір Голуб, Іван Мануйлович та деякі представники Алфьорових. Купівля маєтностей спостерігалась у багатих родинах. У першу чергу до такої відносимо Голубів з

Лівобережної України. Та в даному випадку дивує незначна кількість сімейної власності, але, на нашу думку, це засвідчує, що родина вклала гроші першочергово у коштовності та обігову монету. На користь цієї тези свідчать: прізвище Івана Голуба «Багатий»; посідання протягом довгого часу економічно вигідних урядів та наближеність до гетьмана, що забезпечувало набуття грошей через зловживання особистим становищем; шлюб з Настасією Маркович, донькою одного з найбагатших людей Гетьманщини; чотирьохрічна ізоляція (1687-1691 рр.) через входження в опозицію до гетьмана Мазепи, під час якої Костянтин Голуб зміг утримувати сім'ю та одружив більшість дочок. Заможною була родина Алфьорових, яка скуповувала маєтності в межах Сумського полку. Ця ж родина, спираючись на протегування сумських полковників Кондратьєвих, домоглась легалізації більшості з їхніх «займанщин» московськими царями в кінці XVII ст. Ґрунти, якими заволоділи слобідські Алфьорови після переселення з Правобережжя, заселили українцями, яких невдовзі було закріпачено. Ранговими маєтностями володіли, за свідченнями документів, лише генеральний осавул Іван Мануйлович та генеральний бунчужний Костянтин Голуб. Маєтності ж, що були надані за службу, досить незначні: замок Гаврила Голуба та с. Погребки у Костянтина Голуба. Гетьманські універсали, надані родині, здебільшого підтверджували право власності або ж брали сім'ї під гетьманську охорону.

Ті представники роду, які не змогли додати до спадкових маєтностей нових, подрібнювали загальносімейний земельний фонд за нащадками, а отже штовхали свої сім'ї до межі бідності та декласації вже за кілька поколінь.

Слід зауважити про існування великої різниці ведення господарства між представниками роду Голубів на території Гетьманщини та Слобідської України. На теренах Війська Запорозького Голуби прагнули до будівництва млинів та гут, що, у свою чергу, є свідченням «обуржуазнення» старшини, яка прагнула вкладати гроші не в землю, а в інші джерела прибутку. На нашу думку, саме обігова монета стала тут основою багатства. На Слобожанщині

ситуація докорінно відрізнялась. Великий земельний фонд спонукав представників місцевої старшини скуповувати та об'єднувати ділянки, створюючи значні латифундії. На ці землі заселялись переважно вихідці з Правобережної України. Емігранти, що отримали право вести тут свою господарську діяльність на чужих землях, поступово, під впливом московської традиції, перетворювались на кріпаків. Ця процедура нагадує заселення Лівобережжя у 1630-40 рр. магнатами Речі Посполитої, проти яких згодом і повстало населення слобод у 1648 р. Очевидним стає те, що старшина Гетьманщини була значно прогресивнішою у веденні свого господарства ніж слобідська еліта.

Підсумовуючи можна твердити, що набуття маєтностей Голубами та їх відгалуженнями було результатом самостійної станової та економічної ініціативи.

2.3. Соціально-політичне становище роду Голубів та їх уявлення про козацтво і його місце в державотворчих процесах України

З перших фіксацій у документах представників роду Голубів стає зрозуміло, що вони належали до панівної верстви Великого князівства Литовського і Руського, а пізніше Речі Посполитої. На початку XVI ст. досліджуваний рід числиться серед бояр, а згодом зем'ян-шляхти. Наголосимо, що спадково Голуби належали до господарських дворян і були безпосередніми виконавцями великокнязівської волі.

Ідентифікуючою базою тих часів була та залишалась православна церква. Роль визначального чинника приналежності Голубів до українського елементу відігравала релігія – «руська віра». Існування останньої, а також киево-руського спадку забезпечувало козацтву підстави для свого самоусвідомлення в соціально-політичних стратах Речі Посполитої. Зокрема, православ'я було тим чинником, через який розгортались козацькі повстання

першої половини XVII ст., а згодом і у визначенні Московської держави як єдиновірного союзника в боротьбі проти Польщі у 1654 р. [231, с. 150]. Слід зауважити, що принаймні кілька репрезентантів досліджуваного роду фіксуються в так званій православної партії річпосполитського істеблшменту XVI – поч. XVII ст. Окрім того, активна громадська позиція роду засвідчується їхньою участю в сеймах та Головних трибуналах Великого князівства. У розділі 2.1. вже згадувався депутат на сейм та трибунал Андрій Голуб. Окрім нього, депутатом до трибуналу від Вількомирського повіту був і майбутній канівський реєстровий полковник Юрій Голуб у 1601 та 1604 рр. [272, s. 113, 122]. Нагадаємо, що Головний Литовський трибунал – це найвища апеляційна інстанція для шляхетських судів Великого князівства Литовського, на який зазвичай потрапляли найвизначніші правознавці держави. Говорячи про поч. XVII ст. в контексті соціально-політичного становища роду Голубів, необхідно наголосити і на тому, що один з представників роду, а саме Йосип Голуб, займав уряд Новогрудського земського судді, який так само обирався депутатом до трибуналу на поч. XVII ст. [230, с. 47; 272, s. 161]. Наближеність Голубів до юриспруденції та державних справ, вочевидь, накладала і свої відбитки на соціальну поведінку досліджуваного роду, як на репрезентантів шляхетської демократії.

Початок поступового переходу роду Голубів до стану козацтва необхідно пов'язувати з періодом «баторієвого реєстру». У XVI ст., очевидно, ототожнення себе із козаками як окремим станом для представників роду ще не настало. Лише з кінцем XVI - початком XVII ст., коли в українському суспільстві назріває протиборство степового рицарства з владою, можна віднести самоідентифікацію деяких з Голубів до козацького стану. У першу чергу переносимо цю тезу до постаті гетьмана Олєфіра Голуба, який, судячи з тогочасних джерел, свідомо уникав свого ототожнення з шляхтою і навпаки підкреслював свою приналежність до козацтва в цілому – як реєстровців, так і випищиків. Полковник Юрій Голуб навпаки акцентував на своєму

шляхетському походженні. Поєднуючи в собі представника панівного класу та козака, Ю.Голуб, на нашу думку, цілком свідомо йшов на цей крок. Поширення «сарматизму» – ідеології тогочасного рицарства Речі Посполитої, абсолютно вкладалось у змішаний козацько-шляхетський стан. Адже, з одного боку, це були представники старовинного рицарства, що своїм давнім походженням претендували на державотворчу роль, а з іншого – вони залишались активними захисниками самої держави, що і доводили своєю прикордонною службою. В цьому контексті варто згадати працю Шимона Окольського «*Orbis Polonus, in quo antiqua Sarmatorum Gentilitia, pervetustae Nobilitatis Poloniae Insigna*», що вийшла в 1641 р. у Кракові. Саме в цій праці польський монах-інтелектуал подає герби «сарматських родів». Очевидно, що магнат та учасник сеймів Юрій Голуб знав цю працю, зважаючи на те, що в ній розміщувався герб його родини (зауважимо, не польської, а руської) і було подано опис діянь його родича регементаря Гаврила Голуба [480, s. 556-557]. Тож сам Ю.Голуб навряд чи повністю усвідомлював себе в козацькому стані. Проте є підстави вважати, що канівський реєстровий полковник у годину «великого переламу» 1648 р. вже не усвідомлював себе і представником шляхти в тому класичному розумінні, яке склалось на теренах України до революції Б.-З. Хмельницького. Згадки про те, що Ю.Голуб разом із своїм загоном у 1648 р. захищав власні землі від татар, не переходячи на бік жодної з сторін, є тому підтвердженням [469, s. 65]. Аналізуючи постать цієї людини, твердимо, що його політичні позиції не відрізнялись від більшості думок подібних йому шляхти-старшини. Будучи активним діячем православно-освітянського руху, Ю.Голуб не вбачав потрібним відокремлення руського народу з-під влади Речі Посполитої. Натомість, ймовірно, що був прихильником послаблення і так слабкої центральної влади з посиленням регіонального автономізму українських земель, у першу чергу Київського воєводства. Саме ця територія і була тодішньою брамою до Дикого степу і водночас малоконтрольованою польською владою територією. На землях Київщини розташовувались і

реєстрові полки, козаків яких можна було використовувати у власних цілях під час «шляхетських війн». Руська ідентичність, згадуваний фактор «сарматизму», козацтво і стара клієнтарна система створювали для таких, як Ю.Голуб, ідеальні умови існування місцевої еліти в межах такої батьківщини, як Річ Посполита, яка до того ж показово не сприймала і не помічала місцеві реалії.

З перемогою української зброї та здобуттям власної держави не всі «покозачені» представники роду Голубів відразу кооптувались до нової моделі існування. Яскравим прикладом цього є постать Данила Михайловича Занкевича-Голуба. Він зафіксований у присяжних списках Білоцерківського полку 1654 р. серед шляхти м. Насташка [254, с . 56]. Навіть той факт, що всі його ближчі родичі належали до старшини та козаків Насташської сотні, у перші роки існування Гетьманщини не відчуджило його самоідентифікацію від шляхетського стану. Лише особиста міграція на Лівобережжя та потужний процес покозачення шляхти, з її влиттям до нової еліти, концептуально змінили його погляди на застарілу річпосполитську модель поведінки.

Показовими прикладами є усвідомлення себе представниками реєстрового козацтва-шляхти – членами нового суспільства, які відкинули литовсько-польський спадок. Син Олефіра Голуба Зиновій-Богдан у поминальнику Межигірського монастиря 1620-х рр. вписаний, вірогідно, кимось зі своїх синів як «пан з Черкас» [169, арк. 371]. При тому, що до помяника внесено і самого Олефіра з приміткою на полях «гетьман». Такий запис, очевидно, був зроблений демонстративно. Причина поки не відома, але наголос на шляхетстві для представника роду (вписувача), вірогідно, був вищим, ніж належність до козацького стану, навіть якщо рід належав до гетьманських.

Після визвольної революції 1648-1657 рр. всі відомі нам представники роду Голубів, що опинились на території Війська Запорозького, належали до козацького стану. Проте за час існування козацької держави та козацтва на Слобожанщині, думки про роль козацтва були різними і змінювались залежно

від зовнішніх та внутрішніх факторів. Так, козацький регементар Гаврило Голуб, судячи з його ролі в українському козацтві, вбачав своєю державою Річ Посполиту, а батьківщиною Велике князівство Литовське з «руським спадком». Ці тези віднаходять своє підтвердження у ролі Г.Голуба під час відвоювань руських земель у Московського князівства Стефаном Баторієм. Ставлення до Речі Посполитої як рідної держави трьох народів відбивається у звитяжній боротьбі Голуба на боці майбутнього короля Сигізмунда III, в якій він і сам наклав головою. Еволюція поглядів відмічена при дослідженні постаті гетьмана Олефіра Голуба. Він наслідував закладену, вочевидь, ще Сагайдачним концепцію про союз з Кримським Ханством та активну боротьбу із Туреччиною. Досягнувши цієї мети і уклавши персько-татаро-козацький антитурецький союз (1624 р.), О.Голуб тим самим надав козацтву ширшої свободи в діях [343, с. 161]. До того ж можна помітити факти назрівання непокори владі Речі Посполитої і відхід від колишньої стратегії мирного співіснування та лояльності [397, с. 68]. О.Голуб був тим гетьманом, який піклувався за визнання козацтва як стану в Речі Посполитій та відновлення провідної ролі православної церкви на українських землях. Саме до цих умов зводились і пізніші повстання 1630-х рр.

Цікаві спостереження можна отримати досліджуючи тих представників роду Голубів, які брали активну участь у козацтві до 1648 р., а з початком визвольної революції стали на бік Б.-З. Хмельницького. Наприклад, Костянтин Занкевич (Костянтин Зіновійович Голуб) фіксується у 1627 р. реєстровим козаком [339, с. 38-39], а у 1638 р. після укладання «Ординації Війська Запорозького» – чигиринським отаманом [278, с. 195]. Свою старшинську посаду він не втримує у 1648 р., адже в реєстрі 1649 р. числиться звичайним козаком (проте заради об'єктивності зауважимо, що в реєстрі 1649 р. посада отамана не завжди виділялась) [256, с. 180]. Можливо, на момент революції 1648 р. він не брав активної участі в попередні роки у козацькому русі. У 1654 р. він вже осавул Насташської сотні [254, с. 56]. Окрім того, в Насташській

сотні бачимо із ним його найближчих родичів, з якими він приймає присягу на вірність московському цареві. Судячи з факту прийняття ним присяги під власним іменем, він та його близькі належали до «православної партії», яка підтримувала Богдана Хмельницького. Нагадаємо що повстання 1630-х рр., в яких К.Занкевич приймав участь, носили почасти і релігійний характер. Тож, з погляду «руського» шляхтича-козака, перехід під протекцію єдиновірного православного царя був одним з найкращих варіантів існування козацького стану в цілому. Порівняно із ним дивовижною виглядає персона Михайла Мануйловича з Стебльова (Михайла Мануйловича Голуба), який у 1637 р. був корсунським полковником, а у 1638 р. став корсунським сотником [278, s. 177]. Він зафіксований у 1649 р. серед звичайного козацтва рідної Стеблівської сотні [256, с. 145]. За місцем розташування у реєстрі він навіть не належав до сотенного товариства, адже його ім'я записане одним з останніх. Це може свідчити, що внесення його до реєстру було радше актом збереження станової приналежності до козацтва. Зрозуміти, чому козацький полковник через 11 років не користувався повагою однополчан, зараз не можливо. Проте, на нашу думку, це відбулось саме через несприйняття М.Мануйловичем революції 1648 р. і його пізнішу адаптацію до політичної ситуації.

Ті представники Голубів, які вперше фіксуються в час розбудови козацької держави, відрізняються від своїх родичів більшою прогресивністю у сприйнятті спільної справи. Так роменський сотник Василь Олефіренко, судячи з джерел, не приховував своєї яскравої державницької і антимосковської позиції. Очевидно, саме численні скарги московитів і стали приводом переведення його на сотничу посаду до іншої, Смілянської сотні [256, с. 180; 225, с. 14,160, 332, 389]. Нащадки сотника Василя Олефіренка, поріднившись із місцевими патриціанськими родинами, успадковують його уряд і надалі відбувають службу у числі військового товариства до ліквідації полково-сотенної системи в Україні [160, арк. 43зв.-44]. Не останню роль у закріпленні родини в Роменській сотні відіграв син Олефіренка Кіндрат Васильович

Войтенко, який замінив батька, вочевидь після смерті, на сотничому місці. Під час війни Івана Виговського із Московською Державою, він всіляко декларував приязнь до східного царя і приймав у своєму місті повстанця Безпалого, якого підтримувала Москва. Подібні вчинки викликали беззастережну довіру у воевод, але як виявилось це було виконання складної місії від українського гетьмана [331, с. 63]. Після падіння Виговського К.Войтенко опинився серед тієї проукраїнсько налаштованої старшини, яка дипломатичними іграми приречла себе на подальшу «похвальну» службу Московському государю.

Досить цікава еволюція соціально-політичних поглядів серед представників досліджуваного роду спостерігається за часів гетьманування Івана Самойловича. Генеральний бунчужний Костянтин Голуб (1678-1687 рр. [200, арк. 54; 199, арк. 174 зв.]) був прибічником оновлення форми козацької держави. Нагадаємо, що гетьман І.Самойлович ще за свого життя розпочав процес перетворення гетьманської влади на спадкову. Окрім того, за володарювання «Поповича» починає викристалізовуватись елітарний прошарок в суспільстві – військове товариство, яке повинно було стати аристократією планованої монархії. К.Голуб, будучи швагром гетьмана, підтримував Самойловича. Про це свідчать і його універсали, які він видавав виконуючи функції наказного гетьмана у 1687 р. Зокрема, з цих документів довідуємося, що Голуб прагнув обмежити розширення козацького реєстру за рахунок так званих нововписаних козаків [157, арк. 35; 263, с. 862-863]. Ця позиція трактується бажанням не допустити збільшення «рицарського стану», а отже і відійти від попередніх проявів республіканізму, що передбачало б вільну ротачію не тільки в елітах, але й серед звичайного козацтва. В контексті політики самого Самойловича, діяльність Костянтина Голуба, очевидно, була виражена спробами абсолютизації влади майбутньої гетьманської монархії. Варто зауважити, що і сини Самойловича, племінники К.Голуба, почали офіційно називатись «гетьманичами». Проте політична кар'єра Голуба була приречена з приходом до влади І.Мазепи, який за кілька років свого правління

усунув від влади фактично усіх прихильників старого ладу Самойловича [298, с. 189].

У часи гетьманування в Україні Івана Мазепи до його прибічників можна віднести Козму Алфьорова. Чітка орієнтація на політику Івана Степановича дозволяє йому посісти сотничий уряд в Старому Почепі та отримати маєтності. Свої статки, уряд і, очевидно, життя він втратив під час виступу гетьмана проти московського царя у 1708 р. [297, с. 137]. Нащадки сотника вже не мали можливості отримати адміністративних посад і задовольнялись виконанням доручень місцевих канцелярій серед полкового товариства [210, арк. 23].

На відміну від свого далекого родича, Іван Мануйлович прийшов до влади, ймовірно, саме за підтримки Москви в час поразки українсько-шведських військ під Полтавою. Він став генеральним суддею у фатальному на події 1709 р. [412, с. 385 – 386, 697], пов'язані з визвольним повстанням Івана Мазепи. Його подальші погляди на ситуацію в Україні були так само явно промосковськими. Про це може свідчити його посада як одного з правителів «Гетьманського уряду», на яку було обрано і інших лояльно налаштованих до політики північної столиці старшин [436, с. 567]. За низкою ознак можна припустити, що Іван Мануйлович, як і тодішня еліта, стояв на засадах підтримки існування олігархічної держави з подібністю до квазімонархічного правління гетьмана, що забезпечувало верхівці стабільність отримуваних прибутків, утримання посад, привласнення державних земель, соціальне вичленування старшини над козацькою масою і т.д. Така поведінка старшини, що мала своє коріння в кінці першої третини XVIII ст., призвела пізніше до багатьох негативних наслідків у соціальній та політичній сферах Війська Запорозького [360, с. 35-40, 47]. виправити ці помилки прагнули нащадки продержавницьки налаштованої козацької старшини в останній третині XVIII ст., коли російська адміністрація спробувала ввести суцільне кріпацтво, оголосивши початок ревізії 1782 р., як такої, яку необхідно провести в

Гетьманщині для впорядкування станів [186, арк. 9-9 зв., 13; 417, с. 147]. І хоча цим роком позначено і перетворення Гетьманщини на три намісництва, козацтво як стан ще існувало. Тож, у цьому контексті цікаво відзначити тих нащадків роду Голубів, які поступово інкорпоровались до оновленої імперської системи, але водночас несли своїми діями супротив російській владі. Сім'я Зіневичів, хоча ніколи при гетьманах і не мала значних вислуг, змогла закомунювати великі кошти та поріднитися з визначними родами саме в період «безгетьманів'я» [414, с. 25-30]. Хоча маємо приклади негласного патронату Зіневичів їхнім далеким родичем І. Мануйловичем, через що одна з їх гілок навіть перебирає стару форму прізвища Мануйлович [49, арк. 38-55]. Ймовірно, завдяки цьому Зіневичі посідають сотничі уряди в Новгород-Сіверському, проте не більше. В кінці XVIII ст. Зіневичі, вже перебуваючи на одних з найвищих посадах в рідному Стародубському полку, потрапили під час реорганізації російською владою внутрішньополітичного устрою колишньої Гетьманщини до дворянських установ намісництва. Саме в колі такого дворянства, яке ще не покидало своїх старих козацьких урядів, виникла група місцевих патріотів, які намагались зберегти козацький стан або повністю його перевести до дворянського [399, с. 24-25]. В такий спосіб відбувалась спроба реконструкції козацтва в якості «рицарського стану», який би гарантував права «Малоросії» в загальноімперській системі. Сім'я Зіневичів відігравала важливу роль у цьому процесі. Цікаво відмітити, що у 1784 р. військовий товариш Олександр Григорович Зіневич був дворянським депутатом від Новгород-Сіверського повіту того ж намісництва, а його тесть Василь Рославець так само був депутатом тільки від Мглинського повіту [414, с. 25]. Дії дворянських депутатів в той час носили виразно патріотичний характер, адже при складанні родовідної книги власної губернії в перші роки, вони зачислили до дворян 13060 осіб, що було нечуваною цифрою для всієї імперії [154, арк. 666]. Окрім того, серед представників родини Зіневичів спостерігається афішований спротив скасуванню козацької ієрархії. Вони використовують свої козацькі

звання навіть після того, як вони були скасовані вже у 1784 р. [442, с. 100]. Серед останніх можемо назвати: Леонтія Мануйловича Зіневича (як значковий товариш згадується до 1796 р. [120, арк.3; 376, с. 52]), Степана Григоровича Зіневича (як стародубський полковий осавул згадується до 1785 р. [90, арк. 2; 414, с. 27]), Олександра Григоровича Зіневича (як військовий товариш Стародубського полку згадується до 1798 рр. [84, арк. 8; 88, арк. 32; 118, арк. 1; 143, арк. 13; 414, с. 27-28]), N.N. Зіневича (як полковий хорунжий Стародубського полку згадується до 1785 р. [86, арк. 18]), N.N. Зіневича (як бунчуковий товариш згадується до 1793 рр. [95, арк. 1 – 3; 94, арк. 1]).

Інша ситуація склалась на Слобожанщині. Потрапивши до територій Московського царства, представники роду Голубів, а саме сім'ї Алфьорових та Голубів, опинились в складних геополітичних умовах. З однієї сторони, українські гетьмани Б.-З.Хмельницький та І.Виговський прагнули силою повернути емігрантів, з іншої – треба було кров'ю сплачувати Москві за право поселення. Проте, необхідно акцентувати, що цар захищав українців від місцевої, московитської, адміністрації і слобожани спершу відчували позитивніше ставлення до царя, ніж до своїх колишніх керманічів і покинутої Батьківщини. Але така ситуація тривала недовго. З організацією Сумського полку, де посідали свої уряди Голуби й Алфьорови, розпочались різноманітні земельні утиски поміщиків-московитів [362, с. 250]. В джерелах вдалось зафіксувати, що слобідські Голуби продовжували себе ідентифікувати як іноземців в Московському царстві. Зокрема, межерецький сотник Семен Голуб, знаходячись в Москві, повідомляв: «...наше діло иноземческое, и судимы мы в Посольском приказе» [163, арк. 29]. Алфьорови ж завжди підкреслювали, що вони вихідці «з-за Дніпра» [288, с. 6]. На Слобожанщині Голуби та Алфьорови утримували значні старшинські посади і займали не останнє місце в політичному процесі на території Сумського козацького полку. Відмітимо, що саме завдяки цьому в подальшому представникам роду Голубів вдалось

консолідувати місцеву старшину до просвітницьких дій після ліквідації козацтва на Слобожанщині [292, с. 99-100].

Досліджуючи рід Голубів в контексті соціально-політичного становища, в першу чергу треба наголосити на тому, що пам'ять про своє шляхетське походження була збережена. Адаптація до нових політичних умов була складною і не завжди відповідала державотворчим позиціям. Наголосимо, що на початок XVIII ст. рід вже не був об'єднаним розумінням єдиного походження, що провокувало до різнополярної політичної поведінки, яка шкодила водночас іншим репрезентантам роду Голубів. Зауважимо, що продержавницькі інтереси найбільш відчутні в час загибелі Гетьманщини як держави.

Таким чином, під час дослідження було встановлено, що за своїм походженням рід Голубів належав до боярського стану. Внаслідок розростання роду, була утворена значна кількість розгалужень, які вже на початку XVI ст., мали свої несталі форми фіксації, а пізніше перейшли до категорії прізвищ-відгалужень. Особливо ж цей процес спостерігається в козацькі часи, коли прізвище починає на офіційному рівні замінювати патронім. Через це рід Голубів, за весь час свого існування мав багато форм фіксації, з яких лише чотири, на рівні із прізвищем Голуб, закріпились в документації: Мануйловичі, Зіневичі, Войтенки, Алфьорови. Геральдика роду наявно продемонструвала спільну тяглисть гербів, що лише підтвердила генеалогічні аспекти дослідження.

Під час дослідження, було встановлено, що економічна потуга роду була наслідком власної ініціативи його представників. Хоча зауважимо. Що значна кількість статків переїшла через монарші та гетьманські надання та вдалі шлюби.

Відмітимо, що ставлення представників роду Голубів, до козацтва, як самостійного стану не завжди було однаковим. На нашу думку політична еволюція в бік незалежнення козацтва тривав до повстання Б. Хмельницького

РОЗДІЛ 3

ПРЕДСТАВНИКИ РОДУ ГОЛУБІВ ТА ЇХ ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

3.1. Представники роду Голубів в умовах становлення козацтва та назрівання суспільно-політичної боротьби в Речі Посполитій

Інкорпорація шляхетських родів до козацького стану та посідання старшинських урядів у різні часи корегувалось багатьма політичними, соціальними, економічними та ментальними чинниками [312, с. 540-545]. Перші ж процеси, коли стали утворюватись внутрішньостанові групи в середині козацтва, треба віднести ще до часів Великого князівства Литовського та одного з найперших організаторів січового товариства князя Дмитра Вишневецького.

Представники роду Голубів фіксуються серед козацтва з 1579 р. в час вербування козацьких загонів до участі у війні Речі Посполитої із Московським царством. В ту добу належність до козацького стану була явищем неоднозначним. Складний механізм зтримання та заохочення «степового рицарства» до служби «монархії двох народів» призводив до утворення напівлегальної корпорації православного воїнства. Учасники походів Стефана Баторія, царів Дмитріїв I, королевича Володислава, герої Хотинської війни, захисники південних кордонів і водночас банітовані «бунтівники», «повстанці» й автономісти з претензіями на офіційне виокремлення свого стану. В польсько-литовській державі козацтво було неоднорідною верствою [454, с. 146-152]. За різних обставин утворились наступні групи козацтва: реєстрове – таке, що перебувало на службі у держави і отримувало платню безпосередньо зі скарбниці; приватне реєстрове – надвірні козацькі хоругви українських магнатів, які виконували охоронні функції в потребах місцевих феодалів і

виходили на війну під їхніми прапорами; низове козацтво, що складалось з випищиків та втікачів, осередком яких була Січ [338, с. 163].

Знатним козацтвом вважались реєстровці, які здебільшого лояльно ставились до Корони, проте не рідко формували ядро повстанців, виборюючи собі всілякі поступки, як-то: збільшення реєстру або ж виплати коштів. Водночас ця група піддавалась найбільшому впливу з боку верховної влади [420, с. 428 – 429]. Представники досліджуваного роду Голубів в часі Речі Посполитої належали саме до реєстрового козацтва (єдиним виключенням є фігура О.Голуба, який кількоразово переходив до випищиків). Шляхи входження до цього прошарку були неоднаковими.

Спираючись на віднайдені нами документи, у додатках наведено таблицю з даними про представників роду Голубів серед козацтва, вказуючи ім'я, посаду та роки урядування (див. дод. А).

Показовою є доля Гаврила Голуба – першого з представників досліджуваного роду, що опинився у козацькому стані і досягнув великих успіхів. Його ім'я довгий час асоціювалось у поляків з народним героєм, а для інтелектуалів XVI-XVII ст. він був одним з славнозвісних «сарматів» - воїнів, «мужність і хоробрість яких затьмарює небо» [495, с. 259].

Датою народження Гаврила Голуба прийнято вважати 1550-ті рр. [485, с. 602]. Про початки служби Гаврила Голуба, чи, як він фіксувався в більшості польських та латиномовних документів, Габріеля Голубека (українські варіанти Голуб, Голубок, Голубко), твердити щось докладне важко. Постать цього козацького ватажка овіяна багатьма міфами та переказами, що ускладнює реконструкцію його життєвого шляху.

Одна з найперших звісток про Голуба як командувача військового загону відноситься до полоцької кампанії Стефана Баторія. Здобуття Полоцька припадає на 30.08.1579 р. У цей час Голуб вже керував козацькою сотнею [Там само]. Відмітимо, що в реєстрі 1578 р. Гаврило Голуб ані серед старшини, ані серед козацтва не числиться. Натомість М.Грушевський, відзначає, що під час

походу Стефана Баторія під Полоцьк козацькі війська можна було поділити на: реєстрове (під проводом Оришовського), низове (під проводом Матвія Самоватого і Миколая) та наймане. Грушевський акцентує, що Голуб якраз належав до останньої категорії [338, с.163]. Він був одним із тих річпосполитських офіцерів, що вербували козацькі загони під час війни, практика чого була відома ще за Сигізмунда-Августа [356, с. 74 – 75]. Після здобуття Полоцька Голуб був залишений в місті зі своїми вояками в складі залого. Цікаво відзначити, що козацька кінна сотня Голуба була озброєна «довгими рушницями», це інколи обумовлює їх назву в діловодстві, не тільки як “козаків”, але й “стрільців”. Додамо, що козаки з часу своєї появи завжди характеризувались як піше військо, що озброєне рушницями [430, с. 38, 88]. Тож не дивно, що у документах про сплату козакам Голуба грошей останніх назвають стрільцями [296, с. 215].

Переможно закінчивши полоцьку кампанію, Сетфан Баторій у 1580 р. рушив вглиб територій Московського царства. Наслідком чого стало прибуття до короля московського посольства, яке погоджувалось на втрату Полоцька та пропонувало в запури миру деякі міста Лівонії. Баторій же рішуче вимагав віддати йому Великі Луки, Новгород, Псков та Смоленськ [349, с. 344 – 345]. Будь-якого консенсусу досягнуто не було, і у 1580 р. війська ВКЛ виступили до Великих Лук. У цій кампанії Голубок очолював посилену роту в складі 200 вершників “Kozakow z długiemi rusznicami na dobrych wałaszech” [503, с. 278]. Козацький загін Голуба належав до авангарду армії, або, як його ще називали, “передньої стражи”, якою командував полоцький каштелян Ян Волмінський з Чашник. Шлях на Великі Луки пролягав через міста: Вітебськ, Сураж та Усвят [485, с. 603]. У захопленні Усвята загін Голуба участі не брав, через те що авангард обійшов місто і просувався ближче до Великих Лук. За дві милі від міста-фортеці Голубек із своїм загоном розгромив “московських татар” [471, с. 276-277]. Цей загін, готував пастку для армії Баторія, що рухалась під місто. За донесеннями полонених, існував інший загін татар, який планував здійснити

нічну атаку на табір. Проти ворога було відправлено кілька військових одиниць: упитського підкоморія Ю.Боболи, ротмістрів Голубка та Дробиша. Зазначимо, що в цей час кількість голубкового загону була значно більшою. В зазначеній битві під Великими Луками Голуб командував ще іншою групою низових козаків, на чолі яких стояв гетьман Самуель Зборовський [479, s. 133 – 134]. Бобола та Дробиш, очевидно, участі в самій битві не взяли. 23 серпня, вночі, біля одного з озер Голубко здійснив напад на татар і розгромив їх [229, с. 61]. З поля перемоги ротмістр привів королю чотирьох бранців, від котрих Баторій “wszystką sprawę o Wielkim Łukom wyrozumiał” [503, s. 278]. 5 вересня 1580 р. разом із королівською армією козаки Голуба взяли штурмом Великі Луки. Взяття цього міста “розв’язувало руки” армії Баторія – дорога на Псков, Новгород та Москву була відкрита. Тут Голуб із своїми козаками був відданий під керівництво Філона Кміти, який був призначений комендантом взятої фортеці. Необхідно акцентувати, що Кміта в цій кампанії утримував при собі велику кількість вільнонайманих козаків [338, с. 163]. У Великих Луках Кміта за допомогою італійського архітектора Домініко Рудольфіні відбудував фортифікацію і перетворив фортецю на бастіон [318, с. 24–25]. Надходила зима і в місті, на квартирування, зупинялись польсько-литовські частини. В грудні 1580 р. Гаврилові Голубу надали під командування загін у тисячу вершників для захоплення міста Холма [485, s. 603]. Як описує сучасник тих подій Рейнгольд Гейденштейн, Голубко разом із Мартином Курцем, дізнавшись від полонених, що московити спалили місто (посад) і залишили для оборони лише фортецю, вночі напали на її стіни. Голубко зкерував Курця на передню стражу, що знаходилась в оборонних спорудах перед вїздом до фортеці, а сам, підпаливши якусь з задніх ділянок, увірвався всередину [468, s. 162]. На ранок 25 грудня Холм був взятий Голубом.

Після зимового постою, в серпні 1581 р., армія Баторія підійшла до Пскова та стиснула місто в кільце облоги. Голуб, що вже командував сьома сотнями вершників, тоді брав участь у великій військовій виправі Криштофа

Радзивіла, з армією якого, під Горопцем, об'єднався Ф. Кміта [485, s. 602]. Військо пішло в бік Волги та захопило місто Ржев. Голуб із 700 вершниками пішов далі в бік Стариці. Ймовірно, не встигнувши на поміч Ржеву, ратники Івана Грозного сконцентрували свої сили саме тут. Навряд чи про це знав Радзивіл, який дозволив Голубу просуватись на схід. 3 тисячі московського війська відрізало козацький загін Голуба від основних сил і оточило його. Незважаючи на чотириразову перевагу супротивника, козаки вщент розбили ворога. До успіху на полі бою було долучено взяття і самого міста Стариця [497, s. 215]. Найімовірніше, діяльність козацького загону Голуба, як і самого з'єднання Радзивіла, ставило за мету – відтягування ворожих сил з-під Пскова до Москви для її захисту. Невдовзі вояки повернули в бік Пскова через Холм, звернувши на північ і захопивши Стару Русу, і 25 жовтня підійшли до основних сил Баторія, які без особливих успіхів вели облогу [485, s. 602].

На взяття Пскова король покладав великі надії. Псков – був одним з найукріпленіших міст Московської держави і до того ж значним стратегічним об'єктом. Захопивши місто, Баторій зміг би просувати свої війська в бік Новгороду. До того ж місто було одним із історичних центрів ВКЛ, яке десятиріччям раніше в результаті Лівонської війни було захоплено Іваном Грозним. У Пскові знаходився великий військовий гарнізон, який тримав оборону не шкодуючи сил. Один з тогочасних мешканців міста, іконописець Василій, залишив цінний опис оборони міста: “Повесть о приходе Стефана Батория на град Псков” [324, с. 298 – 392]. В Повісті автор описує боротьбу московських гарнізонів проти литовсько-польського війська. Методи тогочасної оборони свідчать про запеклість, з якою велись бої:

“... вооружившись кто чем, как Бог надоумил: одни из ручниц стреляли, другие камнями литву побивали... По-разному готовились к приступам: кто готовился, зажигая смолье, метать его в литовцев, кто подогревал в котлах кипяток с нечистотами или готовил кувшины с порохом, чтоб метать их в

литовцев, кто сухую сеяную известь приготавливал, чтобы засыпать литовскому воинству бесстыдные глаза” [Там само, с. 376, 379].

Теж джерело повідомляє, що Баторій сформував з загону Радзивіла та Кміти сторожовий полк [Там само, с. 359]. Саме у складі нього і продовжували бойові дії козаки Голуба. Його рота на початку грудня стояла на межі з московським князівством (в контексті первинного удільного князівства). Голуб із козаками мав не тільки прикривати шляхи, але й контролювати пересування дипломатичних місій обох країн. Водночас цей козацький загін продовжував вести незначні наступальні операції проти супротивника [269, s. 77]. Облога Пскова затягнулась на довгі місяці. Із настанням морозів великий коронний гетьман Ян Замоїський був змушений розконцентрувати військо для квартирування та фуражування. Рота Голубка відійшла в бік Старої Руси і зупинилась в місті Порхові. Звідси ж, в кінці грудня, козацький загін долучається до військової експедиції Спитка Йордана, де знову стає в авангарді. Литовські частини мали надію неочікуваним контрударом захопити Новгород Великий. В листі до Замоїського Йордан писав, що козацьку роту наприкінці шляху доводив вже не Голуб, а його поручник. Ймовірно, це сталось через здоров'я козацького ватажка. Припускаємо, що в цей час Голубко міг бути пораненим. На його посмертному портреті зображено кілька старих рубаних ран в голову, які могли стати в цьому випадку причиною, чому він не зміг довести свій загін [470, s. 603]. Зазначимо, що ще 26 грудня, за повідомленнями Замоїського королю, Голуб знаходився в дорозі під Новгородом [269, s. 170].

Мирні переговори Івана Грозного із Стефаном Баторієм закінчили бойові дії під Псковом. Литовсько-польська армія містом оволодіти так і не змогла. Після війни війська почали розходитись по своїх землях. 26.03.1582 р. в Рудці Голуб отримав листа із вказівкою на подальшу службу в чині ротмістра із козацькою сотнею. Його загін перебазовувався до околиць Слоніма, а з кінця червня того ж року перейшов для охорони південних земель Речі Посполитої на

Поділля [Там само]. Є думки, що Гаврило Голуб протягом 1582-1584 рр. служив тут у кварцяному війську [390, с. 51]. Відзначимо, що у звітах тих років, на право взяти з коронного скарбу кошти для виплати своїй роті, Голубка називають «ротмістром козацьким» [273, с. 62].

Поділля було однією з частин Польсько-Литовської держави, що регулярно зазнавала нападів кримських татар [389, с. 147-152]. Тож зрозуміло, чому загін з козаків направили на ці землі. Про те, що Гаврило Голуб, на цих землях був не чужим, свідчить один цікавий документ, що розкриває козацького ватажка не як вояка, а як представника шляхетського стану. В скарзі п. Григорія Володковича від 7 червня 1583 р., на п. Романа Гостського, до гродських книг занотовується наступна ситуація: Р. Гостський посватав свою доньку за Володковича; останній зібрав із собою “приятелів” (а саме: старосту Вишгородського, суддю Луцького К. Чаплича-Шпановського, ротмістра Його Королівської Милості Гаврила Голуба) та приїхав у зазначений термін. Проте батько нареченої відтягував весілля, а потім взагалі відмовився від нього, чим наніс Володковичу та його приятелям значні збитки, так як останні весь цей час святкували майбутнє одруження друга в Гостському замку [216, с. 358]. Ця єдина згадка про Г.Голуба в цивільних справах звертає увагу на те, що “приятелі”, про яких зазначалось в скарзі Володковича, за своїми посадами в звичайний час розташовувались далеко один від одного. Територіально – Луцьк та Вишгород знаходились в різних воєводствах [378, с. 48-55, 135-136]. Сам Голуб був відсутній на цих територіях через військові дії довгий час. Тож, залишається думати, що ці дружні стосунки, між вищезгаданими панами, розпочались задовго до подання скарги. Хоча не виключено, що знайомство відбулось під час останньої військової кампанії.

На Поділлі Голуб став причетним до подій, пов'язаних із гетьманом Самійлом Зборовським. Згідно джерел, Зборовський за свою військову вдачу був обраний гетьманом низового козацтва [481, с. 158]. Походив цей гетьман із родини краківського каштеляна Мартина Зборовського і був польським

ротмістром. Окрі нього в сім'ї краківського каштеляна було ще п'ять синів. При дворі Баторія брати Зборовські склали своєрідну партію впливу [479, s. 133 – 134]. Гетьман Зборовський, як зазначалось вище, із своїми козаками, в загоні Голубка, розбив татар під Великими Луками. Коли ж похід Баторія під Псков закінчився миром, значна кількість козацтва рушила на “Низ”. Саме цим і скористався Зборовський, який став підбивати козацтво до походу на Молдову. В цей час з'явився новий претендент на молдовський трон, що називав себе Мануїлом, сином померлого молдовського господаря Івонії. Цього вистачило низовому гетьманові для організації походу. Проте рух козаків було зупинено брацлавським старостою Юрієм Струсом, який із своїми корогвами погромив козаків. Залишки козацького загону повернули на територію Туреччини та пограбували кілька міст. Навколо цього походу в Варшаві почались політичні сутички партії Зборовських та прихильників коронного гетьмана Яна Замойського. Останній репрезентував силу короля і був його правою рукою. Голубко ж був одним з найперших прихильників Замойського. Коли виникла загроза конфлікту з Туреччиною через козацький похід, король став вимагати покарання винуватців. Зборовського було страчено в 1583 р. [338, с. 165-167; 458, с. 264]. С. Урусський згадує, що Голуб був одним з учасників ув'язнення та страти Зборовського [501, s. 172]. К.Несецькі, говорячи про цього козацького гетьмана, розповідає, що він був спійманий і “з життя вижитий” своїми ворогами, які заздрили його військовій вдачі [479, s. 134]. Грушевський зазначає, що Зборовський через цей похід нажив в особі короля ворога і був банітований. Він же звертає увагу на одночасні зміни у реєстровому козацтві: страта писаря реєстрового війська Янчі Бегера та вербування ротмістром Ожельським нового реєстру. Грушевський зізнається, що він не знає, хто був наступним козацьким гетьманом в період 1583-1584 рр., проте зазначає, що реєстровці квартирувались на Поділлі, разом із державним військом [338, с. 167]. Участь Голубка в “скиданні” та вбивстві козацького гетьмана Зборовського не відома з джерел. Віднайдений в Кракові документ «Розмова

небожчика п. Самійла Зборовського, яка відбулась в день п'ятничний з паном Канцлером і його слугами» засвідчує, що смерть Зборовського настала через особисте бажання цього канцлером Замойським. Серед учасників гетьманської страти (через відрубання голови) та інших дійових осіб, що оточували тоді канцлера, Г.Голуба не згадано [212, s. 70-96]. Ймовірно, що роль Гоуба у цьому завершувалась із арештом низового керманіча та передачею його уряду.

Гіпотетично можемо припустити, що в цей період Голубко став козацьким гетьманом, або за тодішньою термінологією – старшим реєстру. Любомир Винар у своїх студіях наводить пісню 1649 р. “Zaczny Kozak Krzywonos”, в якій Голубок названий серед гетьманів Підкови та Сагайдачного, як їх попередник [322, с. 369]. У вірші «Про Козаків Запорозьких» (1628 р.), він так само згадується в переліку козацьких гетьманів: «Гідно представляли ім'я Поляків, одержавши над Варварами щасливі перемоги, особливо оті Полемархи попередні, як Свірчовський той відважний, Голубок, Кішка, Срібний, Лобода, Сагайдачний та той, хто тепер їх ватажок, муж багатьма війнами досвідчений – Дорошенко» [323, с. 271]. Не можна твердити: чи то подальша слава Голуба вплинула на виникнення того образу в Аноніма, чи дійсно тонка політична гра на певний час оголосила Голубка козацьким гетьманом.

Із смертю Стефана Баторія у 1586 р., знову постало питання про обрання короля Речі Посполитої. За корону почалась боротьба між двома найвірогіднішими претендентами – шведським принцом Сигізмундом та австрійським ерцгерцогом Максиміліаном. Разом із партією Замойського, Голубко став на бік майбутнього Сигізмунда III. В цей час, за березневим рішенням Сейму 1587 р., Голубко перебував на Поділлі із сотнею козаків, квартируючись по південному прикордонню Речі Посполитої: Кам'янець, Бар, Хмельники, Пітков, Брацлав [279, с. 26]. Передчуваючи велике зіткнення, коронний гетьман наприкінці 1587 р. передислоковує Голубка із козацьким загоном на кордон із Шлазком для нагляду за військами Максиміліана [485, с. 602]. Склад Голубкового загону, з яким він опинився на Заході, був досить

неоднорідним і заслуговує на пильну увагу з боку дослідників козащини. Голуб мав “козацьку роту” в 100 стрільців-вершників та загін татар [489, s. 383]. Останній факт наводить на низку думок, щодо перших козацьких реєстрів. Адже Голубко керував саме реєстровцями, які безпосередньо вербувались урядом. Згадка про татар серед “найманців” ставить їх в один ряд із козаками.

Голуб із своїми силами був направлений до Рабштинського замку, що знаходився біля невеликого міста Олкуш. Судячи зі стану спроможності до оборони, то Рабштинський замок не був до неї готовий. У серпні 1587 р. козацькій роті не було заплачено платні. Окрім того, в самому замку не було рушниць. Лише перед самим початком австрійського вторгнення Ян Замойський, спромігся видати з коронного скарбу платню та гроші на докупівлю вогнепальної зброї [270, s. 127]. Невдовзі війська Максиміліана рушили на Польщу. Проходячи дорогою через Рабштинський замок (жовтень 1587 р.), Максиміліан вирішив не гаяти часу на його облогу. Основною метою інтервентів був Краків. Проте австрійський претендент запропонував захисникам мурів перейти на його бік та здати укріплення. На це Голубко відповів, що: «лише лютіше бився би за замок, якби герцог йому сказав, що в Польщі вже інших вояків не лишилось окрім його загону» [503, s. 278].

Максиміліан бачив за основну свою ціль швидку коронацію і для цього планував оволодіти першою столицею Польщі, тому з усім поспіхом рухався до Кракова. “Австрієць”, як називали його прихильники Сигізмунда, мав намір підійти до Кракова швидко, що гарантувало б йому успіх в облозі міста. Тож, ерцгерцог пройшов повз Рабштин, проігнорувавши його невелику залогу. З ходу Максиміліану взяти Краків не вдалось, тому стіни міста було вирішено підірвати. Для цього граф Схліцка віз до свого сеньйора 300 возів пороху [485, s. 602]. Цієї кількості було достатньо для знищення не тільки ділянки стіни, а й всієї міської фортифікації. Розвідка Голуба донесла про наближення ворожої колони, яка оберігала порох: 330 відбірних німецьких вершників [503, s. 278], 200 піхотинців [485, s. 602] та близько 500 людей слуг (з урахуванням возниць

та обслуги вершників). Призначення цього вантажу було цілком очевидним для роти, що зачинилась у замку. Голуб вступив у переговори із місцевими мешканцями (м. Олкуш), які складались переважно з гірників, і зміг їх залучити до запланованої ним операції. Місцевість, яка оточувала Рабштинський замок – це скелясті гори, піски та невеликі ліси. Саме в одному з лісів, через який проходила дорога, Голубко зробив пастку для австрійського загону. Розділивши свої сили на три частини, Голубко розраховував на елемент неочікуваності. Маючи у себе не більше 150 професійних вояків і невелике ополчення гірників, ватажок йшов на бій із переважаючими військами противника, які обраховуються загальною цифрою у 1 тисячу. Коли австрійський загін зайшов до лісу, він потрапив під вогонь рушниць з двох боків, а з центру був атакований вершниками. Австрійці, опановані думкою про оточення переважаючими частинами хаотично кинулись навтіч. Багатьох було забито, або подавлено кіньми. Ті, хто намагався втекти через ліс, опинялись на пісковині, або скелястих пагорбах і були розстріляні з мушкетів. Разом із порохом, було взято велику кількість полонених. Не багатьом вдалось врятуватись втечею [492, s. 348; 489, s. 383; 503, s. 278]. Окрім стратегічної операції, яка підірвала постачання засобів штурму, козаки отримали великі трофеї, серед яких особливо відзначають максиміліанівську хоругву (прапор), яку згодом було розміщено над гробницею св. Станіслава на Вавелі в Кракові [461, s. 160], та велику кількість срібних кубків, очевидно, заготовлених для коронаційного банкету [270, s. 140].

Ця битва, в якій брали участь олкушські гірники, породила міф про те, що Голубко сам належав до останніх [490, s. 879].

Підтримка місцевого населення надала Г.Голубу можливість утримувати Рабштинський замок та здійснити ще кілька військових операцій. Серед успіхів козацького загону, науковці відмічають диверсії супроти сіл та містечок, в яких квартирувались загони Максиміліана. Серед останніх називають Белско та Якубовичі [489, s. 383]. Ерцгерцог, не дочекавшись

пороху, мусив відступити від Кракова. На заваді разграбунку та знищенню цієї давньої столиці поляків від австрійських ландскнехтів виявились українські козаки із татарами, які утримували в глибокому тилу Рабштинський замок. Відступаючи, претендент на корону вислав для захоплення Рабштинського замку тисячу вояків. Проте останні не змогли подолати супротив замкової залоги і повернулись до основного війська. Почувши, що Максиміліан відступив від Кракова, Замойський рушив навздогін. Тоді ж Голуб вивів своїх вояків з Рабштину і пішов на зустріч гетьманським військам. 14 січня 1588 р. загін Голуба зустрічали в армії Сигізмунда як героїв [485, s. 603]. Є відомості, що вже в Рабштині Голубко отримує звання полковника [474, s. 53]. Напередодні з'єднання козацької роти з основними військами (05.01.1588 р.) король надав Гаврилові Голубу в нагороду за утримання Рабштина замок «Seswiei» в Інфляндії та уряд старости [Там само]. З козацького загону, знову формують авангард війська. Бачимо в його складі загін Станіслава Стадницького. Разом вони громлять під'їзди максиміліанівців в ніч з 21 на 22 січня під Пажимехами.

Ймовірно, саме 23 січня Голубові надають військово звання регіментаря [280, і. 169]. Це дуже високе звання, яке в той час належало командуючому частиною війська при вакантному місці гетьмана [333, с. 307]. Проте, як відомо, вакантних гетьманських посад в той час не існувало. Але звання могло свідчити про якусь подію, яка не мала продовження після трагедії, що розгорнулася для Голубка наступного дня. Із великою долею вірогідності можемо припустити, що таким чином на офіційному рівні Габріеля Голубека було поставлено старшим над козацьким реєстром. Тобто де факто було оприлюднено намір офіційно ввести звання ще одного гетьмана. Вочевидь, оптимальною формою для річпосполитського уряду тоді стало звернення “регементар”. У козацьких колах малось на увазі гетьман. Для прикладу, саме регементаром, називають козаки свого гетьмана Антона Конашевича Бута при підписанні офіційної присяги у 1630 р. [339, с. 117 – 118]. Будучи одним з

найвідоміших тодішніх героїв, маючи коронного гетьмана за патрона, Голубко міг перегорнути нову сторінку в історії українського козацтва. Проте тішився своєю булавою він не довго. Наступного дня, 24 січня, під містом Бичина, розпочалась битва, яка мала вирішити долю війни.

За різними свідченнями Голубко очолив лівий [485, s. 603] або правий фланг [503, s. 278]. Під командуванням «козацького вождя» знаходились реєстровці, татари та гусари [477, s. 39, 44]. Саме козацькому реєментарю було наказано розпочати хід битви. Основна ціль його маневру полягала у тому, щоб сильним ударом відтіснити фланг супротивника від міста, унеможлививши таким чином варіант відступу супротивника за міські мури [485, s. 603]. В цій частині армії знаходився і сам ерц-герцог Максиміліан, але це не було відомо польсько-литовському командуванню. За свідченнями учасників баталії, Гаврило Голуб, розпочавши битву першим пішов у атаку. Загін відразу потрапив під шквальний вогонь рушниць і новопроголошений гетьман став першим хто загинув підчас битви [486, s. 188]. Впав Гаврило Голуб від пістолетної кулі (за іншими свідченнями рушничної), що втрапила йому в око [280, s. 169]. Наступного ж дня Замойський писав королю листа про перемогу під Бичиною. І серед всього зауважив, лише про двох загиблих – свого двоюрідного брата Жолкевського та Голубка [Там само]. Підканцлер ВКЛ Лев Сапіга тоді ж писав віленському воєводі Криштофу Радзивілу («Перуну»), що разом із Голубком загинула і значна кількість козаків [486, s. 188].

Так завершилось життя маловідомого українській історіографії козацького ватажка Гаврила Голуба. До Хмельниччини Голубко сприймався в народі як один з козацьких героїв. Як раніше зазначалось, Голуба порівнювали із Підковою та Сагайдачним. Національно-визвольний рух, що розпочався у 1648 р., вивів на історичне тло нових полководців, навколо яких з'являлись нові історії, що затьмарили подвиги старих козацьких ватажків.

За переказами поховали Гаврила Голуба в м. Грембаніні (Грембін) Кемпінської землі, що у Польщі [488, s. 806]. І до цього дня там збережена

надгробна плита. У 1588 р. вийшла книга відомого польського поета та священика Станіслава Гроховського “Hołubek Stanisława Grochowskiego do żołnierzow. W Krakowie, w drukarni Jakóba Siebeneichera r. P. 1588”, яка стала офіційною епіграмою на козацького героя [467].

Порівнюючи життєвий шлях Гаврила Голуба із іншими представниками досліджуваного роду, треба наголосити на кількох немаловажливих аспектах. В часи Голубка козацтво стало офіційно-визнаним українським рицарством. Масштабних повстань проти уряду Речі Посполитої не відбувалось. Зазначимо лише про непослух, що траплявся серед козаків та їх отаманів на південних кордонах держави. Козаків підтримували князівські роди Волині та Київщини, як-то: Вишневецькі, Острозькі та Ружинські, які і самі ставали на чолі степового рицарства. Проте із наростанням соціально-політичного та релігійного напруження в кінці XVI на початку XVII ст. ситуація докорінно змінюється. Низка повстань 90-х рр. XVI ст., і морські війни козаків із Туреччиною змусили реагувати Річ Посполиту та шукати захисту від нового стану на законодавчому рівні. Козацтво було піддане баніції – стан позбавлявся усіх громадянських прав. Лише із наростанням міждержавної напруги на кордоні із Московським царством і потреби в мобілізації якомога більшого числа найманців, уряд на початку XVII ст. зняв баніцію з козацького стану [454, с. 131, 240].

Перша половина XVII ст., до початку визвольної революції Б.-З. Хмельницького, позначилась плеядою талановитих козацьких стратегів та політиків, що обіймали гетьманській уряд. Прикладом з роду Голубів може слугувати Олефір Остапович Голуб, який з'являється на історичній арені під час наростання нових соціально-політичних потрясінь у Речі Посполитій, що були пов'язані з козацтвом.

Дата народження Олефіра Голуба невідома, проте, народитись гетьман мав між 1540 та 1550 рр. Його батьком був Євстафій Голуб, який за деякими даними, мав ще сина Дмитра та доньку Єфросинію, але докладніших

відомостей про склад його сім'ї не маємо [460, s. 39]. Місцем народження, майбутнього гетьмана прийнято вважати м. Стеблів [493, s. 309]. Саме від цього містечка він і отримав своє козацьке прізвище – Стеблівець. Це місто могло бути малою Батьківщиною Голуба, але те, що козацький ватажок жив там певний час і в цьому місті “осіли” його кровні родичі, сумнівів не викликає. На користь цього свідчить і топоніміка краю, що зберегла до цього часу назву – Олєфірів Яр (Вільховецький р-н., Черкаської обл.). Ймовірно, саме тут збирав свої козацькі загони гетьман. Про те, де здобув освіту Олєфір Остапович, відомості відсутні, але відомо, що він знав і вмів писати староукраїнською та латиною [308, с. 15 – 38]. Про сім'ю Голуба щось докладніше сказати важко. Він мав сина Зиновія, який мешкав в Черкасах [169, арк. 371]. Є згадка про сина гетьмана, ім'я якого до нас не дійшло, але в народних переказах зберігся патронім “Олєхвірович” [див. додаток № 2]. Мав О.Голуб трьох онуків: Манойла Занковича, Пилипа Занковича [169, арк. 371] та Костянтина Занковича (про нього докладніше в наступному підрозділі роботи). Дружина Голуба, ймовірно, померла задовго до 1622 р., бо в цей рік він згадується як такий, що давно вже не має дружини [406, с.138]. Користувався Олєфір Голуб гербом, що знаний в польській історіографії як герб “Голуб – III”, але не відомий за зображенням [484, s. 375]. В останній час герб гетьмана, в результаті генеалогічних розшуків, було віднайдено, про що йшлося раніше [287, s. 22 – 27].

Перші згадки про Олєфіра Голуба в джерелах відомі під 1615 р., коли він очолював козацький флот у нападах на турецькі землі в Малій Азії [396, с. 63]. В цьому поході козаки спалили дві пристані турецької столиці – Стамбулу [343, с. 161]. Тож, з перших звісток, Голуб постає вже в ранзі полковника та організатора морських експедицій, але час його входження до козацького стану джерела не повідомляють. Другу звістку про Голуба маємо між 1618-ми та 1620-ми рр. В цей час козаки вели переговори із перським шахом Аббасом I Великим, який піклувався про створення антиосманської ліги. 16 квітня 1620 р.

до перської столиці Ісфагана прибулі з Польщі вірмени привезли два листи для шаха Абаса: перший – від королівської канцелярії, другий – від козаків. Козацький лист було написано латиною і відправлено з Варшави. Авторство другого листа належить Олефіру Голубу, який в цілях конспірації підписався: “Olivarius de Marcones, P.K.” [308, с. 15 – 38]. Певний час дослідники вважали, що під цим псевдонімом криється ім'я Петра Конашевича, на що звертала увагу аббревіатура ПК. Але цю думку відкинув Я. Дашкевич, який довів, що під підписом приховано ім'я Олефіра Голуба, а аббревіатура ПК – ніщо інше, як “Полковник Козацький” [343, с. 161]. Одночасно із тим Я. Дашкевич висунув гіпотезу про західноєвропейське походження Голуба, що сьогодні спростовується геральдичними та генеалогічними матеріалами. Лист Голуба було направлено до Павла-Марії Чіттадіні – генерального вікарія ордену домініканців у Вірменії (який в той час, очевидно, перебував при дворі шаха [359, с. 203. 312]). У писаному власноруч Голубом з Варшави листі було передано зміст попереднього листа до шаха (квітень 1618 р.). Зокрема, в ньому йшлося про згоду козаків захопити порт Яні на Чорноморському узбережжі і надіслати туди козацьке військо; “а (що найважливіше – О.А.) він сам, тобто пан Оліваріус, який писав цього листа, приїхав би вести переговори з персами про головні точки угоди”. Як зазначав П'єтра делла Валле, людина, що залишила нам ці відомості, – де Марконес – “ближче зацікавлений чорноморськими козаками” [308, с. 27 – 30]. Докладніші звістки про подальші офіційні відносини між козаками та Іраном відсутні.

Прізвисько, яке використав Олефір Голуб – Оліваріус де Марконес, залишається загадкою. Якщо в імені Оліваріус, бачимо латинізовану форму українського Олефір, то прізвище Марконес лише викликає запитання. Можливо, що Марконес – це латинізована назва якогось з маєтків Голуба. Приставка “de” перед прізвищем – це не тільки ознака шляхетності, а передусім, показник маєтку, яким володіла людина. У вітчизняній традиції це приставка “з”. Тож, Голуб підписався в листі за місцевою шляхетською

традицією, використовуючи назву маєтку замість прізвища. Приклади із використанням подібних комбінацій, можемо бачити при дослідженні самої родини Голубів: Голуб з Морозович [258, с. 816; 217, с. 347], Голуб з Богат [287, с. 24], Михайло з Стебльова [364, с. 88].

Ймовірно, що історія із дипломатичною перепискою Голуба відповідала політичній доктрині тогочасного гетьмана Петра Сагайдачного. З того факту, що Олефір Остапович вів закордонні справи від імені гетьмана, можна витлумачити, що він був одним з найближчих помічників Сагайдачного. Принаймні необхідно наголосити, що в момент написання першого листа до шаха Абаса у 1618 р., Петро Конашевич Сагайдачний мешкав у згаданому Стеблеві, який був родинним гніздом Голубів [310, с. 259].

Наступна згадка про Голуба припадає на 1622 р. Внаслідок рани, отриманої в Хотинській битві, гетьман П.Сагайдачний 5 квітня (за п'ять днів до смерті) склав заповіт, в якому він визначив “шафарами й вірними депозиторами” свого майна митрополита Йова Борецького та Олефіра Голуба [218, с. 268 – 271]. Окрім цього, помираючий гетьман передав О. Голубу гетьманську булаву. М. Смотрицький в листі до А. Мужилівського писав: “Останній (Сагайдачний – О.А.) ще за свого життя назвав його своїм спадкоємцем на цьому уряді” [391, с. 138; 415, с. 307]. Окрім булави, Конашевич-Сагайдачний, подарував Голубу і свій патроніміальний маєток – Конашівку [427, с. 578]. Факт передачі булави по-смерті, що розцінюється як прояв монархічного тяжіння, було лише нещодавно визнано українськими істориками [356, с. 236]. Окрім того, що Сагайдачний довірив Голубу клейноди та просив бути розпорядником його останньої волі, сучасники тих подій повідомляють про їх близьку дружбу [406, с. 138]. Довіра покійного гетьмана Голубу може свідчити про обіймання ним якоїсь посади серед реєстрового товариства. Козацькі реєстри 1617 і 1622 р. не фіксують полку Голуба [407, с. 161 – 162]. Але в ці роки Олефір Остапович був названий полковником. Сама ж діяльність “де Марконеса” на морі та в зовнішній політиці наштовхнула в

певний час навіть Я.Р. Дашкевича на думку, що Голуб був козацьким гетьманом у 1618 – 1620-х рр. [344, с. 128]. Дуалізм цього питання можливо було б вирішити припущенням того, що Голуб був полковником у випищиків. Але в цьому випадку він не був би у таких дружніх стосунках із гетьманом Сагайдачним в останні його дні, адже довгий час знаходився б на Січі. Власне і присутність Голуба біля смертного одра помираючого гетьмана цього теж не пояснює. Найвірогідніше, що Голуб був полковником при Сагайдачному і керував безпосередньо гетьманським полком, який в реєстрах було записано саме за гетьманом. Знаходить ця теза підтвердження і в раніше наведеній згадці, що Сагайдачний у 1618 р. мешкав у Стеблеві [310, с. 259].

Із смертю Петра Конашевича Сагайдачного (10 квітня 1622 р.) українське козацтво, духовенство православна шляхта та міщанство, відчуло значний удар. На похорон гетьмана, тіло якого ховали у дворі Київської братської школи, прийшло багато людей, що оплакували захисника православ'я та покровителя освіти. На похороні старого гетьмана Касіан Сакович презентував новому гетьману Олефіру Голубу збірник віршів: “Вірш на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, Гетьмана Войска Його Королевської Милості Запорозького, зложені през інока Касіана Саковича, ректора школ Київських, в братстві, мовлені од його спудеїв на погребі того зацного рицера в Києві, в неділю проводную, року Божого тисяча шістьсот двадцять второго”. Зокрема, у вступній частині збірника є такі рядки:

*І ти днешній гетьмане, зацний Олефіру,
Щасливе справуй войском тим а ховай віру
Богу і народові тиж християнському,
Чим будеш завше страшний племеню поганському.
І з тим рицerstвом слави доброї набивай,
А мене в ласці своїй зо всім войском ховай.
Которому книжечку тую офірую
І под іменем всього войска в друк дарую... [429, с. 222]*

І хоча сам вірш було введено до наукового обговорення у 50-х рр. ХІХ ст., постать О.Голуба в ньому не була помічена. М.Грушевський був першим, хто ідентифікував гетьмана Олефіра з Голубом [327, с. 179-180]. Проте дослідника та його наступників не здивував той факт, що під час похорону Сагайдачного Військо Запорозьке вже мало гетьмана.

Повертаючись до вірша, бачимо, що інтелектуальне суспільство тогочасної України адекватно сприйняло передачу в спадок гетьманської булави Голубу і визнало цей факт.

Проте визнання міським населенням та реєстровцями Голуба гетьманом ще не значило втрати позицій козацького інституту Великої Ради і ролі “низовиків”. До того ж в Україну вже поспішали королівські комісари із листами до старшини з лобіюванням “вигідної” для Речі Посполитої кандидатури: “Бог їх знає, кого вони оберуть собі за гетьмана; думається, що і зараз по своїх звичках найбільш свавільного” – писав князь Ю. Збарзський до Короля [337, с. 425].

Козаки, як і рік тому, вирішили збирати Козацьку Раду в “Кагарлицьких полях” на р. Росаві [389, с. 314; 393, с. 147; 323, с. 492]. За домовленостями, козаки з’їхались на другий тиждень після свята св. Юрія – 20 (7 ст.ст.) травня 1622 р. На Раді були присутні понад 20 тисяч козаків [391, с. 138]. Цього ж дня Голуба обрали на гетьманство козацьким колом: “Тут насамперед обрали собі Гетьмана з черні Олефіра Голуба, прізвиськом Черняк, який не має ні дружини, ні дому, мужа в ділі рицарському досвідченого, старовинного козака, друга вірного покійного пана Сагайдачного. Останній ще за життя назвав його (своїм спадкоємцем – О.А.) на цьому уряді” – писав Мелетій Смотрицький [Там само]. Королівські комісари не встигли на Раду. Останні побоювались, що гетьмана оберуть “з черні” [323, с. 492], тобто такого, хто б представляв інтереси, окрім реєстрового, ще і низового козацтва, так званих випищиків. А це у свою чергу вплинуло б на питання розширення реєстру. До того ж саме в цей час король відправив посольство до Стамбулу до

нового султана – Мустафи, і поляки намагались не допустити морських походів козаків до завершення дипломатичної місії [323, с. 492]. Королівські комісари, що все ж приїхали на Раду, домовились із козаками про збір другої Ради на свято св. Іллі [391, с. 138]. Проте і від другої Ради, окрім обіцянок ближчим часом не виходити на море, нічого не домоглись. “Перемогла, як наочно бачимо, сильна чернь, не примирившись ані з волею нашою, ані з намірами Речі Посполитої” – писав розгніваний, але безсилий король [337, с. 425].

Слід зауважити, що обрання Голуба на Раді, очевидно, на той момент було радше необхідною процедурою, ніж потребою. Гетьман реєстровців за часів Сагайдачного став очолювати і низове козацтво. Голуб, визнаний П.Конашевичем своїм наступником, не міг мати жодної конкуренції в лавах реєстровців. Слава ж, яку новий гетьман мав серед низових козаків під час морських походів, залишалась ще в пам'яті, а головне, прізвисько «Черняк» напряду вказувало на його прихильність до «черні», тобто випищиків.

Врегулювавши козацькі справи на двох радах, Голуб переїхав до Києва. Тут гетьман із митрополитом Йовом Борецьким 24 червня складають Акт про передачу майна померлого гетьмана Сагайдачного [218, с. 268 – 271]. До того ж були розроблені плани спільних дій козаків та духовенства на сеймі, що мав проходити на початку 1623 р. В народних колах почала назрівати напруга, пов'язана із утисками православ'я. Через що «козацьку партію» і, зокрема, гетьмана відкрито почало підтримувати все північне Подніпров'я, міщанство, козацтвом і православна шляхта [322, с. 258; 364, с. 166]. Князь Ю.Збараський писав до короля, що козацтво “явно і тайно підтримує майже уся Київська земля і Біла Русь” [337, с. 425].

Перед початком Сейму відбулася козацька рада під Києвом, на якій було вирішено: домагатись скасування унії чи принаймні зложення санів з уніатських владик; повернення церковних земель і відібраних уніатами храмів православної митрополії; добиватись виконання козацьких привілеїв, які були обіцяні ще у 1621 році під час Хотинської битви [323, с. 501-502]. Необхідно

зауважити, що ці події відбувались у період гетьманування Голуба, а не Дорошенка, як інколи зазначається [392, с. 161-162]. На користь цього свідчить і лист митрополита Борецького з Києва від 4 жовтня. У своєму посланні, адресатом якого був гетьман ВКЛ Криштоф Радзивіл, Борецький називає Голуба тогочасним гетьманом [389, с. 314; 323, с. 331-332].

Паралельно із тим, під керівництвом нового гетьмана, козаки ведуть активну роботу над укріпленням фортифікацій Трахтемирова та Січі. У Трахтемирові відновлюється шпиталь та притулок для старих і немічних козаків [479, S. 454]. Окрім цього, відбувся новий великий похід козаків на море. Цьому походу передувала невелика “екскурсія”, як зазначав Збарзький. Тридцять козацьких чайок підійшли майже до Стамбулу. Французький посол з цього приводу писав, що козаки: “...руйнували побережжя Анатолії, взяли багато кораблів турецьких на морі; в великій небезпеці була Кафа... поголошка про чотири козацькі чайки на Чорному морі лякає турків більше ніж чума”. За деякими даними відбувся і другий похід Стеблівця під Білгород, на чолі 15 тисяч козаків [410, с. 445], але Грушевський вважає цю звістку неправдоподібною [323, с. 495-496]. Ці дії мали свідчити польській владі про готовність козаків до підняття повстання.

На Варшавський сейм було надіслано козацьке посольство, яке заявило королю Сигізмунду і сенату: “що якщо не будуть сповнені їх жадання, то вони зчинять повстання”. На адресу Сейму надійшли листи київського біскупа, який повідомляв, що нібито козаки “100 полковників вибрали і 100 тисяч козаків вписали до війська – число страшне для держави” [323, с. 501-502]. Разом із козаками підтримати позиції православної шляхти на сеймі прибули митрополит Йов Борецький та архієпископ Мелетій Смотрицький [332, с. 213]. Проте після багатоденних дебатів, незважаючи на всі зусилля православних ораторів, сейм ухвалив: в релігійних справах тимчасово проголосити спокій, козаки повинні демобілізуватись і погодитись на скорочення реєстру до 5 тис.,

а питання про унію перенести до наступного сейму [317, с. 195 – 196]. Ніякої реакції на неочікувану відповідь влади від козаків не було.

За твердженнями істориків, саме через це, Олефір Голуб склав свої повноваження гетьмана, а на його місце, на початку 1623 р., було обрано Михайла Дорошенка [323, с. 509; 332, с. 215]. Таке пояснення є цілком логічним. Проте дивує зведена нанівець діяльність Голуба, який був підтримуваний населенням і козаками. Виглядають голослівними нездійснені обіцянки козаків на сеймі підняти повстання. Пояснення авантюри, що заховалась за стінами митрополичих покоїв, знайдено в листах тогочасного духовенства.

Свого часу М.С. Грушевський, описуючи період гетьманування Голуба, зауважив на другорядність козацьких вимог на сеймі 1623 р. Спроба козаків збільшити реєстр була б проігнорована іншими станами України. Проте, поставивши комплекс вимог до уряду Речі Посполитої, Голуб зробив першочерговий розрахунок на підтримку православною шляхтою козацького посольства: “віра східня не може бути знищена інакше як із знищенням народу руського” [323, с. 497-498]. Саме тому було зроблено крок до об’єднання зусиль “шаблі і хреста”, світського та духовного володаря – Голуба та Борецького, імена яких в підготовці до сейму фігурують разом [218, с. 269, 270; 389, с. 332]. На сейм Олефір Остапович не їде. Очолюють “православну партію” митрополит Йов Борецький та полоцький архієпископ Мелетій Смотрицький. Ймовірно, що саме в цей час і було сформовано рішення про відсторонення гетьмана від справ «православ’я». Відношення до персони Голуба цих двох визначних діячів було протилежно-різним. Борецький за тоном листа до К.Радзивіла пише із повагою до гетьмана, називаючи його ім’ям по-батькові [389, с. 331-332]; Смотрицький в листі до А. Мужеловського [391, с. 139] виказує свою зневагу до Олефіра Голуба, постійно акцентуючи увагу на причетність черні до його обрання, і він єдиний, хто наводить по відношенню до нього прізвище “Черняк” – яке могло виникнути лише в пропольських

колах [391, с. 138]. Те, що сталося на сеймі в митрополичих кулуарах, невідомо. Але, в усякому разі, саме через те Голуб був змушений скласти булаву. В листі случького протопопа Андрія Мужеловського до Криштофа Радзивіла, від 3 серпня, між іншим згадується той факт, що Голуб раніше не був рекомендований митрополитом на гетьманстві і що Борецький мав прямі переговори із “старшими Війська Запорозького” [389, с. 335-338]. Отже, очевидно, що церковні ієрархи заздалегідь мали плани на подальший діалог з владою, радше ніж на участь в козацьких акціях. Таким чином, Голуб, який підготував козацьке повстання, опинився в ізольованій владиками ситуації. Без православного духовенства очікувати на підтримку повстанців міщанами та шляхетською «православною партією» було не можливо. Згідно з джерелами, козацтво знаходилося в мобілізаційному стані, а в суспільстві відчувалась напруга. На нашу думку, ситуацію, що склалась в результаті якихось компромісних домовленостей київської митрополії з короною, Голуб вирішив залагодити призначенням нового гетьмана. Ним став Богдан Конша, якого Голуб назвав своїм приємником [381, с. 73; 293, с. 114; 390, с. 435 – 442]. Конша був репрезентантом реєстрової старшини, а окрім того знав у Війську Запорозькому полковником. Ймовірно, цим кроком Голуб прагнув зняти з гетьманської булави оголошену митрополитом “не-рекомендацію”, що б значно підняло позиції реєстровців. Водночас було організовано великий морський похід, результати якого мали б зменшити апетити низового козацтва, яке вже готувалось до бойових зіткнень з поляками. У травні 1623 р. гетьман Богдан Конша помер [392, с. 162]. Його наступником було обрано Дорошенка. Голуб про це не знав, адже в цей час він очолював морський похід під Стамбул. Тоді ж Мужилівський писав, що Дорошенко був “hetman ich doczesny (тимчасовий – О.А.)” [389, с. 338]. Ймовірно, смертю Конши, за відсутності Голуба, і скористались пропольські та промитрополичі кола. Михайло Дорошенко влаштував і перших, і других. Новий гетьман відразу пішов на контакт із урядом. Дорошенко репрезентував серед старшини партію “реєстровців”, яка

зневажала «чернь» (випищиків). Сам Михайло Дорошенко значно відрізнявся від свого онука гетьмана Петра, проте перейняв славу діда і на своє ім'я. Зокрема Мужилівський, описує конфлікт Дорошенка із православним населенням, у якому він «взагалі за ніщо мав їхню зичливість» [389, с. 338-339]. Це стало початком хвилі незадоволення серед міщан і особливо козацтва, яке до всього було ним обмежене у виходах на море. «Військо козацьке все страшенно хвилюється, хочуть іти на волость, кажуть, що мають утиски в вірі; хочуть Дорошенка скинути, а Олефіра знову мати Гетьманом» – писав кн. Ю. Збаразький [323, с. 511]. Подібну звістку, подає в липні 1623 р. і згадуваний очевидець тих подій Мужелівський, який не ставить навіть під сумнів, що Дорошенко, «як ще не скинутий, то скоро буде» [389, с. 338]. Необхідно наголосити, що незважаючи на ситуацію, що склалась у Голуба з митрополитом, серед населення він здобув авторитет ревного захисника православ'я [440, с. 53]. Майже нічого не відомо про діяльність Голуба з осені 1623 до початку 1624 р., окрім того, що він посідав уряд полковника [392, с. 161-162]. З лютого по 5 вересня 1624 р. Олефір Остапович знов тримає гетьманську булаву в своїх руках, після короткотривалого гетьманування Марка Жмайла [392, с. 162].

Досліджуючи постать гетьмана Голуба, не можна оминати його якостей флотоводця та морського стратега. Це був останній гетьман України, який мав стільки блискучих та величних перемог на морі. У 1624 р. відбувся великий морський похід до Кафи, головною ціллю якого було налагодження стратегічних відносин із кримським калгою Шагін-Гересем, який просив козаків допомоги проти турків [313, с. 94]. Похід відбувся до травня 1624 р. і його результатом, стало повернення 700 козаків з полону. Нагадаємо, що в Криму точилась громадянська війна спровокована боротьбою різних гілок роду Герейів за трон. Окрім того, султан намагався усунути від влади братів хана Махмет Герейя та Шагін Герейя з Криму, в результаті чого розпочались бойові дії татар з турками. Зазначимо, кримські правителі наголошували, що вони діють спільно

із персами [323, с. 512-513]. Тож, бачимо, що справа, яку розпочав полковник Оліваріус де Марконес у 1618 р., тепер була ним продовжена, але вже як гетьмана Олефіра Голуба.

Влітку 1624 р. турецький капітан-баша вивів з-під Стамбулу флот і скерував його до Кафи, проти повсталих васалів. Козаки цим скористались і провели 9 липня 70-80 чайок до Босфору. Човни було залишено по обох боках проливу. Козацькі загони спалили Буюк-Дере, Єні-Кіюй, Стенію і відійшли у море до турецької столиці. Сам султан очолив наявні гарнізони для захисту Стамбулу. Через відсутність військового флоту, турецьких вояків посадили на сотню знайдених в портах човнів. Проте Голуб, знаючи що стамбульська ескадра в Криму, розгорнув чайки у півмісяць і перекривши протоку почав чекати атаки ворожих суден. Турки, зробивши кілька пострілів, не наслідувались напасти. Козацькі чайки простояли до вечора і відійшли [Там само с. 513 – 514]. Сигізмунд III, довідавшись про морський похід, писав з цього приводу литовському канцлеру Л. Сапезі: “Козацька сваволя, ні наших наказів, ні сеймових постанов не слухає” [382, с. 68].

За два тижні після першого морського походу, в середині липня 1624 р. Голуб зібрав ще більше чайок: за свідченнями турків близько 150, за повідомленнями Й. Борецького 102. На зустріч до Дніпрового лиману вийшов турецький флот з 25 великих галер та 300 менших човнів (ушкалів). Після кількадечних боїв, козаки пробились у відкрите море і взяли курс на Стамбул. Три дні стояли чайки в бойовому лаштуванні під турецькою столицею. В результаті військових дій, козаками було захоплено і спалено Фарос та кілька містечок. Окрім того, відбулась атака на арсенал і “це наповнило страхом цілий Стамбул” [323, с. 514-515]. Відмітимо, що у цих походах, проявив себе майбутній гетьман Грицько Савич Чорний [324, с. 46].

За деякий час козацький флот зі 150 чайок, знов рушив до Стамбулу. Але погана погода затримала їх на місяць під Очаковим. Дочекавшись гарної погоди козаки відплили до Стамбулу. Детальнішу інформацію про цей похід,

джерела не подають. Та, очевидно, операція успіху не мала, через втрату моменту неочікуваності. Проте участь на морі “антитурецької Ліги” на цьому не завершувалась. Джерела повідомляють, що саме в цей час, полк із 800 козаків діяв на території Криму [323, с. 514-515]. Через рік у королівських інструкціях, ці події охарактеризували наступними рядками: “Рік тому вони (козаки – О.А.) наважились від власного імені укласти перемир’я з султаном-калгою... зносилися посольствами з Москвою, вирішуючи на власний розсуд питання війни і миру, і розриваючи укладені Річчю Посполитою перемир’я” [233, с. 285]. У даному випадку султаном-калгою був молодший брат шаха Шахін Герей, який діяв від імені брата, адже кримчаки, навіть вступаючи в бойові дії з турками, або їхніми васалами офіційно не розривали із Портою.

З жовтня 1624 р. по січень 1625 р. гетьманом стає Каленик Андрієвич, якого змінює Михайло Дорошенко, а потім Матвій Пирський.

Незважаючи на козацьку поміч в кримських справах, Конєцьпольський зміг якимось чином домовитись з Шагін Гереєм про “здачу” козаків. Після цього деякі козацькі загони були погромлені поляками. Цього вимагав польський уряд, який почав побоюватись незалежної політики козаків, яка все чіткіше набирала рис національної [423, с. 77]. Втручання в козацькі справи та обмеження козацтва без реформування умов існування цього стану призвело до повстання під проводом Марка Жмайла 1625 р.

Восени, для втихомирення “козацької сваволі”, в Україну рушило коронне військо під проводом великого коронного гетьмана Станіслава Конєцьпольського. Всі, хто був готовий до бою із поляками, поспішали долучитись до загального козацького війська, що вирушило з Запоріжжя. Загальна чисельність козацької армії становила близько 20 тис., на відміну від польської, в лавах якої, було понад 30 тисяч: “А козаки... запорожские собрався з городов тысяч з 20 с полковники с козацкими з Дорошенко, да с и Жмайлом, да с Олифером, да с Пырским...” – повідомляли інформатори московського царя [223, с. 62]. З цієї звістки бачимо, що Голуб, будучи полковником, має одну з

ключових ролей в цьому повстанні. Показовим є, що Жмайло, Дорошенко та Голуб – три полковники, які займали гетьманський уряд, виступають разом. Ця звістка тільки підтверджує, що до І.Виговського, боротьба між претендентами за гетьманську булаву була відсутня, або принаймні не носила такого запеклого характеру, якого це явище набере в часи “Руїни”.

Козацька армія довгий час знаходилась без гетьмана, що робило ситуацію досить хиткою. 25 жовтня до повстанського табору прибув гетьман Жмайло, після чого розпочались польсько-козацькі переговори. Проте обмін посольствами результатів не приніс. Розгорнулись військові дії, під час яких козацьке військо зазнало поразки і капітулювало. Хоча за умовами так званих Куруківських ухвал козацький реєстр було збільшено з 5 до 6 тисяч та окремо була підвищена платня старшині, проте гетьмана було призначено (ним став Михайло Дорошенко), а козаків повністю обмежували до будь-яких самостійних військових дій [323, с. 546-561].

Відголоском подій осені 1625 р. є цікаве повідомлення сучасника:

“Между тем и реестровые козаки под начальством Дорошенка мало оказывали расположения исполнять условия... В начале 1626 года крымский хан напал на Украину. Поляки потребывали от Дорошенка, чтоб он с козаками и нарядом шел к ним в сбор; Дорошенко пошел было, но в городе Больших Прилуках явился к нему посол от хана и напомнил, что у козаков с татарами мир, скрепленный присягою, и потому козакам нельзя идти к полякам на помощь. Дорошенко возвратился назад; мало того: запорожцы с гетманом Олифером передались хану и вместе ходили войной на Польшу” [420, с. 428 – 429].

Ця коротка звістка, передає два суттєвих факти, що були наслідками “Куруківських ухвал”: по-перше, Олефір Голуб у 1626 р. знову стає гетьманом; по-друге, він виступає провідником саме січовиків, тобто тих козаків, які не потрапили до реєстру (випищиків). Цей фрагмент ще раз підтверджує орієнтацію Голуба на рядове козацтво. В контексті цього можна зробити

припущення, що виступ Голуба із запорожцями проти польської армії, міг бути скерованим, на підняття нового повстання. Але акція, вочевидь, не мала підтримки і не вплинула на подальші події. Відзначимо, що М.С. Грушевський вказує, що козаків у цей час із татарами не було, а Дорошенко вірно служив полякам [233, с. 26-27]. На нашу думку, така позиція історика була сформована перебігом козацької кампанії 1628 р., де брав участь Голуб. Принаймні незрозуміло, чому Грушевський називає цю інформацію «баламутною» [Там само, с. 43]. Повертаючись до наведеної цитати, відзначимо, що сумісний виступ із татарами проти коронних військ, дійсно міг відбутись. Велика кількість незадоволеного козацтва прагнула поліпшення умов свого існування, а тим паче легалізуватись як окремий стан. За підрахунками, що їх надіслав папській нунцій, до Риму, загальна чисельність козаків становила близько 60 тис. [382, с. 71]. Звернемо увагу, що під час будь-яких незадоволень козацьких низів чи-то новим реєстром, чи-то утисками у вірі, або й бажанням здійснення широкомаштабної морської кампанії, рядове козацтво зверталось до Олефіра Голуба.

Які події були пов'язані з Олефіром Голубом у 1627 р., нам не відомо. Наголосимо, що він тоді вже був людиною поважного віку (понад 80 років). Незважаючи на вік, Голуб бере участь у своєму останньому поході на Крим у 1628 р. Боротьба за звільнення Криму з-під влади Стамбула знову реанімувала плани Антитурецької ліги. На прохання Шагін-Герейя допомогти в боротьбі з присланими військами буджацького мурзи Кан-Теміра, гетьман Дорошенко ледь встиг мобілізувати 4-тисячний загін і рушити на порятунок кримської держави. В очікуванні козаків, брати Герейі із кількома сотнями прихильників зачинились у Бахчисараї. Козаки швидким маршем пройшли Перекоп та атакували ворога, що тримав в облозі ханську столицю. На р. Салгир [394, с. 115] відбулась кровопролитна битва. Турки були на голову розбиті, до Кафи ледь втік і сам Кан-Темір. Проте козацьке військо теж зазнало втрат. Від турецьких куль загинули гетьман Михайло Дорошенко та полковник Олефір

Голуб. Є гіпотеза, що Голуб в тому поході очолював нереєстрових козаків, але детальніших звісток не маємо [233, с. 43]. Місця поховання Дорошенка та Голуба невідомі. За припущеннями Олекси Гайворонського, Дорошенко, а, очевидно, тоді і Голуб, міг бути похований на християнському кладовищі вірменського кварталу Бахчисарая, або ж при грецькому монастирі в Салачику [313, с. 149]. На нашу думку, тіла козацьких керманічів не могли бути полишені на території Криму, а були відвезені до Канева, Черкас або й Стебліва.

Незважаючи на достовірні відомості про смерть Олефіра Голуба під Бахчисараєм, з-під неуважного пера дослідника він інколи опиняється в 1630-тих рр. Пов'язано це із плутаниною, викликаною однаковими іменами переяславського полковника Олефіра Дзьоболди та Голуба [439, с. 131, 240].

Із смертю Олефіра Остаповича Голуба козацький устрій зазнав певних змін. Будучи ключовою фігурою створення у 1618-1620-х рр. «Антитурецької ліги», Голуб, як і інші соратники Сагайдачного, не покидав цю ідею, як бачимо, до свого останнього походу. Та після нього це питання вже не порушувалось і козаки не повертались до персько-татарсько-козацького союзу. Необхідно відмітити, що ще за життя Голуба вдавалось не загострювати соціальних питань в козацькому середовищі. Завдяки тому, що ціла плеяда козацьких керманічів, як-то: Голуб, Конша, Дорошенко, Жмайло, були всі з “гнізда” гетьмана Сагайдачного, відкритих конфліктів у володарів булави не помічаємо, а навпаки, її достойниками ставали ті, хто міг реально в той чи інший момент керувати ситуацією. Із смертю Голуба козацькі походи на морі вже не були такими широкомасштабними, що було результатом повернення Портою Криму до кола своїх маріонеткових держав. У свою чергу, не маючи в союзниках Криму, козаки не наважувались на вихід у відкрите море.

Козацький гетьман залишався в пам'яті ще довгий час і вписувався козаками до пом'яників Межигірського монастиря під іменем “Слевферій, гетьман” [365, с. 158].

Авторитет гетьманської родини був настільки великим, що реєстровці інкорпоровали до свого стану навіть малолітніх нащадків О.Голуба надавши останнім незначні посади. Наголосимо, що вже у той час стає відчутним родинний фактор у процесах формування козацького стану. Саме на початку XVII ст. виникає поняття «старожитніх» козаків, що несуть службу козацьку з діда-прадіда [439, с. 138-141]. Показовим прикладом в контексті нашого дослідження може стати постать нащадка гетьмана Голуба – Михайла Мануйловича (Голуба) із Стебльова.

Михайло Мануйлович був сином Мануйла Зіновійовича Голуба, праонуком Олефіра Голуба. За герб, як і в більшості випадків цієї гілки, уживав так званий “Голуб – III”. Ймовірно, що народився і жив він у Стеблеві, в місті, де козацька гілка Голубів мала, очевидно, значні маєтності.

Вперше фіксуємо в документах Михайла з Стебльова у ролі козацького посла в 1630 р. Після перемоги повсталих козаків над урядовим військом Конєцьпольського в Переяславі, між польською та козацькою сторонами було підписано мирні угоди. Проте під час самого повстання проявилась перша соціальна криза в козацькому таборі: нереєстрове козацтво, очолюване Тарасом Федоровичем, стративши гетьмана Грицька Чорного, зажадало розправи і над іншими реєстровцями. Старшина та кілька тисяч козаків врятувались лише під захистом у жовнірів. Тож з настанням нового миру було складено двосторонню присягу між реєстровцями та випищиками про мир. Одним з делегатів від реєстрового козацтва і виступив Мисько Мануйленко з Стеблева [233, с. 117]. За цією згадкою, можна дійти кількох висновків: по-перше, як бачимо, Голуб вживає за прізвище патронім із закінченням на -енко, що розцінюється як віковий та соціальний фактор. Лише пізніше він буде ідентифікуватись Мануйловичем – ймовірно із набуттям старшинської посади; по-друге, Мануйлович був репрезентантом реєстрового війська, проте серед старшини не значився. Це підтверджує, що він належав до сформованих родових кланів

реєстровців (нової еліти), до кола яких доступ звичайному козацтву було обмежено.

Після цієї незначної звістки постать Михайла Мануйловича Голуба до 1638 р. зникає. Ймовірно, пов'язано це було з послабленням позицій його родини серед козацтва.

В 1638 р. польський уряд знов надсилає коронне військо для приборкання “сваволі козацької”. Запорозьке козацтво, опинившись після довгих боїв в облозі на р. Старці, капітулювало. Реєстровці, а особливо їх старшина, цього разу так само перебували по інший бік з низовиками. Як і в 1630 р., реєстровці та випищики сформували дві делегації, які склали одна перед одною присяги про мир (28 липня 1638 р.). Серед послів від реєстровців бачимо корсунського полковника Михайла Мануйловича [278, S. 177]. На цій же раді вирішили, що військо козацьке збереться 9 вересня в Києві для спільного обговорення посольства до короля. Серед інших у Києві під зверненням козаків до уряду підписується полковник Михайло Мануйлович [278, S. 188].

Король та уряд, на правах переможців, зажадали остаточного придушення козацьких прав. У Варшаві було складено “Ординацію Війська Запорозького”, згідно якої реєстр, хоч і залишався в попередніх межах – 6 тисяч, але козакам заборонялось виходити на війну «без згоди та потреби держави». Проте основною позицією «Ординації» стало зневілювання прав та вольностей реєстрового козацтва, ліквідація виборних урядів полковників. З цього часу уряд назначав командувачів шести козацьких полків з числа “своїх” людей. За новим реєстром, Михайло Мануйлович з посади корсунського полковника був усунутий та переведений на уряд корсунського сотника [278, S. 194]. Це аж ніяк не слід розцінювати наслідком його непрофесійності або зменшення авторитету серед козацтва. У такий спосіб нове керівництво навпаки бажало зберегти його серед головніших старшин полку.

Очевидець тих подій, автор щоденника військової кампанії 1637-1638 рр. Шимон Окоцький, уважно занотовуючи всі події, припускався значних помилок у написанні козацьких прізвищ, що були йому чужі та незрозумілі. Так, Михайла Мануйловича він називає: Махіґłowicz, Мамоґłowicz, Мамніґłowicz [278, S. 177, 188, 194]. Про це ж зазначає і Грушевський, наголошуючи, що єдиним правильним варіантом є оригінальний підпис: “Mychajło Manuilowicz” [233, с. 309].

Як довго обіймав сотничий уряд Мануйлович, джерела відомостей не подають. Але, на нашу думку, не більше 10 років. Остання згадка про колишнього полковника припадає на 1649 р. Національно-визвольна революція Б.-З. Хмельницького застала його у Стеблеві. Мануйлович був вписаний до сорокатисячного козацького реєстру, а саме до “сотні Куришкової”, як тоді називалась стеблівська сотня [256, с. 145]. Ім'я “Михайло Манойлович” зазначене наприкінці сотенного реєстру. Тож, він вписаний серед звичайного козацтва, а це може лише свідчити про давніше завершення ним козацької служби і потрапляння до списків вже радше за становими ознаками.

Описуючі трансформації, що виникали в козацькому середовищі першої половини XVII ст., наголосимо на неоднорідність самого козацького стану і його формуючого елемента. Після підписання «Ординації Війська Запорозького» відбувся докорінний злам в традиції реєстрового козацтва. Старшина, що тепер не обирається, а призначається урядом вдало контролює «козацькі землі». Попри це, довгий час панувала думка, що назначена старшина походила виключно з польської шляхти, була чужою як козацтву, так і місцевим мешканцям. Проте наведені нами приклади існування в лавах реєстровців клану Голубів засвідчують протилежне. В даному контексті цікавою для аналізу є постать Юрія Голуба – канівського реєстрового полковника. Хоча про період його полковництва збережено не так багато матеріалів, проте нам вдалось дослідити досить розгорнуто його біографію. Серед нарисів з історії козацтва це перша спроба вивчення життєпису

реєстрового полковника 40-х рр. XVII ст., так званого золотого десятиріччя. Наголосимо, що Ю.Голуб є не тільки прикладом того, як український шляхтич зумів проникнути через владні структури до реєстрової старшини, але й прикладом одного з поборників вітчизняної культури.

Для дослідників козаччини вищезазначений період “золотого десятиріччя” є темою, яка ще чекає на своїх дослідників. Час від моменту підписання “Ординації Війська запорозького” 1638 р. до початку національно-визвольної революції Б.-З. Хмельницького у істориків асоціюється із завмиранням козацького та підняттям релігійно-просвітницького руху. Діяльність низового козацтва в цей час виходить за межі Речі Посполитої. Незначні козацькі загони діють спільно з донцями на морі та беруть участь у бойових діях у західній Європі під час «Тридцятирічної війни» [298, с. 375;444, с. 285]. Місцем розташування випищиків слугують дніпровські острови і, зокрема, сама Січ.

Українське реєстрове козацтво нараховувало в цей час 6 тисяч осіб і фактично було повноцінною складовою діючого війська Речі Посполитої. Можливо, цей факт і призвів до упередженого ставлення науковців до останніх. Таким чином, поза увагою опинився воїнський стан, що складався із досвідчених у військовій справі та спадкових козаків. На відміну від січовиків, згадуючи яких не приходиться спостерігати соціальну, релігійну та ментальну спорідненість, реєстровці були елементом сталим та за своєю внутрішньою природою – переважно однорідним станом.

За умовами “Ординації” 1638 р., козацька старшина призначалась польським урядом. Це явище, за оцінками науковців, було достатньо потужним важелем впливу на козацькі полки і ситуацію в Україні [439, с. 155]. Назначена на полковничі уряди шляхта необґрунтовано позиціонувалась в історичних працях з негативним відтінком. Не рідко в них вбачають поляків-католиків. Проте такі думки є здебільшого хибними, адже польські імена і католицьке віросповідання керівництва не впливало на формування козацького

середовища. Найяскравішим прикладом цього став полковник Михайло-Станіслав Кричевський [376, с. 17]. Власне, саме реєстрове козацтво і було середовищем української військової еліти, з якої вийшов гетьман Богдан-Зиновій Хмельницький.

Вищезгадані представники роду Голубів, що належали до лав українського козацтва, мали певні об'єднуючі риси: вони не належали до панівних кіл в Речі Посполитій та за майновими показниками не входили до категорії магнатерії. Це дає підстави віднести їх до шляхетсько-воїнської касти, що “заробляли хліб мечем”. Останній представник родини, що належав до лав козацтва в означений у підрозділі період, постає в іншому світлі. Юрій Голуб з Морозович був магнатом і не мав у сім'ї козацьких традицій життя, більше того, в офіційних документах підписувався польською мовою. Проте в нашому дослідженні його постать є цінною тим, що ми маємо достатню кількість джерел для створення загальної картини життя канівського полковника.

Народився Юрій (Єжі) Голуб у сім'ї одного з найвпливовіших васалів кн. Юхима Корецького Івана Андрійовича Голуба [486, S. 128; 479, S. 454]. Іван Голуб тримав в заставі від князя низку маєтків, перетворюючись із залежного від князівської волі шляхтича у одного з найбільших кредиторів родини. Окрім того, він обіймав посаду корецького намісника [17, арк. 43-44 зв.] (“титульного” маєтку князів), що свідчить і про значну ступінь довіри князя Юхима до останнього. Батько Івана Андрій Гнатович Голуб з Морозович був у свій час відзначений ласкою короля Сигізмунда-Августа за проявлену сміливість у бою. Як зазначав сам король у своєму привілеї, “нешкодуючи крові та горла свого” Андрій Голуб у битві із московитами полонив одного з командуючих ворожої армії Захара Плещеєва [204, арк. 539 зв.]. Іван Андрійович Голуб мав велику сім'ю – сімох синів та двох доньок, а саме: Софія, Регіна, Роман, Юрій, Данило, Петро, Павло, Самуель та Іван [448, S. 319; 485, S. 171; 285, с. 58 – 64]. Сини Юрій та Данило з території Волині, де осіла ця гілка Голубів, перебрались до Київщини. Не виключено, що освіту Юрій Голуб отримав у Київській братській

школі, адже у 1631 р. він виступає одним із фундаторів майбутньої Києво-Могилянської Академії, підписуючись в Акті про об'єднання шкіл Братської Богоявленської і Лаврської Могилянської [248, с. 414]. Кількома роками раніше він одружується із удовою Павла Стрибеля Магдаленою народженою Бутович. В результаті шлюбу він набуває низку маєтностей, що дістались по першому чоловікові його дружини, а також від спадку її померлого батька [5, арк. 53, 56]. Володів Голуб ще і кількома феодами, наданими йому королем за службу, що її він виконував у чині ротмістра [1, арк. 364, 449 зв.]. Тож, на кінець 1630-их рр. Юрій Голуб перетворився на місцевого магната, тримаючи до початку Визвольної Війни Богдана Хмельницького цілу низку маєтків, а саме: м.Білилівка [Там само], м.Новий Брусилів [5, арк. 56; 352, с. 26; 4, арк. 404-406], м.Волчков [6, арк. 61], м.Ясногородка [442, с. 85], с.Жаболовка [5, арк. 53; 4, арк. 404-406], с.Кошелево [1, арк. 825], с.Морозівка [5, арк. 56], с.Дивин [Там само], с.Вепринське [96, арк. 2], с.Богданівка [6, арк. 61], с.Григорівка, біля Трахтимирова [259, с. пп. 1669, 1670; 472, S. 389 – 390; 475 S. 46].

Утримаючи значні території, Юрій Голуб вів активні торгівельні операції з місцевою шляхтою. Так, відомі справи про посточання з його латифундій сільськогосподарських продуктів [5, арк. 56].

Економічне становище дозволило Юрію Голубу відігравати не другорядну роль у місцевій політиці. Території Київського воєводства в другій третині XVII ст. стали ареною багатьох подій: її південні краї – Поросся – стали осереддям концентрування козацького стану; колишні пустки почали активно заселятись шляхтою, козацтвом та селянами-втікачами. Адміністрація Речі Посполитлі не була спроможньою контролювати ці території. Місцева шляхта, знаходячись під патронатами так званих корольків землі руської – князівських родин та великих магнатів – нерідко чинила свій суд та жила за предківськими законами. Тож і не дивно, що на цьому прикордонні – на межі християнського та мусульманського світів – право сили превалювало над писаним. Через пів

сторіччя це явище влучно охарактеризує в своїй думі “Всі покою щиро прагнуть...” гетьман Іван Мазепа, пишучи: “...Же през шаблю маєм права!”.

У 1630 р. Юрій Голуб організовує кілька “рейдів” на маєтки своїх ворогів, які мали фатальне завершення для останніх. Так від 7 травня фіксується скарга в суді від п. Л. Олизар-Волчковича за наїзд на його ґрунти Голуба разом із Адамом Дворецьким та горезвісним коронним стражником Самуелем Лящем [1, арк. 364]. А 9 травня скарга від пп. Сичевських за напад на його маєток Голуба з іншою шляхтою, серед яких бачимо еліту Київщини, колишніх київських братчиків: Р. Сокура, Ф. Воронича, П. Стрибиля, Ю. Сила-Новицького [1, арк. 364-365 зв., 367]. З невідомих причин, у 1632 р. Голуб із власним загоном нападає на оселю чоловіка Олени Лішки (сестри його дружини Магдалени) – Криштофа Лішки, вбиває останнього, при чому тоді було забито до двох десятків людей [486, S. 128]. Проте Голуб, окрім сили вирішував справи і через суд. Відомі судові справи із родиною Стрибелів, які тягнулись понад 16 років [5, арк. 53; 6, арк. 44; 3, арк. 6 зв.; 7, арк. 54-55; 353, с. 30]; М.Лишком [2, арк. 129]; Олизар-Волчковичем [6, арк. 44]; навіть із власним братом Данилом спілкування інколи відбувалось через суд [352, с. 28].

Військова кар’єра Юрія Голуба почалась так само в кінці 1620-х рр., коли він знаходився на королівській службі в званні ротмістра [1, арк. 364, 449 зв.]. За вислугу монарх дарував йому м. Білилівка, на яке Голуб мав право спадку ще по-батькові [Там само; 352, с. 28; 353, с. 30]. У 1634 р. Юрій Голуб став учасником королівської місії на Січ. Щоб запобігти козацьким рухам, король вислав до останніх своїх комісарів: Адама Киселя, ротмістра Голуба та Лукаша Жолкевського. Вони повинні були зупинити розпочату підготовку січовиків до чергового морського походу. Паралельно відбулась зустріч із московськими делегатами, з приводу коригування кордонів після Смоленської війни [324, с. 210]. Відомо, що Голуб приєднався до місії в кінці листопада 1634 р., передавши Киселю листи від коронного гетьмана Конєцьпольського [274, S. 272]. Невдовзі Киселю довелось їхати з реляцією на сейм, тож він залишив

Голуба на Січі із наказом, аби той простежив, щоб всі новозбудовані човни були попалені [338, с. 62-63].

Результати дії комісії, вочевидь, були незадовільні. Адже основне питання збільшення реєстру так і залишилось не вирішеним. Комісари відстоювали цифру у 6 тис., а козаки під проводом гетьмана «Максима» бажали розширення реєстру до 50 тис. [274, S. 31]. Голуб виконував місію королівського комісара разом із двома високопоставленими особами Речі Посполитої. Не допускаємо тієї думки, що Голуб на 1634-1635 рр. міг за своїм соціальним статусом бути рівним Киселю чи Жолкевському. Наголошується, що Голуб їде до січовиків, передусім як королівський ротмістр. Де саме квартирувалась його рота, невідомо. Припускаємо, що Голуб командував однією з річпосполитських військових одиниць, які уряд почав розташовувати безпосередньо поруч із козацькими землями [324, с. 210]. На користь цієї думки може свідчити і той факт, що відбуваючи службу, Голуб весь час перебував у районі своїх власних маєтків, які розташовувались переважно на Південній Київщині.

Тлумачити комісарську місію як боротьбу Юрія Голуба з українським козацтвом – є перебільшенням. Голуб був виконувачем королівського наказу. Припускати, що він типовий зпольщений шляхтич, теж не можна. Він ні чим не відрізнявся від тієї української шляхти з державницьким спрямуванням політичної думки, до яких належала переважна більшість тогочасної української аристократії, як-то: А.Кисель, кн. Є.Вишневецький, М.-С. Кричевський, Ю.Немирич, І.Виговський та інші. Юрій та Магдалена Голуби були донаторами українських православних монастирів, церков, освітянських закладів та богоділень. Так, на початку Визвольної війни Хмельницького дружина Юрія Голуба передає значні суми на: Київський Печерський монастир – 2 тис. пол. злот.; Собор святої Софії в Києві – 3 тис. пол. злот.; Межигірський монастир – 1 тис. пол. злот.; Канівський монастир – 1 тис. пол. злот.; Київське Братство – 1 тис. пол. злот.; до того ж для калік у шпиталях –

300 пол. Злот. [2, арк. 404-406]. Як бачимо, серед цих пожертв згадано і козацький – Межигірський монастир. Для таких людей, як Юрій Голуб, Річ Посполита була “матір’ю”, а король – “батьком рідним”. Це була їх держава, де місцева шляхта укріплювала свої права, вела боротьбу за православну церкву та просвітництво [443, с. 304-310]. І хоча жили вони в краї русинів – третьої, політично не визнаної нації в об’єднаній польсько-литовській монархії, але через такі роди, як Острозькі та Вишневецькі, ці краї користувались нечуваною, для жодного іншого регіону держави автономією.

Нам не відома доля Юрія Голуба в час останнього великого повстання козаків у 1638 р., хоча певно, що він воював на боці річпосполитської армії. Як зазначалось вище, за постановами “Ординації Війська Запорозького”, старшину реєстрового козацтва став призначати уряд. Одним з таких призначень стало посідання Юрієм Голубом уряду “полковника канівського полку реєстрового Війська Запорозького”. Коли саме це відбулось, невідомо. Можемо припустити і той факт, що протекцію на цей уряд для Голуба склав сумнозвісний Самійло Ляц-Тучапський, який на той момент був канівським старостою. Ця теза підтверджується і тим, що Ю.Голуба було усунуто з полковництва у 1646 р., коли у Ляща відібрали цю посаду. Найраніша дата, яка фіксує Юрія Голуба з Морозович канівським полковником – це квітень 1644 р. [349, с. 64]. Через два роки (не раніше 30.10.1646 р. [166, арк. 1 зв.]), ця посада, на певний час, лишається вакантною. Наприкінці 1646 р. полковником стає Самуель Залеський [324, с. 131]. Проте за півтора роки, посада повертається до Голуба [451, Р. 606]. Маємо досить конкретні згадки про діяльність Ю. Голуба та його козаків разом із С. Лящем ще у 1637 р. Тоді ціла “армія” козаків, татар, сербів та циган діяла на Київщині, розправляючись із небажаними сусідами [148, арк. 52- 56 зв., 162-172 зв.]. Тож, тодішній королівський ротмістр Ю.Голуб вже був одним з козацьких ватажків. У 1646 р. стався цікавий прецедент: на Юрія Голуба та на козаків канівської сотні подав до суду київський граничний коморник пан Ховаревський. Як можна судити з суті справи, козаки разом із свої поковником

Юрієм Голубом викрали коней [150, арк. 120 зв.]. Цю звістку можна звісно пояснити виконанням якоїсь державної місії і гострою потребою заміни коней. Проте, вочевидь, такі дії лише зайвий раз підкреслюють силу та невідконтрольність козаків владі. Дивно, що сам Ю.Голуб бере участь у подібному «наборі» коней для потреб хоругви, але віднесемо це радше до козацької стихії та правил життя річпосполитського прикордоння.

Є відомості, що в 40-х рр. XVII ст. під керівництвом полковника Юрія Голуба служив Іван Виговський [340, с. 102]. Ця звістка може бути підтверджена фактом посольства невідомого на ім'я полковника Голуба до Хмельницького від коронного гетьмана у 1656 р. і його зустрічі із Виговським [325, с. 1172]. Адже послів відправляли з кола тих людей, які знали особисто дійових осіб. Але твердити про зустріч колишнього керівника та підлеглого можна буде лише в тому разі, якщо буде встановлено, що саме цей королівський полковник і колишній реєстровий полковник Голуб одна й та сама людина. Саме в цей час на території України фігурує його брат, ротмістр хоругви «по-козацькому» Самійло Голуб [458, S. 407, 410]. Інший Голуб, який був полковником в часи Революції Хмельницького – їхній брат Данило, був вбитий, але ще у 1649 р. [158, арк. 182] Є ще одна звістка того часу про ротмістра Голуба, але вона теж залишається безіменною [479, S. 136].

Наступного разу, коли джерела подають інформацію про Юрія Голуба, бачимо його в подіях, пов'язаних із першими місяцями повстання Б.-З. Хмельницького [424, с. 181]. Яким був полковник канівський в поводженні з козаками, нам не відомо. Хоча перед Хмельниччиною велика кількість селян, втікаючи від власних землевласників, знаходить свій прихисток саме в його маєтках [259, с. 62-66]. До цього зазначимо, що полк Голуба з початком повстання 1648 р. не перейшов одразу на бік Хмельницького, а був готовий до відсічі «козацької сваволі». Це може свідчити про високу дисципліну в полку та повагу до свого керманича.

На початку нового, 1648 р., Січ почала готуватись до повстання. Коронний гетьман М.Потоцький вирішив придушити козацьке повстання з самого його початку. 13 лютого він віддає в розпорядження канівського полковника Голуба ще два реєстрові полки: Чигиринський й Переяславський, і до цього ще 20 драгун з кодацької залоги. Об'єднані під керівництвом Юрія Голуба реєстровці мусили швидким маршем досягнути Запоріжжя і приборкати повстанців. Але комісар Війська Запорозького Я.Шемберко, не довіряючи реєстровцям, розпустив полки і похід було відмінено [424, с. 181]. Десь у той час, вірогідно, Голуб і був позбавлений полковничого пірнача новим соціально-політичним рухом, що перетвориться в Революцію під кермом Богдана-Зиновія Хмельницького.

Після того, як Голуб загубив командування канівськими реєстровцями, він певний час знаходився в своїх маєтках на Київщині, зустрівши події 1648 р. із лояльністю. Очевидно, що він не пристав на козацький бік, ані поспішав долучитись до королівських військ. Колишній полковник зібрав власну ватагу, про дії якої переповідає очевидець Юхим Єрлич:

«У 1648 р. Після корсунського розгрому, татарська орда зайшла в київське Полісся. Шляхта тоді з великим поспіхом з тих місць втікла; єдиний лише Юрій Голуб, родич Бутовичів, громив татар під Брусилівим і кілька тисяч бранців звільнив і відбив, та інших псів бусурманських – одних забив, інших живими в полон взяв» [454, S. 65] .

Очевидно, що Юрій Голуб в перші місяці повстання не міг вирішити, на чий бік йому переходити, і вирішив перечекати із поверненням на королівську службу. Але, як свідчать подальші події, він все ж повернувся до коронних військ. Дата смерті Голуба невідома. Так, Ігор Тесленко пише, що це був 1649 р. [426, с. 173], граф Северин Уруський наголошує на тому, що Голуб став королівським полковником і згадується як староста Сініцький ще у 1658 р. [486, S. 128], Юхим Єрлич лише коротко відзначає, що Ю.Голуб помер в Любліні в часі, коли ще вирували козацькі війни [454, S. 83].

Отже, як бачимо, представники роду Голубів опинились одними з найперших у козацьких реєстрах. Слід наголосити, що реконструйовані біографії регементаря Гаврила Голуба, гетьмана Олефіра Голуба, полковників Юрія Голуба з Морозович та Михайла Мануйловича з Стебльова – яскраво демонструють виникнення та еволюцію козацького старшинського середовища др. пол. XVI – п.пол. XVII ст.

3.2. Діяльність роду Голубів та його відгалужень у розбудові козацької держави – Гетьманщини (Війська Запорозького)

З початком визвольної революції під проводом Богдана-Зиновія Хмельницького, ситуація на українських територіях докорінно змінюється. Досліджуваний рід Голубів опиняється в орбіті нових соціально-політичних процесів. Очевидно, що не всі представники роду були задіяні в самому повстанні Хмельницького, або ж відразу підтримали його. Про це може свідчити і козацький реєстр 1649 р., до якого вписано 5 представників роду. Серед них лише Василь Олефіренко має сотничу посаду [225, с. 14, 160, 332], а колишній корсунський полковник Михайло Мануйлович з Стеблева чи чигиринський отаман Костянтин Занкович записані серед звичайного козацтва [256, с. 180]. Проте зазначимо, що К.Занкович, Г.Мануйленко та О.Зінченко у 1649 р. числяться в Чернокам'янській сотні Білоцерківського полку [Там само], з якої пізніше була виділена Насташська сотня. Остання укомплектовувалась зі знатного козацтва шляхетського походження, яке виконувало роль особистої гетьманської гвардії [443, с. 304-362].

Загалом відомо 39 представників роду Голубів, що знаходились на службі в Козацькій державі. Але наголосимо, що через брак джерел є багато прогалин у відомостях по кількох сім'ях. У цілому загальна картина відображає основні

віхи розвитку роду в Гетьманщині. Подаємо у додатках узагальнюючу таблицю з вказівкою імені, посади та років служби (див. дод. Б).

На превеликий жаль, відомості про активних учасників козацького руху з роду Голубів до і під час революції Хмельницького до нас здебільшого не дійшли. Водночас необхідно відмітити, що події 1648 р. певним чином стали для багатьох із них граничними. Канівський полковник Юрій Голуб з Морозович перейшов на королівський бік. Колишній корсунський полковник Михайло Мануйлович із Стебльова числився в 1649 р. серед звичайного козацтва. В цьому контексті велике зацікавлення викликає постать Костянтина Зіновійовича Голуба, більш відомого як: Константин Занкевич [324, с. 39], Костин Занькович [Там само, с. 317], Костюк Стебляна [256, с. 180], Кост Стеблинін [254, с. 56]. Це єдиний представник досліджуваного роду, який знаходився серед козацької старшини, як за доби Речі Посполитої, так і в період Визвольної революції.

Місце та дата народження Костянтина Занкевича невідомі. Він був онуком гетьмана Олефіра Голуба, сином Занька Олефіровича. Походження давало право Костянтину Зіновійовичу Голубу на привілейоване становище серед реєстровців. Ймовірно, що він був наймолодшим в родині Зіновія Олефіровича Голуба. Цю версію мотивує поминальник із списком його родини, де записаний його дід Олефір, батько Зіновій, мати Матрона та два брати: Мануйло та Пилип [169, арк. 371].

Вперше фіксуємо в документах Костянтина Занкевича в 1627 р., коли козаки відправили на сейм посольство. Цьому посольству передувала літня військова акція Хмелецького. Нагадаємо, що у 1627 р. кримський хан із своїми силами рушив на нижнє подніпров'я, маючи на меті поставити замок на Дніпрі. Ця залога повинна була перекривати козакам вихід до моря. Окрім того, укріплення планувалось поставити на номінальних землях Речі Посполитої. Хмелецький із реєстровцями рушив до Подніпров'я на зустріч ханові. Небажаючи вступати в конфлікт із козаками, татари повернули в бік Очакова.

Реєстровці простояли в пониззі Дніпра ціле літо і восени повернули назад. З козацького табору “під Тарганово, над Россю”, реєстровці направили до короля делегатів: Яцка Кліша, Івана Туровця, Костянтина Вовка, Костянтина Занкевича, Станіслава Яблонського та Фурса Малейкевича [324, с. 38 – 39].

Делегація реєстровців була прийнята Сигізмундом III 7 жовтня, на парадній аудієнції. У подарунок посольство передало монархові кількох знатних полонених татар. Одночасно було подано прохання розширити козацькі вольності. Через день козацьке посольство приймала посольська палата, де в свою чергу було обіцяно лобювати козацькі вимоги перед урядом [Там само, с. 40].

З інформації про козацьку місію можемо говорити про її склад як такий, що міг відповідати вимогам урядових стосунків. Прибулі до короля «дипломати» репрезентували реєстрову старшину. Припускаємо, що Костянтин Занкович, потрапив до складу посольства за клопотаннями діда, тодішнього полковника Олефіра Голуба. Це могло бути зумовлено ще й тим, що колишній гетьман прагнув мати надійного інформатора про хід перемовин.

Після цієї місії Занкович зникає з поля зору науковців. Ймовірно, це було пов'язано із смертю діда-полковника. Наступна згадка про Костянтина Занковича датується 1638 р. під час подій пов'язаних із повстанням Гуні та Острянина і подальшим підписанням “Ординації Війська Запорозького”. У реєстрі новообраної старшини 1638 р. Костянтин Голуб числиться отаманом чигиринської сотні [278, S. 195].

Як довго К.Занкович знаходився на реєстровій службі, невідомо. З початком революції Богдана-Зиновія Хмельницького, він потрапляє до реєстру 1649 р. рядовим козаком у містечко Чорний Камінь Білоцерківського полку під іменем Костюка Стебляна [256, с. 180]. Зміна прізвища, як вже пояснювалось, завжди диктувалось кардинальними змінами в суспільстві, що сталося і цього разу. До 1649 р. Костянтин Голуб для ідентифікації користувався патронімом – Занкович. Надалі він користується прізвищем Стебляна або Стеблінін. Дід

Занковича, Олефір Голуб, як зазначалось раніше, мав козацьке прізвисько Стеблівець. Прізвисько Стебляна, говорить про походження від попередника – Стеблюка. Точнішим є прізвисько, під яким записаний Занкович у 1654 р. – Стеблінін. За логікою це відповідає формулі: Стеблівець – Стеблін – Стеблінін. Це з максимальною чіткістю відповідає генеалогічній схемі походження Костянтина Голуба.

Участь Костянтина Занковича у подіях 1648 – 1654-х рр., нам не відома.

У 1654 р. Занковича згадано в “Присяжних книгах”, які складались за результатами присяги населення московському цареві, згідно умов Переяславського договору. Він значиться в «хрестоцілувальних» списках як Кост Стеблінін [254, с. 56]. На цей раз він фіксується серед козаків Насташської сотні, того ж Білоцерківського полку. Зауважимо, що ще у 1649 р. його вписано серед звичайних козаків, що свідчить про те, що ніяких посад він не займав. У списку 1654 р. він серед старшини, яка має чітке розмежування за станом. Наведемо фрагмент «Присяжної книги» з старшиною Насташської сотні: “сотник Ондрій Рудыка, атаман Гарасим Трофимов, Кост Стеблінін, хоружей Грицко Филипов, писар Иван Грещенко” [Там само]. Костянтин Занкович у наведеному списку стоїть третім, проте без зазначення уряду. Враховуючи існуючу адміністративну сотенно-полкову систему, що була сформована за Хмельницького, визначаємо, що К.Занкович був осавулом Насташської сотні.

Причину переходу Занковича в іншу сотню можна пояснити двома версіями:

1. З Чорнокам'янської сотні виділили загін, який мав стати гетьманською гвардією і перемістили до більшого міста.
2. В Насташці проживала сім'я та родичі К.Занковича, які на відміну від інших гілок покинули Стеблів та Черкаси ще до Хмельниччини.

Припускаємо, що друга версія має більшу вірогідність. Разом із К. Занковичем серед старшини присутні два імені – Грицько Филипов та Іван

Грещенко. Григорій Филипов – це племінник Костянтина Занковича (син його брата Пилипа Зиновійовича Голуба), а Іван Грещенко – син Григорія Филипова, відповідно його онучатий племінник. Окрім того, до списків Насташки внесена категорія “того ж города шляхта”, де зазначено ім’я: “Данило Михалов с(ы)н Занківч”. Цей шляхтич є так само онучатим племінником Занковичу. Данило Михайлович був онуком Мануйла Зиновійовича Голуба. Зауважимо, що Михайло Занкович числився серед шляхти містечка Насташка, а отже мешкав у цьому місті. Окрім того, в цій самій сотні відбував службу Олефір Зінченко, який доводився рідним сином Костянтина Стеблинина і який так само у 1649 р. перебував у Чернокам’янські сотні, а в 1654 р. вже фіксується у Насташській.

Така кількість представників однієї родини в Насташській сотні пояснюється особливим її статусом. Як вже наголошувалось, у цій сотні з шляхти формувались особисті почти Гетьманів [443, с. 304 – 362]. А отже, цілком очевидно, що в ній опинились фактично всі боєздатні представники роду Голубів, які в ці роки встали на бік Б.-З. Хмельницького. Головою клану Голубів на Правобережжі, очевидно, в той час виступає саме К. Занкович. Після згадки про цю постать у 1654 р., подальша його доля не простежується.

Тож, можна твердити, що участь родини в подіях 1648-1650-х рр. була результатом здобутків попередньої діяльності всього клану ще за часів Речі Посполитої. Зокрема, це підтверджується характеристикою московським урядником сотника Василя Олефіренка у 1654 р. – «человек именитой» [224, с. 442]. Про саму персону Олефіренка відомо небагато. Джерела не називають причин його переселення до Ромен і яким чином він очолив Роменську сотню. Відомо, що Олефіренко мав кілька конфліктів з «московськими людьми», і, очевидно, як наслідок, у 1653 р. був переведений на сотництво в Смілу. Не викликає сумніву, що Олефіренко мав значні зв’язки із роменським патриціатом. Прізвисько його синів «Войтенко» може свідчити або про те, що Олефіренко був одружений на доньці війта, або ж він сам після сотникування на незначний час став роменським чи смілянським війтом. За його життя

робить кар'єру його син Кіндрат Васильович, який згаданий серед учасників дипломатичної місії 1653 р. [225, с. 430 – 431]. Нащадки сотника Василя Олефіренка поріднившись із місцевими родинами, успадковують його уряд і надалі відбувають службу в числі військового товариства роменської сотні до ліквідації полково-сотенної системи в Україні [160, арк. 43 зв. – 44]. Не останню роль у закріпленні родини в Роменській сотні відіграв згадуваний син В.Олефіренка Кіндрат Васильович Войтенко, який так само, як і батько, був роменським сотником. Під час війни Івана Виговського з Московською Державою, він всіляко декларував приязнь до східного царя і приймав у своєму місті повстанця Безпалого, якого підтримувала Москва. Подібні вчинки викликали беззастережну довіру у воєвод, але, як виявилось, це було виконання складної місії Івана Виговського [316, с. 47 – 56]. Після падіння гетьмана-патрона К.Войтенко опинився серед тієї проукраїнсько налаштованої старшини, яка дипломатичними іграми прирекла себе на подальшу «похвальну» службу Московському государю [300, с. 2 – 7]. Брат Кіндрата Войтенка – Іван Васильович був миргородським полковим писарем, що було наслідком протегування його кола родичів. Принаймні епістолярна спадщина І.Войтенка, що складається з особистої переписки між ним і братом, дає підстави говорити, що своїм становищем він, в першу чергу, завдячував братові [156, арк. 1 – 2 ; 375, с. 135].

Маловідомою залишилась доля Томаша Голуба – сина канівського реєстрового полковника Юрія Голуба з Морозович. Є звістка про те, що польський король Ян-Казимір надав йому привілей у 1663 р. як товаришу козацької хоругви [268, S. 296]. Вочевидь, Т.Голуб залишився на Правобережжі і згодом вийшов з козацького стану.

Помітний кар'єрне зростання Голубів у козацьких лавах починає простежуватись з другої половини XVII ст. Основною причиною цього стала міграція представників роду з Правобережної України. Мотивація до переселення була і економічно обґрунтована: Лівобережна Україна не так

постраждала від війн і мала значний резерв вільних земель [386, с. 5 – 8 ; 299, с. 132 – 174]. Більша частина родини опинилась на території Ніжинського полку.

Згадуваний вище насташський сотенний писар Іван Грещенко переселився до Лівобережної України ще за гетьманування Б.-З. Хмельницького. Датувати перехід слід весною 1654 р. Названий у різних джерелах як Грещенко, Григорович, Багатий чи Красненський, він був першим з роду, хто провадив активну економічну діяльність на Лівобережжі. Тут він скуповував нерухомість та осів на власних ґрунтах в м. Красний Колядин. До цього ж міста переїжджає і священник м. Ходоркова Самійло Мануйлович разом із сином Іваном Самойловичем. Приїзд майбутнього гетьмана саме до Красного Колядина, можливо, було випадковим збігом, як і його одруження із донькою Голуба. Проте деякі факти дозволяють припустити що сім'я Івана Самойловича була знайома із Голубами задовго до їхнього переселення. Є відомості про утримування родом Голубів містечка Ходорів до революції Богдана Хмельницького. Якщо ці дві назви є одним населеним пунктом, то, ймовірно, що предки Самойловича були дуже близькою до них родиною. Так само, за припущенням В. Кривошеї, шлюб між Марією Іванівною Голуб та Іваном Самойловичем міг бути укладений у 1640-х рр. до міграції обох сімей з Правобережжя [363, с. 208]. Народження старшого сина Івана Самойловича та Марії Голуб Семена датується 1660 р. А це, у свою чергу, свідчить про їх одруження в кінці 50-х рр. XVII ст., за умов того, що у них не було інших, старших, але вже померлих дітей.

На Лівобережну Україну Іван Голуб привів із собою двох синів – старшого Захарія, молодшого Костянтина, згадану доньку Марію та дружину Явдоху Яремівну. Можливо, дружина Голуба була донькою насташського козака Яреми Огієнка-Агієва (1654 р.). У 1650-х рр. молодший Голубенко навчався в Києво-Могилянській Академії [312, с. 144]. Після цього він одружився на донці Івана Забіли, старшого сина генерального обозного Петра Забіли. Посвоячення із могутнім родом Гетьманщини дало можливість для стрімкої кар'єри

красноколядинського сотенного писаря, на уряді якого розпочав свою службу майбутній гетьман Іван Самойлович [365, с. 183]. Необхідно зазначити, що Забіли старовинний шляхетський рід ВКЛ. Шлюб між Забілами та Голубами лише підтверджує їх сімейну рівність. Навіть в умовах, коли, на відміну від Забіл, представники досліджуваного роду не займали високих урядів у Гетьманщині того періоду.

Після смерті Івана Григоровича Голуба у 1669 р. його старший син Захар почав вимагати виділення більшої половини спадку. У сім'ї розпочалась судова тяжба, яка завершилась по суті лише узаконенням розподіленого майна, що в свою чергу викликало розкол між братами [153, арк. 17 – 18]. Молодший брат, Костянтин, залишився із матір'ю, і, мабуть, саме через це зберіг на відміну від Захарія зв'язок із сестрою.

Військова кар'єра К. Голуба розпочалась у 60-х рр. XVII ст. У 1666 р. він числився в складі посольства чернігівського полковника Дем'яна Ігнатовича від гетьмана Брюховецького до Москви, де він фіксується військовим товаришем [263, с. 899]. У лютому-березні 1669 р. Костянтин Голуб під час обрання Ігнатовича на гетьманство посідає уряд батуринського (столичного) сотника [312, с. 144], а на думку В.Кривошеї, сотника Ніжинської першої городової сотні [365, с. 79]. Проте вже в квітні того ж року він їде до Москви у складі козацького посольства в ранзі рядового козака. Мета козацької експедиції – переконати царя у легітимності новообраного гетьмана Д. Ігнатовича. Зауважимо, що К.Голуб в списку посольства записаний п'ятим, після старшини (генеральний писар І.Самойлович, кошовий полковник Івашко (ймовірно Сірко – О.А.), чернігівський сотник В.Бурковський та підписок Генеральної військової канцелярії І.Биховець), із загальною кількістю посланців у 15 осіб [198, арк. 34, 54]. Можливо, зміна посади є наслідком побоювання козацького керівництва перед царем у кардинальній зміні урядів без затвердження царем самого гетьмана. З іншого боку, до рядового козацтва він міг бути записаний московськими канцеляристами, які були необізнані в званнях військового

товариства і фіксували посланців лише за статусом у ієрархії Війська Запорозького.

З приходом до влади Самойловича Костянтин Іванович не посідає жодного уряду. Цей факт дивує, зважаючи на роль, яку зіграла родина Голубів у житті новообраного гетьмана. Фіксуємо К. Голуба серед козацтва Ніжинського полку з 1672 р. по 1678 р. Зрозуміло, що від звичайного козацтва його віддаляв економічний чинник, а головне – родинний. Припускаємо, що перші шість років урядування Самойловича Голуб належав до його радників. У лютому 1678 р., після шестирічного володарювання, Самойлович призначив Костянтина Голуба генеральним бунчужним [215, с. 165]. Змінив він на цій посаді Леонтія Артемовича Полуботка [361, с. 48]. Вірогідно, останній мав у той час конфлікт із гетьманом або московським представниками. На політичну арену він повернувся лише у 1683 р., коли Самойлович назначає його Переяславським полковником і надає йому низку маєтностей [359, с. 137]. Призначення Голуба генеральним бунчужним припало на підготовку до другого Чигиринського походу, відбувши який, К.Голубенко присутній серед нагородженої «жалуванням» старшини [199, арк. 174 зв.]. Окрім того, в листопаді він отримав від царського посланця Семена Алмазова соболів та лисиць, що було ознакою прихильного ставлення до його кандидатури на цій посаді з боку Москви [215, с. 165]. Генеральним бунчужним К. Голуб залишався до закінчення «епохи Самойловича». Є непряма згадка, що під час Кримського походу 1687 р. Голубу було надано чин генерального осавула [371, с. 29]. На цьому урядові знаходився і сам Іван Мазепа, а друга посада генерального осавула лишалась вже рік як вакантною. Можливо у гетьмана вже тоді виникли певні підозри і він хотів таким чином приставити до Мазепа вірну собі людину. З іншого боку, і сам Мазепа міг надати цю посаду Костянтину Івановичу відразу після антигетьманського перевороту, намагаючись його схилити на свій бік. За браком джерел засвідчити один з варіантів не можливо, як і підтвердити сам факт отримання Голубом цієї посади.

Аналізуючи єдині відомі на сьогоднішній день два універсали Голуба як наказного гетьмана, відзначаємо його патріотизм до Батьківщини і ставлення до козацького стану в цілому. Так, в одному з текстів від 27 червня 1687 р. він пише: «...то тот правдивый козакъ, которий тепер у войску при боку ясне велможномъ добродѣви его милости пану гетманови за отчизну свою крраво працуеть и горлуеть» [159, арк. 61].

В результаті старшинської змови у 1687 р., під час походу на Крим козацько-московської армії гетьмана Івана Самойловича було заарештовано. Костянтин Голуб в цей час знаходився у Батурині і виконував обов'язки наказного гетьмана [157, арк. 35]. До новообраного гетьмана Івана Мазепи поспішив старший з Голубів – Захар, який намагався відмежуватись від свого брата. Вочевидь, це йому вдалось. Через 15 днів після обрання Мазепи гетьманом З. Голуб наздоганяє його в Гадячі, де отримує від українського регементаря оборонний Універсал. Зокрема, в ньому наголошується: «маючи ми в респекті нашому невинність п. Захарія Івановича, берем его под нашу оборону» [264, с. 72]. На нашу думку, під «провиною» слід розуміти існування молодшого брата чи будь-які стосунки із Самойловичем, адже останньому було інкриміновано саме зраду. Отже, Захарій Голуб зміг отримати індульгенцію для свого життя та маєтків. З іншої точки зору, Мазепа такою дією давав зрозуміти його братові Костянтину, що навіть для весильних родичів Самойловича прийшов новий господар. Проте Костянтин Іванович до Мазепи на мир не поспішав, хоча гетьман і відбирає в нього подолівські ґрунти [202, арк. 20 зв.]. Доля заарештованого голубівського шваґра була неясною. Клан Самойловичів хоча і почав розпадатись, проте опозиційні сили були досить потужними, щоб триматись разом і дистанціюватись від дій нового гетьмана. Переживань за свої маєтності у К. Голуба не було. За роки своєї військової служби, перебуваючи на вищих посадах, Костянтин Голуб не надбав собі значної власності [279, с. 100 – 107]. Родина Голубів з урахуванням всього їхнього земельного фонду взагалі виглядає досить бідно посеред іншої старшини. Хоча про бідність Голубів мови

йти не може. Ще Іван Голуб, який мав прізвисько «Багатий», володів значними капіталами. Певні фінансові вливання відбулись і при одруженні Костянтина Голуба на донці пирятинця – найвідомішого багатія Гетьманщини Марка Аврамовича – Настасії Маркович, яка пізніше, у другому шлюбі, була за гетьманом Скоропадським. Але цей шлюб треба віднести радше до чар кохання романтичного за натурою Костянтина Голуба [370, с. 52].

З часом стало відомо, що заарештованого Самойловича відсилають до Сибіру. Ця новина означала лише царську немилість до колишнього гетьмана. Ці обставини змусили Костянтина Голуба піти на примирення із новим господарем булави. До цього кроку у нього були й інші мотивації. Вочевидь, розпочались незаконні посягання на його майно. Відомо, що Іван Мазепа почав утискати Захарія Івановича Голуба, незважаючи на те, що той одним з перших прийшов до нього за милостями. На початку весни 1689 р. Костянтин Голуб, позбавлений всіх урядів ще у 1687 р., прибув до Батурина. В універсалі від 6 березня 1689 р. Мазепа називає Голуба просто «паном» і, підтверджуючи незначні маєтності, зауважує, що якщо землі дійсно йому належать [265, с. 101]. Такий вчинок гетьмана був однозначним, адже землі належали якраз з надання Самойловича [367, с. 10]. Тож, гетьман не мав наміру повністю адаптувати зятя свого ворога до нової старшинсько-клієнтарної системи.

У 1690 р. в Тобольську помирає колишній володар гетьманської булави Іван Самойлович. Ця звістка повністю знищила сподівання на повернення «Поповича» до Батурина. Розпочинаються напади та відбирання земель у Захара Голуба. До цих процесів долучено крелевецького сотника Івана Маковського, який був кумом Мазепи. Маковський вирішив заволодіти гутою Голуба та заселеним ним хутором Ретик. В тому ж 1690 р. Захар Голуб за невідомих причин помер, а його землі були передані гетьманським Універсалом від 11 листопада тому ж Маковському [397, с. 291]. Вдова Голуба «Захарчиха» почала чинити опір захопленню сімейних ґрунтів. У 1691 р. колишній прихильник Самойловича, що був при ньому генеральним писарем, а коли

перейшов на бік Мазепи отримав уряд генерального судді – Сава Прокопович, своїм листом до Маковського фактично розв’язав останньому руки у справі захоплення маєтків удови З. Голуба [368, с. 5]. За кілька років померла і сама удова, залишивши молодого сина Остапа Захаровича [41, арк. 1]. Після смерті “Захарчихи” Маковський надіслав своїх слуг до Остапа, ті його схопили та зв’язавши “в сук” вивезли з маєтку Дубовичі до найближчого шинка на землях Маковського. Прив’язавши молодого Голуба до лави били та “мордовали” його. Напівживого Остапа звільнив гутянський дозорця (власний прикажчик). Після цього Маковський напав на Голубову слободу “розорив всіх людей, а інших бив та пічі порозбивав, а хати порозкидував і звів все в Грузьке”. Ці події скоротили життя Остапу Голубу, який невдовзі у 1707 р. помер, залишивши по собі двох малолітніх синів [395, с. 296 – 298]. На захист Захара Голуба та його сім’ї ніхто не став. Перечити гетьману на той час вже не міг ніхто, навіть названий брат Захара Івановича – охочекомонний полковник Василь Іванієвич [83, арк. 1]. Треба зауважити, що землі Костянтина Голуба – сс. Подолів та Дулівка так само за ініціативою Мазепи стали належати сотнику Маковському. Очевидно, що цими діями гетьман ламав волю колишнього генерального бунчукового. Судові скарги по цих землях, навіть у 1720-х рр., вже за нової влади в Україні, нічого не принесли [36, арк. 1 – 4].

Костянтин Голуб після смерті свого брата, ставши очевидцем розорення його сім’ї, вірогідно, користуючись своїми родинними зв’язками пішов на остаточне примирення із Мазепою. До нашого часу зберігся Універсал Івана Мазепи Костянтинові Голубу від 5 листопада 1691 р. Зокрема, в універсалі Голуба названо значним військовим товаришем і повністю підтверджено його незначні володіння [227, с. 172]. Костянтин Голуб помер між 1696 та 1699 рр. Після нього залишилось: 2 млина, 3 сіножаті, ліс, 2 городи, 2 гаї, пляц без будинку у Кролевці, двір в с. Подолові. Незначні землі села Подолів та осаджена слобода Довгалювка були віддані раніше в якості посагу донькам,

хоча маємо за рішенням гетьмана факт перерозподілу після смерті маєтностей колишнього генерального бунчукового [372, с. 373].

Зацікавлює той факт, що хоча Костянтин Голуб і залишився осторонь нової еліти Гетьманщини, шлюби його доньок з її представниками засвідчують його значимість. Сам гетьман Мазепа став родичем Голубів, долучившись таким чином до старого клану. Достовірно невідомо, чи стало родичання причиною остаточного замирення Костянтина Голуба з гетьманом чи ні. Чоловік Васси Костянтинівни Голуб Федір Топольницький був родичем Мазепи і посідав уряд старости. Чоловік Дарини Костянтинівни Іван Дмитрович Діаковський був гетьманським «конюшим» і, очевидно, теж приходився свояком Мазепі [373, с. 96]. Нащадки по чоловічій лінії Голубів лишилися від двох братів. Проте їхнє життя, незважаючи на великий соціальний статус бунчукових товарищів, наданий їм у 30-х рр. XVIII ст., було лише відгомінном колишньої слави сім'ї [50, арк. 1 – 4 ; 239, с. 98]. Вибита з аристократичного кола на два з лишком десятки років, ця гілка роду Голубів зійшла на маргінес, а нащадки Костянтина Голуба ледь жевріли серед дрібного дворянства та духовенства [154, арк. 265; 85, арк. 4 зв.; 87, арк. 1 – 4; 92, арк. 9; 93, арк. 4 – 8 зв.; 78, арк. 6; 189, арк. 19].

Тож, можна зробити висновки, що ворогування Мазепи із зятями Самойловича тягнулось кілька років. Вочевидь, Костянтин Голуб так і не зміг очолити опозицію новому гетьманові і мусив піти на примирення. Доньок Костянтина Голуба, найвірогідніше, Мазепа і видав заміж за своїх найближчих прихильників та родичів. Таким чином гетьман нейтралізував ворожість до нього з боку нащадків опозиційного роду Голубів. Іван Мазепа контролював дії Костянтина Голуба до самої смерті. Адже після кончини Самойловича у 1690 р. він як рідний дядько став найближчим родичем спадкоємців гетьманської булави – планованої колишнім гетьманом української монархії. Навіть нащадки Захарія Голуба, хоч і увійшли до стану бунчукових товарищів, проте економічно, після розорення сім'ї, не могли відігравати будь-якої ролі в Гетьманщині.

Приклад родини Голубів як опозиційної сім'ї до гетьманування Івана Мазепи був радше поодиноким винятком з усього родового загалу. Прихід до влади І.С. Мазепи з поступовою ротацією еліт в Гетьманщині виніс на поверхню іншого нащадка гетьмана Олефіра Голуба – Косму Олефіровича, що зафіксований в документах початку XVIII ст. як Алферов. Перебуваючи на маргінесі політичної структури Війська Запорозького, К.Алферов проявив себе як прихильник Мазепи, за що отримав посаду Почепського сотника в Стародубському полку. Будучи вихідцем з Ніжинського військового товариства і направлений до Стародуба, Алферов, вочевидь, замінив на цій посаді представників однієї з найпотужніших місцевих правлячих династій Рославців. Кадрова політика Івана Степановича була зорієнтована на зміцнення владної вертикалі в умовах Північної війни, в яку було втягнуто козацтво наказами з Москви. Перші відомості про Алферова віднаходимо у 1702 р., коли Мазепа, надаючи йому підтверджувальний лист (за формою універсала), називає його «паном» і товаришем Війська Запорозького. Активна військова та економічна діяльність К.Алферова привертає увагу гетьмана і у той же рік він назначається сотником. Урядування Алферова закінчується із початком повстання Мазепи проти Петра I. Гадаємо до втрати сотництва були причетні і представники клану Рославців, що виявили лояльність до московської влади [283, с. 136 – 138]. Прихильність до Мазепи К.Алферова позначилась і на його нащадках. Син останнього, Олефір Алферов, був військовим товаришем за правління Скоропадського і жодних урядів не посідав [210, арк. 23]. У свою чергу його син Степан Алферов знаходився на козацькій службі у ранзі знатного товариша Ніженського полку і дослужився лише до військового товариша у 1740 р. [Там само, арк. 14]. Негласному політичному гонінню були піддані і інші нащадки К.Алферова - Роман Алферов, військовий товариш Ніжинського полку [160, арк. 231 зв. – 232], та його діти Степан і Яків, що відбували службу серед товариства Глухівської сотні [Там само].

Описуючи політичні вектори в Гетьманщині та їх вплив на кар'єрний зріст в контексті дисертаційного дослідження, не можна обійти увагою персону Івана Мануйловича. Саме його життєвий шлях починався з протекції, характерної для старшинських кланів, а посідання посад, на нашу думку, стало можливим через внутрішньополітичні кризи в державі. Наголосимо, що постать І.Мануйловича є класичним прикладом старшини того часу. Його політичний злет пов'язаний із існуванням інституції гетьманства, а падіння – із його скасуванням. Окрім того, економічні надбання Мануйловича є прикладом початку формування великого оземелення козацьких урядовців і виділення з козацького стану старшини.

Іван Мануйлович Мануйлович народився в родині Мануйла Мануйловича, сина корсунського полковника Михайла Мануйловича з Стебльова та Марії Зеленської, доньки брацлавського полковника Михайла Зеленського. Орієнтовна дата народження І.Мануйловича 1670-ті рр. Мануйло Мануйлович помер у 1680-х рр., залишивши сім'ї невеликий спадок, підтверджений невідомими на сьогоднішній день універсалами [73, арк. 11 – 12]. Його дружина вдруге одружилась із Василем Федоровичем Ялоцьким, глухівським сотником. Іван Мануйлович знаходився під опікою свого вітчима і «кільканадцять» років відбував козацьку службу замість пораненого Ялоцького [Там само]. Вітчим Івана Мануйловича нащадків не мав і ще за свого життя наділив останнього маєтностями, а пізніше разом із дружиною затвердив своїми спадкоємцями.

Перша посада Івана Мануйловича – уряд генерального судді, на якому він фіксується у 1709 р. В цей час гетьманом України стає Іван Скоропадський. Припускаємо, що входження Мануйловича до вищої керівної ланки Війська Запорозького в цей рік є не випадковим. Можливо останній як представник глухівської еліти (з того часу столичної) зіграв неабияку роль в долі гетьмана Скоропадського. Адже політичні умови 1709 р., в першу чергу, пов'язані із московсько-шведською війною, переходом гетьмана Івана Мазепи під протекторат короля Карла XII і обранням за царською вказівкою нового гетьмана України. За браком джерел невідомо, який час перебував

І.Мануйлович на посаді генерального судді. В 1711 р. він вже числиться серед знатних військових товаришів [27, арк. 87, 116], що є свідченням певного кар'єрного спаду, порівняно з попереднім урядом. Проте це не є свідченням розриву із гетьманською адміністрацією. Між 1711 та 1713 рр. Мануйлович виконує незначні доручення і водночас накопичує перші капітали. Так, у 1711 р. гетьман надає колишньому генеральному судді привілей на с. Гудими, Глинської сотні «для ховання статку» [Там само, арк. 89]. Очевидно, що цей маєток було надано за рахунок віднятих рангових, після втрати посади. В тому ж році вітччм Василь Ялоцький дарує пасинку млин на р. Єсмань. У 1713 р. Іван Мануйлович отримує від І.Скоропадського уряд осавула генеральної артилерії, на посаді якого знаходиться до 1714 р. Із отриманням посади генеральний осавул затверджує за собою спадок вітччма с. Бачевське та слободу Семенівку [Там само, арк. 94; 73, арк. 11 – 12], а також купує хутір за 500 золотих і дві частини млину на р. Єсмань. За майновими показниками та урядом І.Мануйлович входить до вищої еліти тодішньої України. Знаходячись на уряді генерального осавула артилерії, він виконує гетьманські доручення, пов'язані із перевіркою стану належного йому відомства. Так, 1.09.1713 р. він проводить ревізійне розслідування в м. Полтава [28, арк. 2].

У 1714 р. Мануйловича призначено глухівським (столичним) сотником [27, арк. 85, 91, 113, 117; 45, арк. 1 – 10 ; 75, арк. 3]. На цій посаді він змінює Андрія Марковича Марковича і перебуває на ній протягом наступних 14 років [363, с. 94].

Глухівська сотня стала з 1709 р., після Батурина, столичною, а отже і посада сотника є однією із центральних на території Гетьманщини. Вочевидь, в подяку саме за уряд сотник Мануйлович надає на молитви “футор свій Шеїнку та млин о двух колах, з двором та пуцею” Гамаліївському монастирю у 1714 р. [397, с. 385 – 396].

Опрацьовуючи біографію Івана Мануйловича, необхідно підкреслити великий ступінь довіри до нього гетьмана Скоропадського. У 1715 р.

Мануйлович провадить переговори із представниками московської армії з приводу фуражування і веде справи з гетьманською кореспонденцією [29, арк. 2 – 3]. У 1717 р. зафіксоване його повідомлення про втікача з Соловецького монастиря [30, арк. 1 – 2]. Стеження за переміщеннями в Гетьманщині, ймовірно, було одним із обов'язків глухівської адміністрації, адже у 1721 р. маємо його ж повідомлення про виїзд з Києво-Печерської Лаври архітектора Успенського собору [34, арк. 1 – 7].

Нове урядництво стало і прибутковішим. Про це свідчать факти скупівлі нерухомого майна у своєї майбутньої дружини Васси Туранської на 1500 золотих у 1717 р. [396, с. 483].

До сотницьких зобов'язань, згідно джерел, належало і стеження за переміщенням царської скарбниці, про що маємо звістку від 1721 р. [35, арк. 1 – 2], та урядування і розгляд місцевих справ в глухівському магістраті [42, арк. 1 – 2 ; 211, арк. 54 – 68].

Цікаві спогади віднаходимо в щоденнику Якова Марковича про час глухівського сотництва Мануйловича, які передають атмосферу столичного життя. Так, Маркович неодноразово згадує гостювання у Мануйловича в будинку (палац на Веригіно в Глухові), де збиралась козацька та московська еліта того часу, зокрема Скоропадські і граф Румянцев. Зустрічі відбувались за обідом і неодмінно супроводжувались гранням в карти на гроші [239, с. 56].

Сотник Мануйлович за час своєї служби займає місце центральної фігури серед учасників українського політикуму. У 1724 р. Іван Мануйлович стає одним з трьох правителів Генеральної військової канцелярії [397, с. 385 – 396]. Це була найвища посада Гетьманщини на той час, адже після смерті Скоропадського і ув'язнення Павла Полуботка вибори гетьмана були заборонені. На цьому уряді Мануйлович знаходився до 1727 р., коли гетьманом України став Данило Апостол. Іван Мануйлович був кумом і близьким родичем новообраного гетьмана і, вочевидь, брав не останню участь у його обранні. У 1728 р. Данило Апостол надає І. Мануйловичу звання генерального осавула, яке

він утримував 10 років [48, арк. 2; 51, арк. 1 зв.; 53, арк. 1 – 4 ; 54, арк. 2 – 3 зв.; 60, арк. 2 – 2 зв.; 61, арк. 2; 62, арк. 12 – 14]. При переміщенні на нову посаду глухівське сотництво Мануйлович залишає на два роки. Проте фіксуємо паралельно посідання ним уряду «командувача» Засеймських сотень. Зазначена військова структура складалась з: Новомлинської, Кролевецької, Коропської, Воронізьської, Глухівської та Ямпільської сотень, які разом склали особливий гетьманський почт [372, с. 50]. Тут треба наголосити, що глухівським сотником і водночас командувачем Засеймською сотнею фіксуємо ще вітчима І.Мануйловича Василя Ялоцького у 1690-1693 рр. [155, арк. 42, 83, 95, 101, 106, 118, 121, 126-127]. У 1730 р. Мануйлович знову посідає уряд глухівського сотника і активно бере участь як у козацьких, так і магістратських справах [210, арк. 13, 24]. Власне активну роль в ґродських та полкових суперечках він грав і до набуття нового чину, вирішуючи конфлікти між гетьманською аристократією в суді [42, арк. 1 – 2].

Досягнувши одного із найвищих урядів Гетьманщини, Мануйлович віддаляється від військових справ. Так, якщо в 1725-1727 рр., він безпосередньо бере участь та стежить за ходом бойових дій [239, с. 203; 496, с. 483], то після 1728 р. це суто економічні та державні справи. У грудні 1728 р. він опікується зборами податків, про що доповідає особисто гетьманові, очевидно, виконуючи його вказівки [47, арк. 1 – 4]. Протягом 1730-х рр. спостерігаємо цілу низку подій, пов'язаних із накопиченням та утриманням майна генеральним осавулом. У 1730 р. Мануйлович та генеральний бунчужний Іван Бороздна отримують «на ранг» землі в Лубенському, Прилуцькому, Полтавському та Стародубському полках [51, арк. 1 – 3]. У 1731 р. Мануйлович подає прохання про підтвердження за ним володінь в Ніжинському полку [52, арк. 1 – 2]. Водночас генеральний осавул добивається звільнення власних селян від церковних повинностей, які обтяжували місцеве населення підпорядкуванням чернігівській митрополії [54, арк. 1 – 6]. Ця справа тривала більше року, проте після виступу конгломератом на чолі з іншою старшиною у 1735 р. було

визнано правоту останніх [56, арк. 1 – 7]. Судові економічні позови торкнулись і самого генерального осавула. Так, у 1734 р. російський полковник Воєйков подав скаргу, яку намагався темпінгувати через урядові кола, про переховування Іваном Мануйловичів у своїх маєтностях селян-втікачів з його економії [53, арк. 1 – 5]. З 1725 по 1735 рр. тривала судова справа між ріднею, а саме з родиною Оболонських, до якої після шлюбу почала належати сестра Мануйловича Анастасія. Позивачі вимагали повернення земель, що дістались генеральному осавулу від вітчима Василя Ялоцького [27, арк. 40 – 46]. Окрім того, суперечки стосувались і земельних розмежувань. Наприклад, козаки с. Бачівськ, землі якого належали Мануйловичу, подавали скарги за «наїзди» його підданих на козацькі ґрунти, що не входили до його бачівської економії [57, арк. 1 – 3].

Відхід від військових справ і зосередження на впорядкуванні маєтностей знаходять пояснення в побоюванні Мануйловича за своє здоров'є. В листопаді 1734 р. він складає заповіт на своїх нащадків від єдиної доньки Марії Піроцької [397, с. 385 – 386]. Вже в січні 1735 р. маємо звістку про такий стан Мануйловича: «весьма болен и близ смерти от паралезной болезни». Незважаючи на це, посади генерального осавула, Мануйлович не покидає. Більше того, з 1734 р. по 1738 р. він стає членом «Правління гетьманського уряду», який був покликаний керувати справами Гетьманщини після смерті Данила Апостола [421, с. 567]. Обмежений в активній фізичній діяльності, Мануйлович розпочинає проект нового законодавства України. Припускаємо, що саме І. Мануйлович був одним із розробників «Прав, за якими судиться малоросійський народ» [287, с. 11 – 13].

Здоров'я Мануйловича погіршувалось, і 14 січня 1738 р. він був звільнений через хворобу з усіх урядів. Ймовірно, позбавлення урядів носило і політичний характер, адже основні «чистки» козацьких посад розпочались вже за рік. Так, наприклад, на початку 1737 р. за тим самим формулюванням було

звільнено групу старшин, які репрезентували найвідоміші козацькі роди: Забіл, Жураківських та Савичів [58, арк. 4].

У 1740 р. Іван Мануйлович помер [63, арк. 13]. За своє життя, як стає очевидним з матеріалів, Іван Мануйлович патронував своїм далеким родичам Зіневичам. Протегування своїх родичів на сотенні посади відбувалось в період, коли гетьманська посада була вакантною, а Глухівський сотник, суміщаючи посаду, був керівником Генеральної військової канцелярії. Так, Мануїл Йосипович та Данило Йосипович Зіневичі почергово посідають на незначний час уряд Новгород-Сіверських сотників (повних і наказних). Сподіваючись на подальшу підтримку з боку Мануйловича, діти Мануїла Зіневича, користуючись вдалим патронімом, перебирають його за форму прізвища. Проте, треба наголосити, що, вочевидь, родинні зв'язки вже були настільки слабкими, що поміч у подальшому кар'єрному зростанні вони не отримали. Але входження з лав значкового товариства до участі в керівництві сотнею у подальшому надало можливість Зіневичам та Мануйловичам-Зіневичам до кар'єрних перспектив.

З другої третини XVIII ст. в Гетьманщині викристалізувалась низка родів, які фактично спадково обіймали уряди, перетворюючись на правлячу аристократію [357, 67 – 70]. Нащадки роду Голубів не змогли закріпити за собою жодного уряду чи принаймні сотенного правління. Найвпливовіші репрезентанти досліджуваного роду, або не лишили спадкоємців чоловічої статі (як-то Іван Мануйлович), чи знаходились в опозиції до влади (як-то сім'я Голубів). З усього роду, з другої половини XVIII ст., набуває уряди в результаті багатолітньої служби сім'я Зіневичів. Перебуваючи серед військового товариства та канцеляристів, Зіневичі посідали тричі сотенний уряд в 20-х рр. XVIII ст. Надалі сфера їхнього впливу була зосереджена в Стародубському полку, де вони виконували представницькі функції полковника. Лише із скасуванням інституції гетьманства і фактичним реформуванням Гетьманщини на Малоросійську губернію під керівництвом О.Рум'янцева, Зіневичі

отримують значні полкові посади. Так двоє представників сім'ї посідають уряди полкового хорунжого та осавула [90, арк. 2; 86, арк. 18]. Посади ці утримуються Зіневичами і в момент ліквідації Гетьманщини і утворення на території Стародубського полку Новгород-Сіверського намісництва у 1782 р. [242, с. 5]. Навіть урядовий наказ від 1784 р., згідно якого ліквідовувались козацькі уряди, не примушує Зіневичів відмовитись від користування в офіційних документах своїми посадами [427, с. 263]. Те ж стосується і тих представників сім'ї Зіневичів, які знаходились серед військового товариства. Так, фіксуємо Олександра Зіневича військовим товаришем у 1798 р., вже навіть після скасування намісницького правління в Україні і повернення Малоросійської губернії [84, арк. 8; 88, арк. 32; 118, арк. 1; 143, арк. 13]. Пояснення цього феномену, вочевидь, криється у політичній орієнтації сім'ї на автономіський курс, який взяли на озброєння місцеві інтелектуали. Особливо це стосується Новгород-Сіверського намісництва, в якому спостерігався один з найбільших опорів російській владі в її інкорпораційній політиці [402, с. 147]. Згадуваний Олександр Зіневич був дворянським депутатом Новгород-Сіверського дворянського зібрання в перших роках його роботи [399, с. 69]. У той час козацька старшина почала масово записуватись сама і записувати простих козаків до дворянства. Таким чином, відбувалась спроба збереження цілісності козацького стану в межах вже неіснуючої Гетьманщини. На нашу думку, саме політична позиція і належність до старшинського роду штовхала репрезентантів сім'ї Зіневичів до таких кроків.

При дослідженні історії роду та його внеску в розвиток України доби Гетьманщини не можна оминати тему родинно-свояцьких зв'язків. Адже саме клан, який формується навколо роду чи сім'ї, ставав одним з вирішальних чинників у політичній орієнтації, економічних процесах і в культурницькій діяльності.

Основним прикладом існування вже на перших етапах утворення Гетьманщини кланових конструкцій в колі роду Голубів є сім'я Івана

Григоровича Голуба. Його син Костянтин одружився із онукою генерального обозного Петра Забіли. Цей шлюб припав на 60-ті рр. XVII ст., коли родина ще не займала таких великих позицій у суспільстві. Донька ж Івана Голуба була віддана за Івана Самойловича, людину ще маловідому серед урядовців Війська Запорозького. Проте, скориставшись свояцтвом із Забілами, Іван Самойлович стає гетьманом України і сприяє кар'єрному зростанню свого родича К.Голуба. Другим шлюбом Костянтин Іванович зв'язав своє життя із Анастасією Маркович, донькою пирятинця Марка Аврамовича – одного з найбагатших людей Гетьманщини. Він же був і хрещеним батьком Якова Андрійовича Марковича племінника своєї дружини, відомого автора «Дневных записок Якова Марковича» [397, с. 342 – 343]. Ці приклади були класичними в дослідженні сім'ї Голубів в XIX – на початку XX ст., до яких звертались неодноразово вітчизняні дослідники [368, с. 5; 395, с. 296 – 298]. До ближчого кола спілкування, через родичання, у К.Голуба входять наступні роди Полуботки, Брюховецькі, Святополк-Четвертинські, Гамалії, Ілляшенки, Сулими. Фактично клан, який себе являла собою урядова старшина за часів Самойловича – це були родичі самого гетьмана. На подальших шлюбах цієї сім'ї можна реконструювати формування нової еліти часів Івана Мазепи. Так, наприклад, Марія Захарівна Голуб одружилась із прилуцьким полковником Дмитром Горленком, який пішов за Іваном Мазепою під час його повстання. За дії чоловіка Марія Голуб деякий час утримувалась із сім'єю в Москві, поки не був даний дозвіл на її повернення в Україну. Пелагея Захарівна була одружена із переяславським полковником Іваном Мировичем. Сам І.Мирович з 1706 р. знаходився в полоні, а їх діти Федір та Василь були прибічниками Івана Мазепи у його виступі проти Московського царства. За це у 1712 р. Пелагея Голуб разом із сім'єю була заслана до Тобольску, звідки повернулась до України лише в 1745 р. Шлюби доньок Костянтина Голуба були скеровані на зближення роду з новою владою. На сьогоднішній день нема чіткої інформації про те, чи Костянтин Голуб через доньок наближав свою персону до Мазепи, чи, навпаки,

гетьман замирювався з опозиційно налаштованим колишнім генеральним бунчужним. Васса Костянтинівна була віддана за Федора Топольницького, який був свояком Мазепи і близькою людиною до нього. Дарина Костянтинівна вийшла заміж за Івана Діяковського – гетьманського конюшого. Стає очевидним, що сім'я Голубів наблизилась до нової еліти, яку сформував навколо себе гетьман Іван Мазепа через вдалі шлюби. Проте треба зауважити, що після падіння Мазепи, родина Голубів опинилась на маргінесі саме через підтримку багатьох родичів опального гетьмана. Єдиний з вдалих у політичному контексті шлюбів першої половини XVIII ст. – це одруження Євдокії Костянтинівни із генеральним суддею Іваном Чарнишом, який після поразки гетьмана І.С. Мазепи не втратив своїх позицій і зміг гарантувати подальше кар'єрне просування своїм нащадкам [228, с. 311]. Необхідно акцентувати, що Євдокія Голуб, вважалась в Гетьманщині жінкою, яка вийшла з дому Скоропадських (через те що жила при вітчимі Іванові Скоропадському, коли її мати Настасія Маркович вдруге вийшла заміж): «благородная панна Евдокия Константиновна Голубовна з дому висоцеповажного рейментарского ясновельможного его милости пана Иоана Скоропадского» [380, с. 1 – 2]. До всього, шлюби дітей Є.Голуб поєднали її із багатьма «благонадійними» родами Війська Запорозького, які не були пов'язані ані з Самойловичем, ані з Мазепою [262, с. 278].

Цікавим виглядає особисте оточення Івана Мануйловича та те коло людей, в якому він виріс. Завдяки існуванню кланово-сімейних стосунків Мануйлович досягає кар'єрного успіху і посідає високі державні уряди. Його матір, Марія, була донькою брацлавського полковника Михайла Зеленського [365, с. 426]. Її брат, Дмитро Зеленський, був Лубенським полковником. Є відомості про те, що дружина Павла Єфремовича Апостола, матір гетьмана Данила Павловича Апостола, походила з роду Зеленських і була сестрою згаданого Дмитра Зеленського [315, с. 25 – 30], а отже і сестрою матері Мануйловича. За цих обставин гетьман Данило Апостол та Іван Мануйлович були двоюрідними

братами. Зокрема, саме цим і можна пояснити близькі відносини між Мануйловичем та гетьманом Апостолом, окрім кумівства. Вітчим Мануйловича, Василь Федорович Ялоцький, посідав уряд глухівського сотника. Роками його урядування прийнято вважати 1678 – 1687, 1689 – 1696 рр. [200]. Походив Ялоцький з покозаченої шляхти, що стало вагомим чинником за гетьманування Івана Мазепи [365, с. 426]. Сестра Мануйловича, Анастасія, ще за життя батька була віддана заміж за невідомого нам на ім'я Лесевича від якого мала сина Федора [73, арк. 41]. Лесевичі – рід, що походить з Гетьманщини, але, вочевидь, що на початку XVIII ст. перебрався до Слобожанщини в Сумський полк. Саме там фіксується Федір Лесевич, який до речі, був одружений із Пелагеєю Яківною Алферовою, донькою сумського сотника [140, арк. 133 – 139]. Окрім того, було віднайдено факт першого одруження Івана Мануйловича з невідомою нам на ім'я представницею Жураковських [73, арк. 35 зв.]. Цей рід був знаковим для Ніжинського полку і самої глухівської сотні. Так, Яків Жураковський був сотником Глухівським з 1672 р., на посаді якого його змінив вітчим Мануйловича, Ялоцький, у 1678 р. У свою чергу, Я.Жураковський став полковником Ніжинським і надалі протегував свого сина на полковництво після себе. Лука Якович Жураковський був Ніжинським полковником з 1701 по 1718 рр. Саме за нього Мануйлович стає глухівським сотником у 1714 р. [27, арк. 85, 91, 113, 117; 45, арк. 1 – 10 ; 75, арк. 3]. Зауважимо, що Лука Жураковський був одружений на Ганні Данилівні Апостол, доньці майбутнього гетьмана [410, с. 47]. Цікаво, що брат Луки Яковича Василь Жураковський був в Глухові отаманом (1701 р.), а пізніше Мануйлович наче повторює його кар'єру. В.Я. Жураковський стає генеральним осавулом (1710 – 1724 рр.) – Мануйлович осавулом генеральної артилерії (1713 – 1714 рр.). В. Жураковський у 1723 р. разом із Яковом Лизогубом отримують від наказного гетьмана Полуботка (перед фатальним від'їздом в Петербург) доручення на «правление Малоросійское» (слід зауважити, що дружина померлого брата Романа Жураковського вдруге одружилась із Павлом

Полуботком). Саме за В.Жураковського, у 1724 р. Мануйлович стає правителем Генеральної військової канцелярії, а з 1728 р. і сам стає генеральним осавулом [365, с. 132]. Цікаво відмітити, що Василь Жураковський був одружений із донькою всесильного «сірого кардинала Гетьманщини» генерального обозного Петра Забіли. Більшим підтвердженням клановості глухівського сотника свідчить факт другого одруження Івана Мануйловича на Вассі Олексіївні Туранській. Остання була донькою Олексія Михайловича Туранського-Григоровича, який посідав уряд глухівського сотника з 1699 по 1709 рр., а до цього був глухівським сотенним писарем (1681 – 1685 рр.) та глухівським сотенним отаманом (1685 – 1687 рр., 1689 р., 1696 р.). Згідно вищенаведених фактів, Іван Мануйлович, ставши глухівським сотником, був близьким родичем попередніх трьох сотників, що посідали сотничий уряд з 1672 р. Лише п'ять років (1709 – 1714 рр. – сотник Андрій Маркович) представники цієї групи старшин не керували сотнею. За таких обставин, глухівську сотню протягом 53 років очолювали споріднені між собою у персоні Івана Мануйловича люди. Не випадково, що саме Мануйлович як кандидатура на сотництво влаштовував всі три потужні місцеві родини. Окрім того, при ретельному генеалогічному дослідженні родинних зв'язків самої Васси Туранської виявилось кілька несподіваних фактів, що дають право твердити на провідну роль клану в історії тогочасної старшини. Васса Олексіївна в першому шлюбі була за Василем Савичем. Від цього шлюбу народилось кілька доньок. Одна з них – Ганна Василівна була одружена із Петром Васильовичем Жураковським. Фактично цей шлюб, через Туранську уможливив подальше родинне спілкування з родичами померлої дружини Івана Мануйловича. Інша донька, Меланія Василівна, була одружена із власним дядьком Дем'яном Олексійовичем Туранським – рідним братом Васси Олексіївні. Окрім того, через другу дружину Мануйлович поріднився із Голубами. Онучка Сави Григоровича (батька першого чоловіка Васси Туранської, а відповідно її племінниця) була Марія Мойсеївна – дружина Остапа Захаровича Голуба. Окрім того, Васса

Туранська мала онука, який приходився племінником бунчуковому товаришеві Івану Туранському та двоюрідним братом бунчуковому товаришу Олексію Покорському [398, с. 617]. Свою єдину доньку, Марію, Мануйлович видав заміж за Івана Піроцького. Батько Івана Піроцького Іван Васильович наприкінці XVII ст. був ніжинським полковим писарем, а з 1700 по 1725 – сотником першої полкової сотні [359, с. 77 – 79]. Матір'ю Мануйловичевого зятя була донька генерального хорунжого Василя Забіли (брат його був Ніжинським полковником). Іван Піроцький був багатою на свої роки людиною, отримавши у спадок від матері значні земельні наділи із підданими дворами в Борзненській сотні (в м. Борзна землю із 20 підсусідками, с. Оленовці землю із 7 підсусідками, с. Красилівці землю із 28 підсусідками, с. Красностав із 2 підсусідками) [151, арк. 167 – 168, 170 зв.]. Самі Піроцькі мали давнє шляхетське походження від любецьких бояр XVI ст. [320, с. 161]. Доньку від цього шлюбу (онуку, що народилась при житті І.Мануйловича), Ганну, хрестив гетьман Данило Апостол та тітка Якова Марковича (одна з сестер другої дружини Костянтина Голуба Анастасії Маркович, що в другому шлюбі була за гетьманом Іваном Скоропадським) [240, с. 307]. Дивовижний факт, пов'язаний із пізнішою легендою про існування у Івана Мануйловича другої доньки, яка одружилась із сином Новоторзького Борисоглібського архимандрита Миколою Андрійовичем Занкевичем [372, с. 45 – 46]. Пояснення цієї генеалогічної плутанини знаходиться саме в постаті згадуваної онучки Мануйловича. Саме вона одружилась із М.Занкевичем, але за спадком генерального осавула володіла частиною маєтків сім'ї Мануйловичів. Збіг стався і в імені по-батькові [398, с. 65].

Проте у випадку із Мануйловичем власне оточення зіграло і негативну роль в подальшому становленні його нащадків. Сестра Івана Мануйловича Анастасія вдруге вийшла заміж за сосницького сотника Василя Оболонського. Після смерті у 1740 р. Івана Мануйловича син Анастасії, Дем'ян Оболонський, розпочав судовий процес за спадок Василя Ялоцького, вітчима матері та

померлого дядька проти Івана Піроцького. Зміст позову складався у тому, що Іван Мануйлович не мав права на спадок по матері і по вітчиму без виділення долі сестрі. В результаті цього процесу у онуків Мануйловича більшість маєностей було відібрано [73, арк. 1 – 45].

Не завжди є можливість встановити родинно-сімейні відносини між козацькими родами. Незважаючи на високе соціальне місце жінки в Гетьманщині, гарантоване ще і Литовським Статутом за попередніх часів, в багатьох випадках дружини фігурували навіть в офіційних документах у формі ідентифікацій, що походили від чоловічого імені. Можна навести наступні приклади: Дациха [264, с. 210], Степаниха [265, с. 215 – 216], Грищиha [266, с. 586] та інші. Так, для сім'ї Голубів назавжди залишаться невідомими імена двох дружини Захара Голуба, останню з яких названо навіть в гетьманських універсалах «Захарчихою» [266, с. 541]. Його молодший брат Костянтин Голуб був одружений з представницею роду Забіл, онукою генерального обозного Петра Михайловича. Незважаючи на те, що цей шлюб став епохальним для кар'єри зятя Голуба – майбутнього гетьмана Самойловича, ім'я цієї особи встановити поки не вдалось. Навіть в заповіті свого діда вона не згадана поруч із іншими спадкоємцями, хоча на час складання тестаменту у 1681 р. вона була єдиною донькою і спадкоємцею старшого сина Петра Забіли Івана [152, арк. 1 – 4], який був вбитий у 1678 р. [396, с. 75]. Натомість вдалось з'ясувати прізвище дружини Андрія Фай-Зіневича. Згідно з наявного джерельного матеріалу, товариш Новгород-Сіверської сотні Андрій Зіневич одружився із удовою військового товариша Марка Фая Устинею. Марко Васильович Фай (Хвай), хоч і мав братів та сина, якому мусила перейти вся «отчизна» [375, с. 382], проте залишив всі свої володіння жінці [146, арк. 39 зв. – 41]. Отримавши за нею файвські маєності, Зіневич став називатися Фаєм-Зіневичем. Акцентуємо увагу, що Андрій Фай-Зіневич вдало використав прізвище першого чоловіка своєї дружини для входження в корпорацію новгород-сіверської еліти. Рід Фаїв був знаним на територіях Новгород-Сіверщини. Так, ще до Хмельниччини,

польський король підтверджуючи «добра фаївські» називає Василя Максимовича Фая (батька Марка) «шляхетним» та «боярином нашим». Окрім того, особисто підтверджує майно Фаїв і московський цар Олексій Михайлович у 1660 р. [32, арк. 30, 45]. Ці ж землі підтвердили гетьмани Іван Брюховецький та Дем'ян Ігнатович вказуючи, що вони належать ще до їхньої дідици [263, с. 311, 522]. Тож, Фаї були старим осідлим боярським родом, прізвище якого звісно допомогло Андрію Зіневичу не тільки посісти «фаївські ґрунти», а й інкорпорувавшись до місцевої еліти, привести із собою родичів та поріднитись з новгород-сіверським патриціатом (в першу чергу із «значним міщанином Єсифом Даниловичем»). Устинія Фаїха пережила і свого другого чоловіка. Вочевидь, Фаїха не мала дітей ні від першого ні від другого чоловіка. Серед її спадкоємців фігурують лише двоє племінників. Один з них Данило Зіневич – племінник покійного чоловіка, другий Іван Іванович Биковський [64, арк. 1 – 7]. Останній не названий сестринцем – сином сестри, а саме є її племінником, що визначає родинні зв'язки по прямій чоловічій лінії. Отже, Устинія Фаїха була з роду Биковських і доводилась Івану (батькові племінника) рідною сестрою.

Якщо порівнювати шлюби Голубів чи Мануйловичів з іншими представниками роду – основні критерії «шлюбної стратегії» дещо змінюються в кількох площинах. Шлюби можна віднести до процесів створення локальних, місцевих кланів. Основними причинами для того стає поступове віддалення багатой та впливової родової аристократії Гетьманщини і створення закритого прошарку «нобелів» серед «рицарства». Судовою тяганиною та великим скандалом, наприклад, закінчилась справа із намаганням Федора Мануйловича-Зіневича одружитись із Ксенією Карпікою. Мануйлович-Зіневич був канцеляристом Генерального військового суду і у 1732 р. заручився із тринадцятирічною Ксенією Карпікою, донькою померлого бунчукового товариша Федора Семеновича Карпеки (в 11 років, після смерті матері стала повною сиротою) [396, с. 330 – 331]. Заручення та вінчання відбулось в с. Радіонівці з благословення її бабки Марії Олександрихи – дружини місцевого

війта. Проте інша її бабка вивезла Ксенію до свого села під захист дядьки осавула генеральної артилерії Семена Семеновича Карпіки. В ході слідства виявилось, що власний дядько вже пообіцяв видати свою племінницю за сина Глухівського сотника Івана Омеляновича Федора. Суд, як і духовна Консисторія, знаходився на стороні Мануйловича-Зіневича. Семен Карпіка за пошуком справедливості поїхав до Синоду. Вочевидь, в столиці стали на захист Карпіки, адже шлюб після поїздки перестав вважатись дійсним [49, арк. 38, 39-39 зв, 43, 55]. Проте в 1733 р. І.Омелянович був зміщений з сотницької посади, отже, і кандидатура його сина в нареченого стала не актуальною. Ксенія вийшла заміж у 1734 р. за Матвія Маньковського, який за два роки став глухівським сотником [359, с. 94]. Ця ситуація є яскравим прикладом виділення основних станових страт в тогочасному суспільстві. Урядова старшина намагається виокремитись від канцеляристів та маловпливового значкового та полкового товариства. Наведений випадок є показовим ще у тому, що Карпіки поріднилились із Зіневичами через п'ять років після згадуваної справи. Значковий товариш Григорій Данилович Зіневич одружився із двоюрідною сестрою згаданої Ксенії, невідомою на ім'я донькою бунчукового товариша Якова Семеновича Карпіки [399, с. 25]. Останній належав до неурядової старшини, що може свідчити про станове розшарування вже в середині однієї родини. Дві сестри Григорія Зіневича були одружені на значкових товаришах Дмитрові Зубрицькому та Іові Жадкевичі [Там само, с. 26]. Подальші шлюби Зіневичів так само були зорієнтовані на пошук наречених серед єдиних можливих варіантів, тобто серед неурядової старшини Гетьманщини другої половини XVIII ст., а саме сімей Максимовичів, Рославців та Томиловських.

Досліджуючи рід Голубів та його чисельні відгалуження в добу Гетьманщини, не можна оминати діяльність його представників на ниві української культури та освіти. Світоглядні позиції репрезентантів досліджуваного роду базувались, в першу чергу, на релігійному ґрунті. Основні мотивації до благодійності та меценатства були закладені в християнських

вченнях. Тож, однією з основних проблем залишається реконструкція релігійної свідомості представників роду.

Переважна більшість козацтва, складаючи свої заповіти, залишали певну частку свого спадку на церкви, їх будівництва чи на молитви після смерті. Поминання за кошти жертводавців із записуванням до спеціальних книг, що мали назви «поминальники», або «синодики» – дуже давня традиція, яка походить ще з середньовіччя [335, с. 328]. На сьогоднішній день відомо кілька десятків вцілілих поминальників, до яких мешканці Гетьманщини заносили імена померлих згідно з їхніми заповітами [169, 375 арк.; 170, 142 арк.; 171, 670 арк. ; 168, 520 арк. ; 252, 262 с.]. Так, серед досліджених нами списків вдалось віднайти рід Самойловичів, в якому згадана дружина гетьмана Марія Голуб [252, с. 142]. У списку сім'ї обозного гадяцького полку Василя Биковського віднаходимо імена його дружини Олена Кіндратівни та її батька Кіндрата Марковича Алферова [288, с. 122]. Вочевидь, що після своєї смерті у тестаменті на глухівську церкву св. Миколи пожертву залишила Євдокія Костянтинівна Голуб, адже поховано її саме в приміщенні храму [395, с. 65]. Дружина Остапа Захаровича Голуба Марія разом із сестрою Явдохою у 1713 р. передали Харлампієвському Гамаліївському монастирю 2 частини млина на р. Єсмані [Там само]. Генеральний осавул Іван Мануйлович згідно із заповітом передав гроші «на поминання» київським монастирям [73, арк. 43]. Можемо лише допускати, що подаровані Андрієм Зіневичем у 1714 р. ґрунти Микільському Пустинно-Рихлівському монастирю були його вкладом для поминання роду або пожертвою на монастир [399, с. 22]. Нами вже згадувалось і надання Гамаліївському монастирю «на молитви» у 1714 р. хут. Шеїнка з господарським комплексом: млин, двір, ґрунти. Очевидно що це внесок було зроблено після смерті вітчима Федора Ялоцького, якому Мануйлович був зобов'язаний не тільки багатим спадком, а й кар'єрним просуванням [397, с. 385 – 386].

Були серед Голубів і фундатори православних релігійних споруд. Так, Пелагея Захарівна Голуб за свої гроші протягом 1704 – 1709 рр. збудувала церкву в Переяславі. Її племінник Григорій Остапович Голуб, покинувши військову службу у ранзі бунчукового товариша постригся в ченці і відплив до Греції. В «святій землі» у 1750-х рр. став схиархимандритом та розбудовником на Афоні скиту «Мавровир», підтримуючи постійні зв'язки із Військом Запорозьким Низовим [78, арк. 3]. Новгород-Сіверська гілка Зіневичів – Мануйловичі так само покинули світське життя і стали засновниками священницької династії. Своїми силами розбудували церкву св. Миколи в Новгород-Сіверську [142, арк. 3 – 20 ; 191, арк. 8, 19]. Принагідно наголосимо, що нащадки Остапа Голуба стали священниками в Новгород-Сіверському повіті із прізвищем Голубовські [89, арк. 485; 186, арк. 632].

Невелика, але показова згадка про Зіневичів записана в щоденнику генерального хорунжого Миколи Ханенка від 23 березня 1730 р.: “Дань молитвенникъ пану Мануилу Зіневичу, дозорци ропському”. Ця коротка нотатка є одиничним випадком серед роду, яка переносить події у площину «релігійної інтимності». Запис показує, в якій саме літературі мав потребу колишній Новгород-Сіверський сотник. Вміння читати останнього не викликає сумнівів, адже відомий лист власноруч писаний М.Зіневичем до гетьмана у 1721 р. [162, арк. 1].

Говорячи про культуру, не можна окремо зупинитись на такій її складовій, як освіта. Адже здобуті знання та навички є підґрунтям формування особистості, що в подальшому є одним з вирішальних факторів розуміння себе в світі та світу навколо себе. З усіх представників роду Голубів, що хронологічно та територіально знаходились в межах Гетьманщині достовірно відомо, що лише одна особа отримала вищу освіту. В Києво-Могилянській академії пройшов курс навчання Костянтин Іванович Голуб [312, с. 144]. До наших днів збережено в копіях кілька автографів К.Голуба – це два його універсали 1687 р., коли він виконував функції наказного гетьмана. Один з них

є яскравою пам'яткою українського літературного бароко, зокрема такий його фрагмент: «... а що ж то за козакъ, що тепер у дому сидить и щититья волностю козацкою, которой не заслужиль, але то тот правдивый козакъ, который тепер у войску при боку ясне велможномъ добродѣви его милости пану гетманови за отчизну свою крваво працуеть и горлуеть. Чи рувен же теперешный, в дому сидячий, козакъ тому, который здорове свое на услужѣ военной ронит? Чи годень таковой заживати волности?» [159, арк. 61]. Старший брат Костянтина Івановича, Захар, ймовірно, так само навчався в Києво-Могилянській академії. Є свідчення, що він вмів писати, і, окрім того, на його особистій печатці (1681 р.) ініціали проставлені літерами латинської абетки. Останнє може підкреслити володіння господаря печатки іноземною мовою (хоча це могло бути і даниною трохи старшої традиції, що пов'язана із річпосполитським впливом на виконання печаток XVII ст. [286, с. 8 – 15]). Є свідчення про домашню та церковно-приходську освіту, а також про віддавання «на науку» до військових. Так, наприклад, Андрій Зіневич віддав свого малолітнього племінника-сироту Левка Яковича у 1660 р. на навчання одному з офіцерів московського гарнізону. За кілька місяців Зіневич був змушений подати чолобитну на ім'я царя, де згадуючи про свої заслуги і рани, просив відпустити з «навчання» племінника, де йому «гірше татарської неволі». Адже замість «науки», юнак був перетворений на прислугу [32, арк. 28].

Нами вже зазначалось, що писати вмів сотник М.Зіневич. Окрім того, фіксуємо власноручні підписи чи згадки про вміння читати та писати таких представників: роменського сотника Василя Олефіренка (вміє писати, 1653 р.) [224, с. 468], сотенного Насташського писаря Івана Григоровича Голуба (вміє писати, 1654 р.) [254, с. 56], Миргородського полкового писаря Івана Васильовича Войтенка (вміє писати, 1656 р.) [357, с. 135], генерального осавула Івана Мануйловича (вміє писати, поч. XVIII ст.) [27, арк. 85, 91, 113, 117; 45, арк. 1 – 10 ; 75, арк. 3], бунчукового товариша Григорія Остаповича Голуба (вміє читати, перша половина XVIII ст.) [78, арк. 3], військового

канцеляриста Федора Мануйловича Мануйлович-Зіневича (вміє писати, перша половина XVIII ст.) [49, арк. 38 – 55 ; 68, арк. 1 – 13 ; 69, арк. 1 – 10 ; 70, арк. 3; 71, арк. 1 – 7], військового канцеляриста Григорія Даниловича Зіневича (вміє писати, перша половина XVIII ст.) [351, с. 93], канцеляриста Генерального суду Степана Григоровича Зіневича (вміє писати, друга половина XVIII ст.) [399, с. 27], військового канцеляриста Олександра Григоровича Зіневича (вміє писати, друга половина XVIII ст.) [Там само], сотенного канцеляриста Івана Войтенко (вміє писати, друга половина XVIII ст.) [160, арк. 43 зв. – 44]. Не завжди можна розрізнити, чи дозволяв рівень освіти людині одночасно вміти і читати і писати, окрім того, що не зафіксовано жодної згадки, чи вміли представники роду оперувати при лічбі великими числами.

Значний вклад до розвитку української правової культури та думки зробив генеральний осавул Іван Мануйлович. Довгий час він очолював уряд Глухівського сотника, що передбачало ведення судових справ старшини, позови яких стікались до столиці та керував (колегіально) Україною в період безгетьманів'я. Ймовірно, ці два фактори і стали визначальними у початку його роботи над новим законом для Гетьманщини. Так, найімовірніше, саме в його будинку відбувались засідання комісії, яка складала майбутній закон: «Права за якими судиться малоросійський народ» [275, с. 39 – 48]. Адже саме після його смерті уряд надав охорону приміщенням, як «глухівському архіву». Нагадаємо, що Мануйлович останніми роками був паралізований і не ходив. За час його роботи над оновленим законодавством і керуванням справами він зосередив у себе державні архіви [63, арк. 30].

Досліджуючи роль представників козацько-старшинського роду Голубів за часів Гетьманщини, акцентуємо увагу на кількох головних аспектах: по-перше, визначну роль клану в кар'єрному рості; по-друге, відокремленість різних гілок і розрив родинно-кровних зв'язків; по-третє, високе почуття релігійності. Ці три основні компоненти скеровували світоглядні позиції більшості членів роду Голубів та його відгалужень. Наголосимо, що основний

підйом як політичний, так і економічний розпочинається в 70-80-і рр. XVII ст. Пояснюємо це тим, що підтримавши визвольну революцію Б.-З. Хмельницького, репрезентанти роду Голубів не змогли зорієнтуватись в подіях Руїни.

На останок хочемо констатувати, що незважаючи на високу православну свідомість, нами не зафіксовано великих меценатських внесків Голубів до православної церкви. Внесок в культуру, порівняно з кількістю представників досліджуваного роду, є теж надто низьким. Рід Голубів для історії Гетьманщини був, в першу чергу, політикоутворюючим на основі державницьких позицій.

3.3. Рід Голубів в колонізаційних процесах та утворенні козацтва на землях Слобідської України

Інша ситуація склалась із представниками роду Голубів, що вийшли до Слобідської України. Перші відомості про них знаходимо у 1661 р. в Сумському полку, куди емігрував Марко Алфьоров [197, арк. 113 зв., 250 зв., 488]. Останній брав активну участь у заселенні цього краю і кількаразово повертався до Правобережної України, виводячи з Канівщини нові групи охочих поселитись в межах Московської держави [274, с. 12]. На землях, виділених для козаків Герасима Кондратьєва, було сформовано Сумський козацький полк. М. Алфьоров розпочав службу з рядового полкової сотні і дослужився до сотника. Заселивши кілька сіл і отримавши царську грамоту на підтвердження маєтностей [211, арк. 9 – 17 зв.], Алфьоров увійшов до впливової старшинської групи, що гуртувалась навколо полковника Кондратьєва. Очевидним є патронат Марка Алфьорова та його синів Кіндрата і Андрія Маркових над близькими родичами Голубами. Останні займали

козацькі уряди звільнені Алфьоровими і скуповували землі біля своїх родичів. Так, поруч із с. Марківка, яке заснував Марк Алфьоров, було осаджене с. Голубівка [108, арк. 198 – 199]. Зауважимо, що слобідські Голуби, незважаючи на зайняті посади, внаслідок невірної економічної політики, поступово зійшли на маргінес і не змогли в 20-х рр. XVIII ст. обійняти жодного керівного уряду в полку [274, с. 15]. У свою чергу Алфьорови утримували посади полкової старшини та сотників до середини XVIII ст., коли гегемонію Кондратьєвих в цьому регіоні було ліквідовано імперською владою.

В додатках ми наводимо зведену інформацію про представників роду Голубів на території Слобідської України, що були залучені до стану козацтва (див. дод. В). Перші віднайдені нами згадки про перебування представників роду Голубів на теренах Слобожанщини відносяться до 1661 р. Ім'я Марка Алфьорова («Марко Олихвіров») внесено до реєстру козаків першої Сумської сотні (Йосипа Шпиля) [197, арк. 488]. Так само він фіксується у 1663 р. як козак тієї ж сотні («Марко Єлифіров», «Марко Алиферов»), проте вже з підсусідками Іваном та Юхимом Добишами [Там само, арк. 113 зв., 250 зв.]. В реєстрах Сумського полку Марко відсутній у 1662 та 1664 рр. Разом із М. Алфьоровим ні дітей ні родичів, окрім підсусідків в матеріалах не зафіксовано. Припускаємо, що на момент еміграції до Слобожанщини Алфьорову було трохи більше 20 років. Вірогідно, що у роки, коли він був відсутній в полку, він їздив до Гетьманщини, де набирив групи переселенців (про що свідчить поява підсусідків). Думаємо, що відсутність Марка Алфьорова в Сумському полку у 1664 р. пов'язана з першою згадкою про існування с. Марківка у 1665 р., яке він осадив [339, с. 160]. Село, назване на честь свого небесного патрона, Алфьоров заселив українцями, яких привів “з-за Дніпра” (ймовірно, на заклик сумського осадчого Герасима Кондратьєва). Наголосимо, Марківка була заселена на «роменському шляху» [108, арк. 199], а в цьому контексті не слід забувати про наявність в Ромнах родичів Олєфіренків-Войтенків у сотенній адміністрації. У 1671 р. будує в ньому церкву на честь Апостола та Євангеліста Марка [336, с.

593]. Досить неповна згадка про місцевість, з якої вивів українців М.Алфьоров, знаходить своє вирішення в заповіті його онука Федора Яковича. Останній робить детальний опис розподільчого акту із фіксуванням селян з с. Марківки, які були підданими ще за сумського сотника. Серед прізвищ марківських мешканців більшість становлять патроніми та побутові прізвиська. Ці форми родової фіксації на XVIII ст. були дуже нестійкими. До другої категорії так званих старих прізвищ відносимо Пушкарєнків та Бутів, що утворились внаслідок покозачення їх предків. Це свідчить, що серед переселенців з М.А. були і козаки. Окрім того, два вищезазначених прізвища масово фіксуються серед марківських селян в різних кутках села, а це, в свою чергу, говорить про розростання родин до початку другої половини XVIII ст. Серед інших є і прізвища-топоніми: Вільшанченки, Запорожченки та Сорочинські. Проте найбільше нас цікавить єдине шляхетське прізвище серед підданих Алфьорових – Кайдаші [133, арк. 53 зв.] (так само вони є старими клієнтами Алфьорових через кількість дворів та їх розташування. Є згадки про Кайдашевий ліс біля с. Марківки [108, арк. 199], що може свідчити і про колишню економічну потужність прийшлого роду). Прізвище Кайдаш є тюркським за походженням (першопочатковий варіант Кадаш). Саме прізвище дуже рідкісне, і його носієм була родина служилих татар Великого князівства Литовського (1528 р.) [249, с. 120 – 124], яка згодом перейшла до стану землян Брацлавщини (1577 р.) [444, с. 56, 238], прийнявши християнство в другій половині XVI ст. [450, S. 407]. В реєстрі Війська Запорозького 1649 р. фіксуються два козака з цим прізвищем і лише один з них знаходився “за Дніпром” – Іван Кайдаш козак Стародубової сотні Канівського полку [256, с. 102]. Стародубова сотня – це с. Литвінець неподалік м. Канева [354, с. 12, 70]. Звузивши сферу пошуку ще близьким топонімічним прізвищем Вільшанченко (с. Вільшана), віднаходимо орієнтовну територію звідки М.А. набирал людей для переселення до Слобожанщини. До того ж “вісь” Канів-Стеблів-Вільшана – це давні місця мешкання козацько-старшинського Роду Голубів.

Після дев'яти років козацької служби М.Алфєров призначений полковником Герасимом Кондратьєвим на посаду сумського сотника. Вірогідно, що йому було доручено керівництво Першою сумською полковою сотнею. Посідання сотничого уряду тривало 44 роки до самої смерті, а саме з 1670 по 1714 рр. [347, с. 458]. В цьому контексті погоджуємось із думкою В.Маслійчука, який зауважив, що предки більшості знатних родин Слобожанщини «стали старшинами не під час переселення, а в слобідських полках» [383, с. 204].

За браком відомостей про військову службу М.Алфєрова в Сумському полку відомо не багато. Джерела свідчать, що у 1683 р. сотня Алфєрова була розділена і її частина направлена до Києва нести службу в якості залого [195, арк. 547]. У 1680-х рр. за військову службу він отримує від полковника Кондратьєва дозвіл на зайняття вільної землі [165, арк. 3 зв.].

З початком мобілізації московського війська з метою здійснення походу на Крим у 1687 р. було закликано сумчаків. У свою чергу, полк входив до складу військового формування «Полки Білгородські», які очолив Б.Шереметьєв. Окрім підготовки сотні, М.Алфєрову прийшлося як сотнику розквартирувати війська воєводи О.Шейна, якому Суми були назначені місцем збору [347, с. 183]. Під час військової кампанії Алфєров очолює разом із межеричьким сотником І. Штепою та Л.Мартиновим об'єднані три полкові сотні [196, арк. 268]. Похід був невдалим для московсько-української армії. Проте відзначимо велику роль сумчан із полковником Г.Кондратьєвим у скиненні Самойловича і обранні І.Мазепи гетьманом [347, с. 187].

У 1689 р. Марко Алфєров був нагороджений царем маєтками, що їх ще раніше надав полковник Кондратьєв (на цей факт накладено тодішній адміністративний дуалізм, що існував на Слобожанщині), а саме: с. Марківка та хут. Печяшний (Миловидово), пасіками, ставками та землями. В грамоті царів Івана та Петра Олексійовичів наголошується, що маєтності надані саме за військову службу в часи царювання їхнього батька Олексія Михайловича та під

час владарювання перших [184, арк. 98 зв.]. У тому ж 1689 р. Марку Алфьорову було надане с. Бездрик [379, с. 91 – 92]; Ймовірно, він і збудував тут Михайлівську церкву (споруджена у XVII столітті, знищена у першій третині XX століття [305, с. 263]). Царське надання датоване жовтнем місяцем. В контексті подій, що розгорнулись в травні 1689 р., можна реконструювати, за які саме військові заслуги було надано сумському сотнику такий великий земельний наділ. 16 травня 1689 р., під час другого Кримського походу Сумський полк фактично повністю було знищено у битві в урочищі Чорна Долина. Через тактичні помилки московського керівництва, яке не змогло захистити лівий фланг своєї армії, Сумський та Охтирський козацькі полки потрапили в оточення кримсько-турецької армії [377, с. 149]. Сили супротивника переважали в 15 разів і налічували понад 50 тис. вояків проти 1500 слобожан. За одну годину супротивник знищив 1350 козаків [347, с. 197 – 199]. Вцілілі представників двох полків продовжували відбивати атаки, доки гетьман Мазепа не переконав московських бояр надати їм підмогу і не надіслав власні сердюцькі полки. Після запеклого бою і порятунку «гетьманцями» слобожан серед живих залишилось лише 150 козаків з важкими пораненнями. Серед них був і Марко Алфьоров.

У 1691 р. М.Алфьоров записаний до реєстру сумського козацького полку полковим сотником («Марко Алферов») [194, арк. 9 зв.]. Сам реєстр є свідченням широкої мобілізації слобідських козацьких полків до чергових військових кампаній Московії. Детальній ревізії було піддано стан усіх сотень, особливо прискіпливо перевірялись посади полкової старшини та сотників. В цей час в Україні було підняте повстання самопроголошеним гетьманом Петриком проти І.Маземи. За декларативними планами Петрика Сумський полк повинен був бути звільнений від «московського іга». Проте саме Сумський полк як найбагатший серед Слобідських повинен був перетворитись на пустку від ординських союзників Петра Іваненка. Сумчани протягом кількох років знаходились у стані повної бойової готовності, від чого вони несли нескінченні

збитки. А в 1695 р. М.Алфьоров на чолі сотні був відправлений у Дніпровський похід. Не маємо точних даних, чи повернувся до Сум сотник разом із конвоєм декількох сотень полонених турків чи після взяття Азова 19 червня 1696 р. [347, с. 205 – 214].

У 1700 р., із початком Північної війни, частину Сумського полку відправили до театру військових дій. Незабезпечені фуражем, одягом та віддані під командування іноземців, козацтво скаржились полковнику Кондратьєву. Чутки про ліквідацію козацьких формувань дійшли і до Сум. 9 лютого 1701 р. Марко Алфьоров склав від імені полкової старшини та рядових козаків Сумського полку чолобитну на ім'я царя із проханням розширити права полкової адміністрації, задля укріплення існуючої автономії в межах полку [164, арк. 110 зв.]. Чи існувала відповідь на цю чолобитну, невідомо.

Під час виступу І.Мазепи проти Петра I, Сумський полк знаходився на власній території. Перебування і самого Марка Алфьорова в Сумах зафіксовано подачею 2 травня 1709 р. його заповіту до Сумської полкової канцелярії [140, арк. 133 – 139]. Такий крок можна розцінювати як фактор віку, і як наближення великої битви між двома іноземними арміями. Зауважимо, Сумський полк в Полтавській битві участі не брав. Зокрема, це можна розцінити недовірою Петра I до сумчан (слід згадати про тисячні страти слобажан-«гетьманців»).

Помер Марко Алфьоров у 1714 р. [Там само, арк. 5]. На момент смерті він керував сотнею 44-й рік, загалом пробувши у козацькому війську з часу його першої фіксації в реєстрі 53 роки

З моменту переселення до Слобідської України, Марко Алфьоров став одним з найбагатших полковчан [304, с. 157]. Його купівлі відносяться до 1670-х рр., коли він остаточно перевів свої маєтності з Правобережжя і розпочав власне господарювання [110, арк. 301]. Останнє відоме нам матеріальне надбання відноситься до 1689 р. – згідно жалуваної грамоти московських царів [137, арк. 14 – 14 зв.]. Ця інформація може свідчити про чесність та

безкорисність сумського сотника у виконанні своїх обов'язків у порівнянні із іншою полковою старшиною, яку часто звинувачували в хабарництві.

Незрозумілою і без будь-яких пояснень довго лишалась теза з енциклопедії “Брокгауз и Ефрон” про те, що М. Алфьоров належав до сибірського полку [301, с. 28]. Ця помилка потрапила до словника через джерельну плутанину: незначний час у XVII ст. Слобожанщина підпорядковувалась Сибірському приказу.

Тож, можемо акцентувати, що М. Алфьоров належав до тієї групи еміграції, яка не випустила з рук шаблю, а навпаки з переселенням до Слобідської України почала розбудовувати козацтво на нових теренах.

З наведеної біографії Марка Алфьорова стає очевидним, як переселенці з Гетьманщини часів Руїни освоювали нові місця. Необхідно наголосити, що життя в межах Московської держави для вихідців з України було нелегким. Постійні загрози нападу татар перетворили новозбудовані козацькі міста у потужні прикордонні фортеці. Участь в походах московитів проти Кримського ханату і Туреччини та залучення до них слобожан вимагали неабияких зусиль для ведення сільського господарства. Людські втрати, що зазнав Сумський козацький полк у 70-80-х рр. XVII ст., передбачали постійний пошук нових груп переселенців, яких приводила слобідська старшина на неосвоєні землі московсько-українсько-татарського порубіжжя. Висловимо припущення, що скуповування земель, яке провадив М.Алфьоров було в не останню чергу наслідком розорення козацьких господарств через постійну участь у війнах.

Під час дослідження Слобожанщини на прикладі М.Алфьорова можна відмітити той факт, що московське керівництво поставилось лояльно до українських переселенців, надавши останнім право до самостійного самоврядування. Обрання посад полкової старшини – було прерогативою самих українців. Проте доля полковничого пірнача лишалась у компетенції царя. Обмеження торкнулись і ролі воєвод, які були посередниками між

слобожанами та царем. Особливо відчутного тиску на життя українців на початках розбудови козацьких полків не відчувалось [384, с. 16].

По іншому виглядає епоха другого покоління переселенців на Слобожанщину в Сумському козацькому полку. Процеси оволодіння землею починають набирати правових норм. Все рідше трапляються випадки «займанщини», а отже населення орієнтується на документальне підтвердження володінь. Окрім того, Слобідська Україна у др.пол XVII-поч. XVIII ст. приймає дві потужні хвилі переселенців, чим значно поповнює свій військовий потенціал. Так, після знелюднення південних земель правобережної Гетьманщини у 70-80-х рр., а потім, внаслідок умов Вічного миру, у 1710-1713-х рр., в тому числі на Сумщину переходить велика кількість правобережного козацтва, міщанства та селянства. Тоді ж значно зростає і авторитет старих, осілих родин. На прикладі сина Марка Алфьорова – Кіндрата Маркова, можна простежити, як внесок цієї родини до заселення краю, так і участь в остаточному формуванні слобідської еліти.

Кіндрат Маркович Алфьоров, в більшості джерел фіксувався, як Кіндрат Марков чи Кіндрат Маркович, був сином сумського полкового сотника Марка Алфьорова [206, арк. 165]. Народився він наприкінці 1660-х, початку 1670-х рр. Мав трьох братів: Якова – сотника Новоміської Сумської сотні, Андрія – Сумського полкового суддю та Івана – долю якого поки вияснити не вдалось. Його батько, що увійшов до вищого полкового керівництва, ймовірно протегував синові у зайнятті першої, відомої нам посади – Миропільського сотника наприкінці 1680-х рр. Нам не відомо чи брав він участь у Кримських походах московсько-української армії. Перша його засвідчена документальна діяльність в Сумському полку стосується земельних питань. На початку 1690-х рр. він подавав клопотання від себе та козаків своєї сотні про відмежування миропільських міських земель від ґрунтів поповича Івана Безрутченка [245, с. 53]. Ця справа викликала великий резонанс і згадується в грамоті царів Іоана та Петра до білгородського воєводи П.Шереметьєва [291, с. 170, 173]. Тяжба

затягнулась на довгі роки, але Маркову вдалось відстояти козацькі землі, що їх бажали привласнити представники місцевого протопоського клану. Під час її розгляду у різних інстанціях на К.Алфьорова неодноразово подавались скарги із звинуваченнями у наклепництві на сім'ю Безрученка [246, с. 69]. Проте у 1693 р. він отримує на своє ім'я та козацької громади царський дозвіл на володіння миропільською землею згідно із старим розмежуванням 1672 р. [291, с. 177]. Наголосимо, що перемога Алфьорова у справі захисту козацьких володінь відгукнулася йому ще у 1702 р., коли миропільські протопопи намагались в час Північної війни скористатись відсутністю більшості козаків для повернення земель [244, с. 374, 376, 387].

У 1690-х рр. Кіндрат Маркович мав неабиякий авторитет в Сумському полку і, як і батько, увійшов до його безпосереднього керівного складу. Ця теза знаходить своє підтвердження у 1697 р., коли слобідські полки склали чолобитну до царя з низкою прохань по адміністративних питаннях. В цьому документі за сумського полковника Герасима Кондратьєва підписався Кіндрат Алфьоров [193, арк. 129 – 191, 194 – 197]. У 1705 р. К.Алфьоров, вже як полковий осавул, знову підписується під документом до московського керівництва. На цей раз справа йшла конкретно про Сумський полк. Складена сумською старшиною петиція стосувалась земельного питання [414, с. 217 – 219]. За відсутності багатьох козаків та старшини, московські поміщики, які тримали поруч із сумським полком землі, почали привласнювати собі козацькі ґрунти. Окрім того, існувала давня суперечка між полком та путивльською адміністрацією. Козаки, які побудували та заселили слобідські міста потерпали від свавілля місцевих воєвод. Зокрема, одне з формулювань їхньої петиції звучало так: «Наші діди, батьки і родичі і ми самі поприходили з різних гетьманських і задніпрянських міст в Україну по закликанню білгородських та курських воєвод, котрі забезпечували нас царським словом – не однімати наших свобод. Вони веліли селитися нам, щоб ми захистили собою московські українні городи по Белгородській лінії у диких степах на татарських займищах»

[361, с. 250]. Інколи козаки все ж заселяли землі, які не входили до складу козацьких полків, але ці території мали всі ознаки військової одиниці. Їхнє населення підпадало під владу місцевих воєвод, хоча і зазначались що переселенці є «іноземцями». Тож, під час загострення конфлікту між козацькою та воєводською адміністраціями, сумська старшина просить Петра I, особисто розібратись у суті проблеми. В результаті цього воєводська посада була скасована на Слобожанщині. Окрім цього, полковнику стали підпорядковуватись і землі заселені українцями, які раніше лише примикали до Сумщини, як-то с. Пени із козацькою сотнею [433, с. 77].

У 1708 р. Кіндрат Маркович бере участь у поході проти «булавінців». За різних обставин Сумський полк отаборився в десяти милях від основних частин московських військ. Саме на нього направив свої війська Кіндрат Булавин. 20 тисяч повстанців вночі оточили козацький обоз і розпочали атаку проти 1200 сумських козаків. В цьому 2-х годинному бою було знищено близько половини сумців, розграбовано все майно, вбито сумського полковника Андрія Кондратьєва. Поранений Кіндрат Маркович разом з другим полковим осавулом був взятий у полон. Проте він зміг знешкодити охорону і пробратись до загальної частини козаків, разом з якими покинув табір [251, с. 700 – 706; 302, с. 261 – 263].

З 1711 рр. Кіндрат Алфьоров фіксується полковим обозним [140, арк. 6].

Цікавою видається згадка про К.М.Алфьорова, яка підтверджує тісні контакти слобідської старшини з гетьманською. За невідомих нам обставин 13 грудня 1727 р. відбулась його зустріч із генеральним підскарбієм Яковом Марковичем в м. Миропілля. Останній не занотовує в своїх щоденниках мету зустрічі, проте, вочевидь, були досягнуті якісь домовленості між двома старшинами. Маркович передав через Алфьорова лист своєму братові Андрію до Сум [240, с. 201]. З цієї згадки очевидним стає і зустріч Кіндрата Маркова з лубенським полковником А.Марковичем, який в грудні відвідував Суми [371, с. 218]. Виходячи з політичної ситуації, яка в той час склалась в Гетьманщині

(відсутність посади гетьмана), припускаємо що А.Маркович їздив домовлятися із Кондратьєвими про сприяння в обранні нового гетьмана. Полковники Кондратьєви користувались необмеженою довірою з боку царської влади і самі не раз, хоч і безуспішно виявляли претензії на гетьманську булаву [384, с. 166]. Знаючи про підтримку Марковичами Данила Апостола і безперешкодного обрання останнього за півроку на гетьманську посаду, допускаємо, що саме цього і стосувалась місія Я. та А. Марковичів на Слобожанщині. Зустріч із К.Алфьоровим можна розцінювати як елемент домовленості із сумською старшиною. Адже сам К.Алфьоров репрезентував на той час тільки з боку нащадків роду Голубів у Сумському полку ще трьох визначних старшин (Якова, Андрія та Йосипа Алфьорових – сотників та полкових старшин) [274, с. 72].

Остання згадка про Кіндрата Маркова серед полкової старшини у ранзі полкового осавула стосується 1732 р. [98, арк. 116, 670]. Через рік, 5 травня 1733 р., за донесенням від князя Шаховського, він через старість був звільнений з козацької служби із «нагородою рангом» [220, с. 232].

21 січня 1736 р. Кіндрат Маркович Алфьоров склав заповіт. Згідно з тогочасною традицією, тестамент підписало найближче оточення, яке мало виступити гарантами додержання останньої волі. Цікавим в контексті дослідження побачити ближче коло К.Алфьорова, яке сформувалась за роки його служби. Так, під заповітом підписались: сумський полковий обозний Дмитро Кондратьєв, сумський полковий суддя Іван Романов, сумський полковий писар Микита Олтухов, сумський полковий писар Семен Кардашев, сумський полковий сотник Василь Іскрицький, сумського полку підпрапорний Павло Заводовський, миропільський соборної церкви священик Ілля Душенський, сумського полку підпрапорний Леонтій Дешянов, сумський фортечний писар Микола Федоров [140, арк. 43 – 44 зв.].

Під час служби в Сумському полку К.М.Алфьоров накопив значні маєтності: в м. Суми двором “для приїзду” з підданими та спільно з дружиною

померлого брата Якова с. Марківкою (146 дворів, 232 будинки, 771 підданих, 3 священницькі двори на 11 підданих, одна школа з 3 учнями) [98, арк. 116, 670]; володів до смерті 2-ма дворами у м. Миропілля; за р. Вдалою двором із садом, винницею, солодовнею та броварнею; за р. Пслем 2-ма дворами; на р. Вдалій млин, що був куплений у сотничихи Антоніхи Донцової та біля млина ліс із землею і сінними покосом куплені у Андрія Сощенка; на р. Псел рибні ловлі (3 затони); в урочищі Зачерства, хутір із лісом та лугом; під дачею Плеховською ліс та озеро; під м. Миропілля ліс та сад, що мав назву Бойківщина із Гаврилівським лугом, а з ним 2 лужки – Ковалівський та Жуковський; біля с. Огоївка ліс з садом, що куплено у Максима Нероди; біля с. Демидівка земля з сінними покосами, ставок, дубрава та винниця; в с. Марківка 70 дворів та панський дім; урочище Калинів Кущ з дібровою; під с. Марківка на р. Верхня Сула млин на 2 камені; у Ворожбі, нижче Городища луг та ліс; під Ворожбою луг, що мав назву Рашовський; володів з братами млинами у Сумському полку [144, арк. 3]; згадується його земля біля с. Терешковки [109, арк. 302 зв.].

За своє життя К. Алфьоров заснував с. Кондратівка, яке заселив вільними «черкасами». Треба віднести цей процес до 1711 – 1712 рр., коли на Слобожанщину масово емігрували козаки з Правобережної України. У свою чергу, це було наслідком дії «Вічного миру» (1710 р.), згідно з яким в Речі Посполитій ліквідувалось козацтво [437, с. 34]. Велику кількість емігрантів тоді прийняв саме Сумський полк [274, с. 103].

Отже, за своє життя К.М.Алфьоров перебував на двох сотничих та двох полкових урядах. Загалом, він прослужив у Сумському козацькому полку на старшинських посадах, як і його батько, 44 роки. За цей час, у першу чергу, він відзначився як захисник інтересів слобідського козацтва.

Зауважимо, що до справи заселення краю долучився і брат К.Маркова, сумський сотник Яків Марков. Так, відомо, що він купив землю в с. Злодіївка (тепер с. Верхня Сироватка), де заселив 5 дворів [104, арк. 35]. Невістка

К.Маркова, дружина сумського полкового судді Андрія Маркова, Марія Михайлівна на власних куплених ґрунтах заселила в с. Ільми у 1713 р. 98 осіб чоловічої статі (враховуючи жінок та дітей, це близько 200 персон) [98, арк. 705]. Проте, наголосимо, заселені на її землях люди, мушили відробляти на господаря 2 дні на тиждень.

Якщо порівнювати Марка Алфьорова, та його старшого сина Кіндрата, контрверсійною виглядає фігура Андрія Маркова, який був довгий час сотником, полковим суддею та осавулом. А.Марков, з віднайдених джерел, користуючись своїм соціальним та економічним становищем провадить зовсім інше життя, направлене на збагачення. Так за час перебування на урядах Андрій Маркович Алфьоров скуповує велику кількість маєтностей, що вже можна пояснити зміною у внутрішньому устрої багатьох представників слобідської старшини. Наведемо відомі нам його операції по збільшенню земельного фонду власної сім'ї: 26 липня 1699 р. купив у сумського мешканця Харитона Івановича Богомоленка та Якіма Семеновича Верченка сінокосний луг з дібровою над р. Бездриком та з Васильєвою дібровою та сінними покосами Даценковими, Романову діброву та Титаренківські сінні покоси за 10 рублів [110, арк. 304 зв.]; 26 липня 1699 р. купив у сумської мешканки, удови Агафії Шкурчихи сінокосний луг із дібровою на р. Бездрик, що межували із Нестеровим лугом за 2 рублі [Там само]; 17 липня 1700 р. купив у сумського мешканця Василя Максименка над р. Бездрик діброву, частину лісу, сінні покоси, що межували із землею Остапа Лагодки та його ж власними, Алфьорова, придбаними дібровами, за 3 рублі. Того ж дня купив у сумського мешканця Гната Єр'єва («а прозвание не показано») на р. Бездрик діброву з сінними покосами поруч із землями Василя Максименка та його власними, за 6 рублів [Там само]; 31 березня 1701 р. купив у сумського мешканця Микити Лагоденка над р. Бездрик діброву з сінними покосами, між його, Алфьорова, землями, за 3,5 рублі [110, арк. 304 зв.]; 4 червня 1703 р. купив у мешканця Вищої Сироватки Івана Мисеченка за р. Бездрик повз ліс Омелянівській

сіножатний луг з дібровою, що межували з його ж землями за 6 рублів. Того ж дня купив у сумських мешканців Матвія та Петра Даценків на р. Бездрик хутір з двором та будівлями, з трьома лісками обабіч річки, з дібровою, сінокосами, орним полем за 50 рублів [Там само]; 26 квітня 1710 р. купив у сумського мешканця Івана Павленка в урочищі на р. Бездрик біля земель Василя Даценка сінокіс з дібровою за 2 рублі [110, арк. 304 зв.]; 26 листопада 1710 р. купив у сумської мешканки Марини Юхимової дружини Педосенкової на р. Бездрик четверту частину сінокісного луку що межує з її деверями Педосенками та половину болітця за 20 рублів [Там само, арк. 305]; 10 лютого 1713 р. купив у сумських мешканців Василя, Григорія, Івана, Івана меншого Леонтійовичів Педосенок на р. Бездрик сінокосу луку з дібровою та лісом по правій стороні с. Бездрик за 16 рублів [Там само]; 4 жовтня 1713 р. купив у мешканки сумської округи с. Красна Яруга Ірини Іванової дружини з сином покоси з різними угіддями за 2 рублів [Там само]; 19 листопада 1714 р. обміняв сумському протопопу Остапу Васильовичу Траволінському свій хутір за с. Піщане із дібровою, сінними покосами та різними угіддями на хутір розташований на р. Бездрик із сінними покосами та дібровою, який Траволінський придбав у полковника Івана Кондратьєва [110, арк. 305 – 305 зв.]; володів хут. Алешня Стецькова в ній: 1 двір, 3 доми і 7 підданих. У м. Краснопілля підданих: 11 дворів, 81 людина, працюють 2 дні на тиждень. У м. Межеричі підданих: 5 дворів, 6 домів, 17 осіб, працюють 2 дні на тиждень. У Межеричі сотничі 2 двори в яких 1 людина [291, с. 266]. На акти продажу ним власних земель натрапляємо лише у двох випадках: 1 серпня 1703 р. продав Кондратьєвим свій хутір з рибними ставками, орними та сіножатними землями в сумській сотні на рудці що прозвана Головашчиною за 40 рублів [109, арк. 299]; 26 серпня 1703 р. продав разом із сумськими мешканцями Пилипом Рубаном, Власом Бутом, Сидором Ананченком, Яковом Литвиненком, Федором та Микитою Коротичами, Степаном Рубянським, Мироном Даниленком, Йосипом Калиничем, Василем Яковим та Миколою Нагорненковим с. Степанівка з хут.

Малий Степ [114, арк. 119]. Проте, треба зауважити, що маючи весь час справу із землею, А.Алфьоров прислужився як спеціаліст і Сумському полку. Так, у 1729 р. він брав участь в розмежуванні земель Сумського полку із путивльськими [255, с. 596]. Нагадаємо, що сумчани мали із путивльськими поміщиками суперечки ще з XVII ст. В 1729 р. відбулось останнє велике межування між цими двома територіями, і спірні землі із українським населенням здебільшого увійшли до складу саме Сумського полку.

Порівняно із сім'єю Алфьорових у середині XVII – на початку XVIII ст., інакше виглядають представники роду Голубів, що залишили своє родове прізвище.

Вочевидь, що з Правобережної України сім'я Голубів переселилась за ініціативи Марка Алфьорова. Так, землі Голубів знаходяться біля «марківських» земель, де було заселене наприкінці XVII ст. с. Голубівка [108, арк. 198 – 199] та згідно топонімів біля самого села Бездрик [121, арк. 14, 20] – двох найдавніших володінь Голуб-Алфьорових.

З небагатьох згадок про перехід сім'ї Голубів на Слобожанщину відомо, що першим сюди емігрував Андрій Голуб. Очевидно, він вивів із собою велику кількість людей. Про ці здогадки свідчать кілька фактів. По-перше, заснування с. Голубівки могло відбутись лише за наявності згідних оселитися на нових землях. По-друге, Андрій Голуб був сотником Тернівської слободи, а це великий показник в умовах еміграційних процесів. Сама слобода Терни була заселена давно. Між 1657-58 рр. місцевий поміщик Сулешкін запросив на свої землі українців, але з часом їх закріпачив. Переселенці почали скаржитись цареві. Вердикт з Москви був приголомшливим для поміщика: через те що переселення відбулось без будь-якої згоди з центру, поміщику знайти собі взамін інші незаймані землі, а «черкас» виписати з підданства [245, с. 291]. Саме через свавілля поміщика, до слободи Терни довгий час ніхто не заселявся. Ймовірно що саме після царського наказу до слободи стали прибувати нові переселенці. Незважаючи на те, що Терна була заселена українцями, мала

козацьку адміністративну структуру і знаходилась в полі впливу сумського козацького полку, до нього вона довгий час не належала, а була в підпорядкуванні путивльського воєводи. Андрій Голуб став Тернівським сотником орієнтовно у 1680-х рр. В 1699 р. він разом із отаманом Михайлом Шабельником, подаючи чолобитну, згадують свою довголітню службу та просили дозвіл на безмитні торги та офіційну фіксацію за ними їхнього спільного млина на р.Терна [Там само, с. 246]. Як вже зазначалось, довгий час Терни не належали юрисдикції Сумського полку, а отже будь-якого кар'єрного росту в умовах сотенної системи козакам очікувати не приходилось. Такий стан речей маргінезував предківську систему козацької служби. До всього Голуби володіли землями як в Тернах, так і в Голубівці. Тож, не дивно, що свого сина Семена Андрій Голуб відправив на службу до Сумського полку, де знаходились впливові родичі, чиї уряди та родинні зв'язки аж ніяк не могли стати в нагоді на території Путивльського повіту.

Доля Семена Андрійовича Голуба тісно пов'язана із братами Алфьоровими. Виходячи з віднайдених даних, можна судити, що саме вони патрунували своєму родичеві. Так, перший поштовх до отримання уряду С.Голубом пов'язаний з ім'ям Кіндрата Маркова. Саме при ньому розпочинається кар'єрне просування молодого Голуба. З початку він отримує посаду миропільського сотенного писаря (1692 р.) [165, арк. 3 зв.], а пізніше стає миропільським отаманом (1694 р.). Відбувалось це саме в роки сотничого урядування в Миропіллі К.Маркова. У 1698 – 99 рр., після уходу Андрія Марковича Алфьорова з уряду Межерицького сотника, цю посаду займає С.Голуб. Після цього, ймовірно, він стає Краснопільським сотником. Конкретної вказівки на це знайти не вдалось, але за переказами поч. ХІХ ст., біля м. Рясне (заснованим до речі в 70-х рр. ХVІІ ст.) місцеві мешканці показали, що на їхній території є три кургани, які асоціювали з краснопільським сотником Голубом поч. ХVІІІ ст., існування якого в ХІХ ст., було підтверджено істориками з невідомих сьогодні джерел [438, с. 296 – 309].

В 20-х рр. XVIII ст. Семен Голуб стає сумським полковим осавулом [122, арк. 69]. Показовим фактом «невидимого» патронату над Голубом слугують згадки про його неодноразові поїздки до Москви з дорученнями від Сумського полку [163, арк. 29; 245, с. 53]. Проте, спираючись на могутніх родичів, Голуби не змогли влитись до кланової структури Сумського козацького полку. Незважаючи на те, що один син Семена Андрійовича, Дем'ян Голуб, належав до миропільської сотенної старшини [163, арк. 3 зв.; 245, с. 212, 225], другий, Никифор, вже числився у 1732 р. в Сумській полковій сотні між пушкарями [122, арк. 60]. Фіксуємо і перехід с. Голубівка до інших власників через продаж, що свідчить про економічну кризу, яка відбулась в цій сім'ї [108, арк. 198 – 199]. З невідомих причин сім'я Голубів змінює прізвище на Світличні, а згодом на Світлишникови [122, арк. 60] або ж Світличненкови [106, арк. 2 – 2 зв.], що могло статись внаслідок приймання Никифора Голуба сім'єю дружини (на території Сумського полку існувала дрібна старшина Світличні [232, с. 60, 145, 154, 155, 161, 163, 381]).

На відміну від сім'ї Голубів, Алфьорови змогли втримати основні важелі впливу в несприятливих умовах для слобідського козацтва у XVIII ст.

Серед наведених семи осіб, шестеро були сотниками, з яких двоє належали до полкової старшини. За становищем це відповідало соціальному рівню, на якому знаходилась родина з початку міграції роду Голубів на Слобожанщину. Лише Ф.О.Алфьоров був підпрапорним Сумського полку. Чин підпрапорного належав до неурядової старшини, аналог яких був і в Гетьманщині – так зване військово товариство.

Зауважимо, що з кожним роком утримуватись в полково-сотенній системі Слобожанщини було все важче і важче. Незважаючи на внутрішні негаразди, Сумський полк потерпав від примусової участі в зовнішніх війнах Російської Імперії. Північна війна (1700-1721 рр.), війна за «польський спадок» (1733-1735 рр.), російсько-турецький конфлікт (1735-1739 рр.), семилітня війна (1756-1763 рр.), а окрім того каналні роботи та будівництво Української лінії

оборони – жодна з цих подій не обійшла повз Сумський козацький полк. Останні бойові дії слобідських полків на теренах Східної Прусії настільки підірвали боєздатність українського козацтва, що з огляду на це вони були не в змозі розпочати нову мобілізацію для потреб імперії [347, с. 411]. 28 липня 1765 р., згідно з царським маніфестом, проголошувалась ліквідація слобідських полків і полково-сотенного устрою, а на їх основі створення гусарських полків та Слобідсько-Української губернії з центром в Харкові.

Досліджуючи історію представників роду Голубів, їх місця і особливо ролі в історії України, не можна обійти питання світогляду козацької старшини Слобожанщини.

Міграційні процеси, що відбулись у 50-60-х рр. під час Руїни, сильно вплинули на переселенців і їхнє самосприйняття в тогочасному політичному полі. Переселившись з території новозбудованої Б.Хмельницьким козацької держави, представники знатних слобідських родів, на нашу думку, ще ототожнювали свою причетність до традицій Речі Посполитої, хоча і прийняли козацький устрій як найбільш адекватний і життєвий в умовах XVII ст. Московський уряд на початках всіляко намагався проявити свою прихильність до чужинців. Традиція представлення східного царя як єдиного монарха, який є захисником православ'я була дуже старою. Можливо, є сенс в пошуку глибинного усвідомлення слобожан, що відносини з московським царем є подібними до відносин з королем Речі Посполитої. Адже як для Польщі, так і для Московії українці не були титульною нацією, і на відміну від тих українських козаків, що збудували свою державу (Військо Запорозьке), слобожани прагнули більшого політичного спокою і не усвідомлювали своє існування без монарха. Так чи інакше, але і для Б.-З. Хмельницького і для І.Виговського слобідські козаки були зрадниками, що не витримали боротьби за власну державність [325, с. 1213 – 1214]. З іншого боку, українці, що опинились на Московському прикордонні, спромоглись на ті поступки в національному плані, які власне очікувало козацтво до революції Хмельницького і які були

прописані в Гадяцькій унії. Слобожани завжди підкреслювали що вони є «іноземцями» в Московській державі. Так, посол від Сумського полковника Герасима Кондратьєва, Семен Голуб, заявляв в Москві «наша справа іноземна і судимось ми в Посольському приказі» [163, арк. 29]. Сумський сотник Марко Алфьоров, підкреслюючи свою національну ідентичність, наголошував, що він є «черкашанин» і виходець «з-за Дніпра» [274, с. 92]. Подібне постійне лобювання козацької старшини своїх національних інтересів перед урядом Московської держави не давало останнім можливості на побудову проекту об'єднання двох народів, хоча і єдиної віри. Існування так званого черкаського звичаєвого права з його основними демократичними, а інколи й архаїчними рисами не дозволяло московським воєводам трансформувати український лад на російський манер. Усвідомлення, що саме з царської волі слобожанам були надані землі дозволяло місцевій старшині інколи ігнорувати воєводські накази і в обхід їх вести діалог з царем [384, с. 16 – 18]. Отримане землеволодіння слобожани сприймали як свою власність і, окрім того, що захищали його, самі інколи ставали агресорами в колонізаційній політиці, виборюючи собі право у навколишніх воєвод на приєднання того чи іншого земельного фонду. Маємо згадки про подібні акції за участі Алфьорових у 1681 р. (Марко Алфьоров [241, с. 115 – 118]), у 1705 р. (Кіндрат Алфьоров [414, с. 217 – 219]) та у 1729 р. (Андрій Алфьоров [255, с. 596]). Захист власної землі, а особливо відстоювання претензій хоча б на дуже суперечливі ділянки, на нашу думку, було явищем притаманним для людей, чия свідомість мала відбитки старої патронно-клієнтарної системи часів Речі Посполитої.

Велике значення для світогляду слобожан мала православна церква. Саме релігія була основним ідентифікатором слобожан на зламі цивілізаційних шляхів, в яких вони перебували. Нам не вдалось віднайти фактів, чи приходили перші поселенці на Слобожанщину зі своїми парафіяльними священиками, але очевидно, що це було саме так. Ранні згадки, про перше велике переселення українців до Московської держави пов'язані із гетьманом Яковом Острянином.

У 1638 р. до Чугуєва на поселення прибули козаки разом із трьома священиками [384, с. 23 – 24]. Духовенство могло переселятись разом із парафіянами і в часі колонізації Слобідської України 50-х рр. XVII ст. Тож, в цьому контексті цікавим є питання – чи дозволив московський уряд переселитись українському духовенству, яке вважалось напівєретичним. Аналізуючи згадки про церкви Слобідської України, стає очевидним, що і будували і називали свої релігійні споруди на честь святих саме українці. Про це свідчить велика кількість Святомихайлівських церков, які були одними з найпопулярніших, за нашими спостереженнями, саме серед українців [305, с. 263; 306, с. 344 – 346; 348, с. 132 – 138]. Церкву на честь Святого Михайла збудували і Алфьорови у с. Бездрик. На превеликий жаль, сама церква була знищена в радянський час, проте її опис, зроблений протоієреєм П.Фоміним на початку XX ст., яскраво свідчить перенесення автохтонної української культури до Слобожанщини. Так, з описаних дослідником ікон, що знаходились в алтарній частині храму, відмітимо такі фрагменти: «У Спасителя продолговатый лик с румянцем...», «Своеобразно изображение Апостола и Евангелиста Иоанна Богослова: на нем белая рубаха, широко распахнутая на груди, поверх ряса серая с красной подкладкой, у него белая небольшая борода, но длинные казацкие усы», «...восьмиугольная икона Знамени Божией Матери. Здесь Она представлена не в виде Оранты, но в позе спокойно восседающей и держащей у себя на коленях Богомладенца, Которого Она придерживает левой рукой, в правой же Она держит скипетр... Композиция этой иконы скопирована с известной Печерской - Богоматери, но без преп. Антония и Феодосия Печерских» [434, с. 10 – 12]. За цих згадок перед нами постають яскраві приклади українського мистецтва XVII ст. [295, с. 1], що було перенесено до іноземної держави українцями-емігрантами. Окрім того, алтарна частина храму була яскравим зразком українського бароко з унікальними елементами нових тенденцій, що мали розповсюдження в пізніший час [432, с. 223]. Будівничим цієї церкви був Марко Алфьоров. За його ж кошт у 1671 р.

було збудовано церкву у с. Марківка на честь Апостола Марка [336, с. 593]. Про її початковий образ відомостей не лишилось. Син Марка Алфьорова Кіндрат Марков заснував с. Кіндратівку, де була побудована церква на честь св. Миколи [108, арк. 485]. Його донька Олена, після смерті свого чоловіка Гадяцького полкового обозного Василя Федоровича Биковського мала побудувати кам'яну церкву в Полтаві для поминання її чоловіка. На це з родинного бюджету, згідно із тестаментом покійника виділялась 1 тисяча рублів [72, арк. 3 – 5 зв.]. Інших представників з роду Голубів, які були б дотичні до побудови, або пожертв грошових сум на церкви не виявлено.

Внесок Алфьорових можна простежити на території Слобідської України і у вітчизняному шкільництві періоду козаччини. Кіндрат Маркович утримував за свій рахунок школу в с. Марківка, де на 1732 р. навчалось 3 учні [98, арк. 116, 670]. Андрій Маркович в с. Бездрик облаштував школу, де у тому ж 1732 р. навчалось 4 учні. Після його смерті школу продовжувала утримувати його дружина Марія Михайлівна [291, с. 261, 264, 268, 271]. Власне і самі представники роду Голубів мали освіту. Так, згаданий Семен Андрійович Голуб був Миропільським писарем. Відомо, що у 1759 р. вивчали риторику у Харківському Колегіумі Роман та Іван Федоровичі Алфьорови [411, с. 48]. Яків Федорович Алфьоров (син Федора Йосиповича) вчив російську та латинські мови, а з 1760 по 1764 рр. вивчав синтаксис та граматику в Харківському Колегіумі у Григорія Сковороди. Учитель відмічав знання Якова Алфьорова як «остр» (в сучасній системі оцінювання, це як 10-11 балів). В період навчання Алфьоров жив при школі [321, с. 497]. Яків Алфьоров (син Федора Яковича) у 1766 р. навчався в училищі латини, вмів читати та писати російською [232, с. 300]. Є звітка, що Петро Федорович Алфьоров у період з 1766 по 1769 р. навчався, але за браком джерел місце навчання не відомо, як і дисципліни [125, арк. 4 зв.]. Іван Андрійович Алфьоров у 1766 р. навчався грамоті [232, с. 300]. Пізніше він став одним з ініціаторів створення Харківської міської публічної бібліотеки [428, с. 238]. Іван Федорович Алфьоров вивчав латинську та

російську мови [125, арк. 5 зв.], а його брат Федір вивчав «слов'янську» мову [126, арк. 271 зв. – 272]. Іншу освіту обрав собі Кирило Петрович Алфьоров, у 1760-х рр. він знаходився в Білгороді співаком при митрополиті, перед цим засвоївши майстерність співу [125, арк. 10].

Слобідські козацькі роди були не винятком від Гетьманщини і в питанні кланових відносин. Володимир Маслійчук, пишучи про слобідську старшину зазначає: «Козацькі старшини передавали посаду в спадок своїм дітям, усіляко сприяли братам, зятям, швагерам, племінникам, своякам, а також кумам, сватам, побратимам, приятелям... ми сприймаємо старшинський прошарок як «родину» чи, радше сказати, родинний клан» [384, с. 77 – 78]. Аналізуючи родинні відносини представників роду Голубів на Слобожанщині нам, за браком джерел, не вдалось простежити сімейні зв'язки сім'ї Голубів, натомість вони широко представлені в матеріалах по сім'ї Алфьорових. Так, Андрій Алфьоров, син сумського сотника Марка, був одружений із Марією Михайлівною Марченко, яка була, ймовірно, сестрою або двоюрідною сестрою сумського сотника Андрія Марченка, родоначальника роду Линтварьових [346, с. 4]. Іван Кіндратович Алфьоров в першому шлюбі був одружений із Марією Дмитрівною Горленко. Схиляємось, що остання належала до відприсків роду Горленко з Гетьманщини. Проте цей шлюб був невдалим. Її свекор Кіндрат Маркович не лишив їй спадку. У своєму заповіті з цього приводу він писав наступне: “мене і жону мою різними не гарними словами поносила та матірно бранила та неодноразово жоні моїй, а своїй свекрусі голову з п'яна до крові пробивала й двічі до полусмерті вбивала... також із нашим сином, а законним чоловіком, нехотячи законно жити та з миропільським попом Петром Левицьким, забув страх Божий та свою малжонську присяжну повинність залишила сина нашого... та на пристарості років таємно виїхала з попом Петром” [140, арк. 43 – 44 зв.]. В другому шлюбі Іван Кіндратович був із Марією Марковою, від якої мав доньку [144, арк. 3]. Сестра Івана Кіндратовича Олена у першому шлюбі була за Василем Федоровичем Биковським [208, арк.

3], родина якого користувалась гербом «Ольшевський» і мала походження ще з доби Великого князівства Литовського. В.Ф. Биковський був бунчуковим товаришем, а згодом полковим обозним Гадяцького полку [361, с. 53 – 54, 65 – 66]. Його вітчимою був полковник Василь Михайлович Танський, який узяв мати Василя Биковського, доньку ніжинського полковника Ганну Степанівну Забілу, удову по Федору Биковичу. Цікаво зауважити, що від шлюбу з Танським народилась донька Ганна – дружина Семена Семеновича Лизогуба. Їхня донька Тетяна (1743 р. народження) була одружена з Панасом Дем'яновичем Гоголем-Яновським і була бабкою українського письменника Миколи Гоголя [396, с. 108]. В другому шлюбі Олена Кіндратівна була із Іваном Левенцем полтавським полковим обозним (25 грудня 1737 – 16 квітня 1747) [103, арк. 32; 359, с. 183]. Від нього була народжена донька Тетяна, в першому шлюбі за Марковим, а у другому за полковником імператорської армії графом Степаном Єгоровичем фон Волкенштейном [140, арк. 5 зв., 30; 111, арк. 370 – 370 зв.]. Друга донька Кіндрата Марковича Ганна вийшла заміж за сумського полкового писаря Григорія Семеновича Богаєвського [207, арк. 1-7]. Родина Богаєвських – старшина охтирського, сумського, миргородського, полтавського, гадяцького, прилуцького полків [131, арк. 32 – 32 зв.; 108, арк. 162, 163 зв., 450, 482; 351 с. 10; 350, с. 11 – 12]. Ганна Кіндратівна після ранньої смерті чоловіка залишилась на території Гетьманщини, маючи по чоловікові значні земельні маєтності [226, с. 45, 93-95]. Анастасія Андріївна Алфьорова була видана за майора Івана Петровича Кондратьєва – нащадка сумських полковників, кровного родича Савичам, Миклашевським [135, арк. 118, 121 зв.], Юр'ївським, Апостолам, Лизогубам, Зеленським, Скоропадським, Анненковим, Гамаліям, Бестужевим [114, арк. 112, 117 – 118 зв.]. Діти від їхнього шлюбу поріднились із Челяєвими (сотенною старшиною Лубенського полку [360, с. 232]), Куколь-Яснопольськими (старшиною що походить від Острогозького полковника Ф.Куколя [384, с. 32]), Лизогубами (старшина Гетьманщини [396, с. 108]) та Подольськими (слобідська старшина [110, арк.

42, 54 зв., 55 зв.))[141, арк. 1, 2, 21]. Її сестра Наталія Андріївна була видана заміж за харківського полкового обозного Івана Васильовича Ковалевського [110, арк. 305 зв.]. Ковалевські родичались із богодухівським протопопом Космою Бородаєвським, слобідськими старшинськими родами Шароїв та Ржаневських [107, арк. 42 зв. – 46]. Федір Якович Алфьоров в другий раз одружився із Оленою Матвіївною Константиною [133, арк. 4], яка в свою чергу впершому шлюбі була за лебединським козаком Моїсеєм Федоровичем Ілляшенко [109, арк. 209, 210 зв.]. Походила Олена Матвіївна з старшинсько-священицької родини [135, арк. 125; 140, арк. 133 – 139; 109, арк. 209]. Поріднення з духовенством було не одиничними випадками. Так Уляна Яківна Алфьорова була одружена, ймовірно, саме з Федором Яковичем Дубянським, який був протоієреєм та духівником імператриці [108, арк. 451; 144, арк. 3 зв.]. Її сестра була заміжня за представником старшинських кіл Федором Лесевичем, який, у свою чергу, був сином згадуваної в попередньому підрозділі Настасії Мануйлович [140, арк. 133 – 139]. Шлюбні контакти з представниками старшинських родів Гетьманщини продовжувались і в кінці першої половини XVIII ст. Так, підпрапорний Сумського полку Федір Олексійович Алфьоров був одружений із Марфою Дмитрівною Кушевською, донькою Гадяцького полкового хорунжого (1739 р. [119, арк. 9]). Продовжувались в цей час і контакти з сумською сотенною старшиною. Феодосія Федорівна Алфьорова була одружена із Тимофієм Никифировичем Стишевським, що розпочинав службу козаком, а пізніше став сотником в Сумському полку [145, арк. 193; 115, арк. 111; 126, арк. 280; 133, арк. 5 – 5 зв.; 105, арк. 1 – 6; 113, арк. 239]. Настасія Федорівна Алфьорова була за підпрапорним Матвієм Петровичем Подольським [110, арк. 42, 54 зв., 55 зв.]. Васса Федорівна Алфьорова була видана за підпрапорного Семена Семеновича Жебуньова (Жебуні [124, арк. 24 зв. – 25; 133, арк. 5 – 5 зв.])[99, арк. 40; 128, арк. 3; 116, арк. 68 зв.]. Її сестра Тетяна вийшла заміж за канцеляриста, а пізніше сумського сотника Федора Васильовича Данилова [133, арк. 4 зв., 125; 131, арк. 184 – 188; 136, арк. 11 зв.].

Їхня сестра, Марія, вийшла заміж за представника німецького роду майора Олександра Хомича фон Циглера, рід якого тримав полковничий пірнач в Слобожанщині [126, арк. 16 зв.]. Четверта сестра Марина Федорівна одружилась із представником знатної родини на Гетьманщині сотникові Гадяцького полку Павлу Андрійовичу Сулимі [398, с. 819; 350, с. 139 – 140]. Проте, не завжди шлюби з представниками Гетьманщини були успішними. Так Марія Федорівна Алфьорова була одружена зі значковим товаришем Лубенського полку Михайлом Прокоповичем Майбородою. Разом із чоловіком вона мешкала в Лубнах, проте сім'я збідніла наприкінці 1760-х рр. і після смерті Майбороди, Марія Федорівна зафіксована серед торгівців «бадається промыслом крамарским» [350, с. 85].

З виявлених шлюбів можна скласти загальну характеристику формування родового клану представників нащадків Голубів на Слобідській Україні. Однією з характерних рис є згуртування з елітарними групами. Шлюбів з представниками священницьких родів небагато, натомість домінуючою ознакою в підборі дружини або чоловіка для старшинської сім'ї Алфьорових стало саме старшинське походження. Цікаво відзначити, що на Слобожанщині клан як такий формувався у XVIII ст. з представниками родів Гетьманщини. Таке явище можна пояснити усвідомленням козацьких територій як цілісної одиниці, незважаючи на геополітичне та адміністративне розмежування Гетьманщини із Слобідською Україною. Для родів Війська Запорозького, шлюби із представниками слобідських полків були економічно вигідними. Адже земельний фонд слобожан родів був на порядок більшим ніж на Лівобережній Україні. Величезні латифундії, які опинились в руках слобідської старшини через щедрі царські надання та практику «займанщини» вільних наділів з подальшим їх закріпленням за родиною, не йшли в порівняння з земельним питанням в Гетьманщині. На території Війська Запорозького більшість земель ще в 70-80-х рр. XVII ст. були закріплені за визначними старшинськими родинами. Великі посаги за нареченими з Слобожанщини, окрім економічної

вигоди, створювали прецедент подвійного васалітету – підпорядкуванню гетьману на Гетьманщині і цареві через слобідські наділи в Московському Царстві. У такий спосіб збільшився і загальний земельний актив багатьох лівобережних родів, а окрім цього, система господарства в Московщині з її кріпосним правом перетворювала українську старшину у поміщиків, що було неможливим в Гетьманщині. З іншої сторони, слобідські роди через шлюбні контакти із представниками Війська Запорозького були сприйняті козацькою елітою Лівобережжя як рівні собі. Нагадаємо, що довгий час «гетьманці» не сприймали слобожан за козаків взагалі. Яскравий приклад цьому міститься у вірші невідомого автора XVIII ст. «Сатира на Слобожан»:

«Що там за біс гарчить? Курнявкать, гавкать став,

Гуде, мов рій джмелів, мов гедзь теля напав,

...Що ж се? Яка там твар мемекає: ми, ми?!

Ах, трясця ж в його ма! Рівняються з людьми!

Не тільки ж бо з людьми, а навіть з козаками!

... «Ми, – кажуть, – ми, ми, ми, ми – малоросіяни.

Українці з степів і славні слобожани...» [430, с. 215]

Тож, шлюби між представниками гетьманських родів для слобожан в першу чергу були вигідними саме, як показник сприйняття їх «квазікозацького» становища серед «справжнього» козацтва Лівобережної України, або, як ще себе вони називали, «рицарства» [385, с. 9]. У свою чергу, гетьманські роди скористались цією можливістю для своєї економічної експансії Слобожанщини, що згодом призвело до гучних судових справ за «материзни» та «бабизни» з їхньої сторони. Подібні судові тяжби відбувались у Алфьорових із Богаєвськими та Левенцями [108, арк. 485]. З віднайдених матеріалів дізнаємось про існування всього одного шлюбу з іноземцями: Марія Федорівна Алфьорова, як зазначалось вище, була одружена із О. фон Циглером, проте рід останнього вже вважався українізованим [126, арк. 16 зв.]. До іноземців ставлення на Слобожанщині, як до прийшлих, було вкрай негативним [384, с.

97 – 98]. Так кілька поколінь Алфьорових судилось із Апостолами-Кигичами вихідцями з Валахії [111, арк. 89, 101 – 103 зв.; 110, арк. 64, 366], що безумовно не поліпшувало внутрішньородинного ставлення до іноземного елементу.

Говорячи про формування клану на території Сумського полку, треба наголосити, що в першу чергу він формувався навколо полковничої родини Кондратьєвих. Цей рід налічував 12 із 15 полковників Сумського козацького полку за час його існування [347, с. 432 – 433]. Рід Алфьорових зафіксований у Слобідській Україні у 1661 р., отримавши старшинські посади в Сумах та Сумському полку, він став частиною клану слобідсько-сумської старшини на чолі з Кондратьєвими. Фінансова потуга та посідання урядів дозволяли безперешкодно купувати значні території та отримувати помістя від царів [279, с. 100 – 106]. У свою чергу Алфьорови (або Маркови, якщо мова йде про кінець XVII ст. – початок XVIII ст.) протегували своїм кузенам Голубам. Про входження до кондратьєвського клану можуть свідчити уряди сумських (полкових) сотників, які залишались за родиною до завершення гегемонії Кондратьєвих. Друга половина XVIII ст. позначилась скасуванням старих козацьких полків та створенням гусарських. Старшина була позбавлена своєї влади. Це, в першу чергу, було наслідком ліквідації гегемонії Кондратьєвих в Сумському полку та призначення полковників від імператорського двору. На момент 1765 р. старшинські клани були розбиті російськими/проросійськими чиновниками [289, с. 190]. Полковники та старшина не могли чинити будь-якого опору [425, с. 244 – 245]. Цей факт лише засвідчує розстановку прерогатив серед слобідської старшини у другій половині XVIII ст., першою з яких було збереження власних добр, але не «старих звичаїв» або ж полкової системи керівництва. У свою чергу, таку позицію можна розцінити як глибоке розшарування між старшиною та козацтвом.

Розглядаючи значення репрезентантів роду Голубів на території Слобожанщини, ми доходимо висновку про їхній великий внесок в історію України в цілому. Сприяння переселенню емігрантів та допомога в їхньому

облаштуванні на нових теренах – унікальне явище для неспокійної історії доби «Руїни», особливо ж коли йшлося про порятунок козацьких родин, які залишились поза законом на території Речі Посполитої на початку XVIII ст.

Наслідком розуміння своєї власної національної ідентифікації стало перенесення батьківської культури до Слобожанщини. У свою чергу, будуючи церкви та утримуючи школи на своїх землях, в тому числі і представники роду Голубів захистили свою нову Батьківщину від асиміляторського впливу московитів. Шлюбні ж стратегії міцно зв'язали політичні еліти Гетьманщини із Слобожанщиною, що в подальшому зіграло важливу роль у становленні єдиної української нації.

Отже, відзначаючи загальний внесок представників роду Голубів та його відгалужень, необхідно наголосити, що в історії України він мав позитивний, але подекуди і неоднозначний характер. Ціла плеяда видатних постатей, що долучилась до творення українського козацтва, його становлення та розвитку належала до досліджуваного роду. Рід Голубів та його відгалуження – один з небагатьох родів, що долучився до козащини з часу формування перших реєстрів за короля Стефана Баторія і зберіг свій козацький стан до падіння Гетьманщини в кінці XVIII ст. Саме дослідження роду Голубів дало змогу до кращого розуміння козацтва, як стану, його економічних потреб, політичних пріоритетів. Таким чином, завдячуючи дослідженню роду, його діяльності та розкриття біографій його представників, була складена узагальнююча картина, яка дозволила оцінити роль репрезентантів роду Голубів в історії України. На різних етапах роль роду Голубів в історії нашої Батьківщини керувався різними внутрішніми процесами. Так, було визначено, що в часи Речі Посполитої діяльність представників досліджуваного роду мала продержавницький курс і в переважній більшості випадків орієнтувалась на поліпшення існування реєстровців, як стану. За доби Війська Запорозького – рід Голубів був яскравим представником родин, що орієнтувались на незалежницький шлях. Ті ж з них, що переселились до Слобожанщини стали оборонцями української культури.

ВИСНОВКИ

– Аналіз історіографії, яка стосувалась ролі досліджуваного роду Голубів в історії України, доводить, що дане питання ще не ставало предметом спеціальних студій, а знаходило лише побіжне висвітлення в працях з історії козаччини. Низка введених до наукового обігу джерел з даної тематики виявила кращі результати і дозволила реконструювати соціальне та економічне становище роду.

– Дослідження ієрархічної структури доби Великого князівства Литовського і Руського дозволило визначити походження роду Голубів з боярської верстви XV ст. Окремі згадки про князівське походження досліджуваного роду підтвержені не були, але в майбутньому вимагають детального розгляду з пошуком та введенням до наукового обігу нових джерел. Походження роду пов'язуємо із Голубком Ганковичем, який був господарським дворянином. На цій посаді несли службу його чисельні нащадки до кінця XVI ст.

Розростання роду та зміна стану, а саме перехід із шляхетської верстви до козацької, стали основними чинниками зміни прізвищ. Так, нащадки гетьмана Олефіра Голуба, окрім родинного прізвища, використовували для самоідентифікації патроніми: Занковичі, Зіневичі, Мануйловичі, Олефіренки, Алфьорови, Івановичі, Грещенки, Григоровичі; прізвища, що походять від особистих рис характеру – Горленки; прізвище, що походить від назви місцевості – Краснянські; прізвище, що закріпилось внаслідок посідання уряду – Войтенки; прізвище, що утворилось від поєднання родин внаслідок шлюбу – Кручки-Голубови; прізвища, похідні яких було утворено від родового прізвища Голуб: Голубенки, Голубовські. На момент ліквідації козацтва представники роду користувались прізвищами: Кручко-Голубов, Зіневич, Мануйлович, Алфьоров, Войтенко, Горленко.

Дослідження геральдики роду виявило збереження основних елементів родового герба у різноманітних видозмінах закономірностей, незважаючи на територіальні та станові зміни, яких зазнав рід у XVI-XVIII ст.

– Представники роду Голубів знаходились у козацькому стані з початку формування перших реєстрів і до ліквідації полково-сотенної адміністративної системи. За цих умов констатуємо, що досліджуваний рід з відгалуженнями є прикладом тяглості та неперервності козацького стану з XVI ст. Дисертантом було віднайдено відомості про 61 представника роду Голубів, які зафіксовані в козацькому стані протягом XVI-XVIII ст. Серед них: 2 гетьмани, 2 полковники, 2 представника генеральної старшини (з яких К. Голуб – наказний гетьман), 7 представників полкової старшини, 11 сотників, 7 представників сотенної старшини, 25 представників неурядової старшини (військове товариство, підпрапорні) та 5 козаків. Констатуємо, що серед представників досліджуваного роду не знайдено жодної особи, яка б належала до січового товариства.

У Визвольній війні під проводом Б.-З. Хмельницького та в подіях наступних 20 років існування Гетьманщини брала участь менша частка сімей. Простежується ностальгія за шляхетською добою, що може тлумачитись неготовністю розірвати зв'язок із старими нормами існування козацтва. Зокрема, пояснюємо це явище ще й тим, що, підтримавши козацьку революцію, репрезентанти роду Голубів не змогли зорієнтуватись в подіях Руїни. Проте вже з 70-х рр. XVII ст. рід Голубів долучився до державного будівництва на старшинських посадах до часу ліквідації полково-сотенної адміністративної системи. Велике значення надаємо декларуванню сім'єю Зіневичів себе до військового товариства навіть в останні роки XVIII ст., що свідчить про їх патріотичне ставлення до колишньої Гетьманщини.

Треба наголосити на тому, що завдяки родинним стосункам представники роду Голубів намагались закріпити владу в руках «ближчого кола». З одного боку, це призводило до олігархізації підконтрольних їм установ, проте, з іншого – давало можливість ефективнішого керівництва.

– Проаналізувавши діяльність роду Голубів за доби Речі Посполитої, відзначимо вагомий внесок у формування реєстрового козацтва. Зокрема, завдяки

діяльності Гаврила Голуба, було створено позитивний імідж реєстрівців у влади, що дозволяло і надалі формувати козацькі реєстри. Окрім того, у 1620-30 рр. Голуби стали одними із захисників православної церкви. Гетьман Олефір Голуб підтримував політику свого попередника П.Сагайдачного і у посольствах на сейм домагався відновлення київської митрополії у повному обсязі. Саме він був ініціатором персько-кримсько-козацького антиосманського союзу, завдяки якому було здійснено низку найуспішніших морських походів козацької доби. Гетьманство О.Голуба сприймаємо і як початок такого політичного прецеденту, як передача булави. Квазімонархічні прояви 20-х рр. XVI ст. знайдуть своє відображення в подальшій історії Гетьманщини.

– Зазначимо, що діяльність роду Голубів та його відгалужень на території Гетьманщини мала яскраво виражений державницький характер. З початком «Руїни» незначна кількість Голубів, що приєдналась до розбудови козацької держави, були прихильниками політики гетьмана Б. Хмельницького та І. Виговського. Серед них відзначається роменський сотник Василь Олефіренко, що із своїми синами провадили антимосковську політику. За утвердження повної незалежності Гетьманщини і перетворення її на стану монархію на чолі із Самойловичами виступав генеральний бунчужний Костянтин Голуб. Підтримка повстання І.Мазепи в час боротьби за незалежність від Московського царства вплинуло на долі двоюрідних сестер Марії Голуб (за полковником Д. Горленком) та Пелагеї Голуб (за полковником І. Мировичем), які після поразки були вислані із дітьми з України. Слід звернути увагу на діяльність в дворянських комісіях представників родини Зіневичів. У час ліквідації Гетьманщини та козацтва як стану вони з «автономіським гуртком» намагались саботувати катерининські реформи, масово вписуючи звичайне козацтво до дворянського стану. Варто підкреслити внесок в українську юридичну науку генерального обозного Івана Мануйловича, що, за нашими припущеннями, очолив укладання «Прав, за якими судиться малоросійський народ». Внесок у культурний фонд України має неоднозначні позиції. Так,

Пелагея Захарівна Голуб за свої гроші протягом 1704 – 1709 рр. збудувала церкву в Переяславі. Її племінник Григорій Остапович Голуб, покинувши військову службу у ранзі бунчукового товариша постригся в ченці і відплив до Греції. У «святій землі» у 1750-х рр. став схиархимандритом та розбудовником на Афоні скиту «Мавровир», підтримуючи постійні зв'язки з Військом Запорозьким Низовим. Проте, незважаючи на високу православну свідомість, нами не зафіксовано великих меценатських внесків роду Голубів до православної церкви. Внесок у культуру, порівняно з кількістю представників досліджуваного роду є теж досить низьким. Пояснення цьому, на нашу думку, криється у тому, що рід Голубів мав політичні пріоритети.

- Основним чинником розселення роду Голубів було явище масової міграції на Лівобережжя та Слобідську Україну з метою пошуку спокійнішого життя та вільного земельного фонду. Економічне господарство відзначалось інтенсивністю на території Війська Запорозького і екстенсивністю в межах Московської Держави, а саме на Слобожанщині. Набуття маєтностей Голубами та їх відгалуженнями було результатом самостійної станової та економічної ініціативи. В Гетьманщині ці процеси носили характер буржуазних відносин із властивими їм економічними ініціативами, у вигляді будівництва млинів та гут. На території слобідських козацьких полків, які входили до зони економічного впливу Московської Держави, з першої третини XVII ст. розпочинаються процеси закріпачення.

Розглядаючи значення репрезентантів роду Голубів на території Слобожанщини, ми доходимо висновків про їхній великий внесок в історію України в цілому. Сприяння переселенню емігрантів та допомога в їхньому облаштуванні на нових теренах – унікальне явище для неспокійної історії доби «Руїни», особливо ж коли йшлося про порятунок козацьких родин, які залишились по-за законом на території Речі Посполитої на початку XVIII ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні джерела

Центральний державний історичний архів України

у м. Київ

Ф. 11. Житомирський гродський суд

оп. 1

- 1.1. *Спр. 8. Актова* книга, 1585 р., 560 арк.
- 1.2. *Спр. 9. Актова* книга, 1586 р., 438 арк.
- 1.3. *Спр. 10. Актова* книга, 1587 р., 654 арк.
- 1.4. *Спр. 13. Актова* книга, 1595 р., 752 арк.
- 1.5. *Спр. 188. Актова* книга, 1634 р., 806 арк.
- 1.6. *Спр. 189. Актова* книга, 1635 р., 540 арк.
- 1.7. *Спр. 191. Актова* книга. 1640 р., 624 арк.

Ф. 25. Луцький гродський суд

оп. 1.

- 1.8. *Спр. 4. Актова* книга, 1569 р., 32 арк.
- 1.9. *Спр. 340. Актова* книга, 1628 р., 1229 арк.
- 1.10. *Спр. 410. Актова* книга, 1630 р., 964 арк.
- 1.11. *Спр. 466. Актова* книга, 540 арк.
- 1.12. *Спр. 473. Актова* книга, 320 арк.
- 1.13. *Спр. 483. Актова* книга, 728 арк.
- 1.14. *Спр. 503. Актова* книга, 654 арк.
- 1.15. *Спр. 517. Актова* книга, 666 арк.
- 1.16. *Спр. 519. Актова* книга, 732 арк.
- 1.17. *Спр. 522. Актова* книга, 812 арк.

1.18. *Спр. 534. Актова книга, 644 арк.*

Ф. 26. Луцький земський суд

оп. 1

1.19. *Спр. 65. Актова книга, 732 арк.*

1.20. *Спр. 75. Актова книга, 640 арк.*

Ф. 28. Володимирський гродський суд

оп. 1

1.21. *Спр. 13. Актова книга, 550 арк.*

1.22. *Спр. 21. Актова книга, 624 арк.*

1.23. *Спр. 186. Актова книга, 702 арк.*

1.24. *Спр. 187. Актова книга, 642 арк.*

оп. 2

1.25. *Спр. 2. Актова книга, 284 арк.*

1.26. *Спр. 96. Актова книга, 688 арк.*

Ф.51. Генеральна військова канцелярія

оп. 3

1.27. *Спр. 33. Справа про майнові спори глухівського сотника Івана Мануйловича і його дочки Васси, 6 вересня 1786 р., 129 арк.*

1.28. *Спр. 66. Лист осавула Генеральної артилерії Івана Мануйловича та військового канцеляриста Максимовича, 1 вересня 1713 р., 3 арк.*

1.29. *Спр. 157. Лист сотника Глухівської сотні Ніжинського полку Івана Мануйловича, 17 вересня 1715 р., 3 арк.*

1.30. *Спр. 279. Повідомлення глухівського сотника Івана Мануйловича, 5 лютого 1717 р., 2 арк.*

1.31. *Спр. 558. Донесення про відмову монастиря сплатити Андрієві Фаєві гроші за млин, 9 грудня 1721 р., 3 арк.*

- 1.32. *Спр. 614. Справи* про майнові скарги бунчукового товариша Андрія Зіневича-Фая, 2 грудня 1721 – 1 червня 1731 р., 93 арк.
- 1.33. *Спр. 616. Справа* про розслідування злочинів які трапились в Стародубському полку, 16 лютого 1721 – 15 червня 1724 р., 130 арк.
- 1.34. *Спр. 627. Донесення* глухівського сотника Івана Мануйловича про архітектора Успенської церкви. Оригінал, 21 липня 1721 р., 2 арк.
- 1.35. *Спр. 728. Донесення* глухівського сотника Івана Мануйловича і вйта Олександра Гуревича, 4 жовтня 1722 р., 2 арк.
- 1.36. *Спр. 904. Донесення* Анастасії Маковської про безпідставність скарг Марії Голубової, 20 березня 1723 р., 4 арк.
- 1.37. *Спр. 1334. Судові рішення* в справах старшини, б. д., 170 арк.
- 1.38. *Спр. 1545. Донесення* з. т. М. Зіневича, 1725 р., 4 арк.
- 1.39. *Спр. 1627. Про суперечки* між козаками, б. д., 9 арк.
- 1.40. *Спр. 1628. Про віддання* Андрію Фаю дворів, 1725 – 1737 рр., 72 арк.
- 1.41. *Спр. 1979. Справа* про захоплення частини лісу біля с. Дубовичі Кролевецької сотні у жительки Марії Голуб, 1726 р., 3 арк.
- 1.42. *Спр. 2194. Лист* Марії Горленко, глух. сот. І. Мануйловичу про суперечки з Устимією Воронковною за спадкове майно, 1723 р., 2 арк.
- 1.43. *Спр. 2206. Чолобитна* Марії Голубиної і жителів с. Дубовичі Кролевецької сотні Ніжинського полку, 1729 р., 4 арк.
- 1.44. *Спр. 2272. Справа* про невиконання боргу Меланією Гамалією бунчуковому товаришу Андрію Фаю, 1727 р., 6 арк.
- 1.45. *Спр. 2274. Справа* про підтвердження права володіння млином за глухівським сотником Іваном Мануйловичем, б. д., 10 арк.
- 1.46. *Спр. 2696. Справа* між старшиною та козаками, б. д., 34 арк.
- 1.47. *Спр. 2715. Про доведення* правоти в суді різними родами, б. д., 4 арк.
- 1.48. *Спр. 3074. Супліка* козака Мамона Андрієва про захоплення його сіножатеї генеральним осавулом І. Мануйловичем, 1735 р., 2 арк.

- 1.49. *Спр. 3210. Справа бунчукових товаришів Якова, Данила і Семена Карпек та Семена Карпека, 1729 – 1736 р., 62 арк.*
- 1.50. *Спр. 3424. Супліка козаків с. Слоут Глухівської сотні бунчуковому товаришу Павлу Голубенку, б. д., 4 арк.*
- 1.51. *Спр. 3467. Універсал гетьмана Д.Апостола генеральному осавулові І.Мануйловичу, 1731 р., 3 арк.*
- 1.52. *Спр. 3721. Справа між старшиною за землю, б. д., 12 арк.*
- 1.53. *Спр. 4763. Справа про прискорення розслідування скарги полковника Воєйкова на осавула І.Мануйловича, 1734 р., 7 арк.*
- 1.54. *Спр. 4952. Справа про звільнення від загальнонародних повинностей підданих генерального осавула Івана Мануйловича, 1734 р., 6 арк.*
- 1.55. *Спр. 5184. Справа про втечу жителів с. Салалегівки Любицької сотні товариша Василя Лизогуба, б.д., 7 арк.*
- 1.56. *Спр. 5191. Клопотання перед старшиною козаків, б. д., 14 арк.*
- 1.57. *Спр. 5260. Справи про розбір слідства над старшиною, б. д., 6 арк.*
- 1.58. *Спр. 6149. Судові рішення між старшиною за землю, б. д., 4 арк.*
- 1.59. *Спр. 6191. Донесення б. т. Петра Чернолуського, 1737 р., Арк. 8*
- 1.60. *Спр. 6869. Укази канцелярії, 1734 – 1735, 54 арк.*
- 1.61. *Спр. 6900. Донесення різних старшин, 1734, 54 арк.*
- 1.62. *Спр. 6977. Указ канцелярії про передачу у відомство полковників рангових маєтків осавула Ів.Мануйловича, квітень 1739 р., 5 арк.*
- 1.63. *Спр. 7255. Справа про розміщення архіву канцелярії в домі покійного генерального осавула Мануйловича, 1740 р., 30 арк.*
- 1.64. *Спр. 8103. Справа про спір за спадщину між бунчуковим товаришем Іваном Биковським та Данилом Зіневичем, 1754 р., 7 арк.*
- 1.65. *Спр. 8231. Полка Сумського Слободського реєстр, 1741 р., 24 арк.*
- 1.66. *Спр. 8476. Справа про борг Мануйла Зіневича, 1743 р., 5 арк.*
- 1.67. *Спр. 9096. Справа про суперечку із значковим товаришем Чернігівського полку Михайлом Зіневичем, 1746 р., 6 арк.*

- 1.68. *Спр. 9360. Справа* про вигнання Мануйлович Анастасією калузького купця Петра Масленникова, 1753 р., 13 арк.
- 1.69. *Спр. 10227. Справа* про захоплення його майна власницею села Анастасією Зіневичевою, 1754 р., 10 арк.
- 1.70. *Спр. 10428. Справа* про утиски удови військового канцеляриста Анастасії Мануйловичевої, 1756 р., 3 арк.
- 1.71. *Спр. 10499. Справа* про намагання стягнути борг удови військового канцеляриста Настасії Мануйловичевої, б.д., 7 арк.
- 1.72. *Спр. 10592. Суперечка* за заповіт удови Биковської з Левенцем, 1745 – 1748, 43 арк.
- 1.73. *Спр. 13912. Супліки* козаків на старшину, 1756, 50 арк.
- 1.74. *Спр. 15218. Атестат* про відставку значкового товариша Данила Зіневича, 12 грудня 1757 р., 4 арк.
- 1.75. *Спр. 16889. Різні справи* за поточні роки, 1757, 3 арк.

Ф. 64. Генеральне слідство

оп. 1

- 1.76. *Спр. 1051. Справи* між старшиною за землю, 1734, 37 арк.

Ф. 80. Стародубська полкова канцелярія

оп. 2

- 1.77. *Спр. 315. Послужной* список військових товарищей, 1763 р., 65 арк.

Ф. 127. Київська духовна консисторія

оп. 151

- 1.78. *Спр. 68. Метрична* книга, 1767 р., 125 арк.
оп. 1012
- 1.79. *Спр. 1733. Метрична* книга, 1775 р., 84 арк.
оп. 1015

1.80. *Спр. 216. Метрична книга, 1773 р., 70 арк.*

1.81. *Спр. 500. Метрична книга. 1782 р., 24 арк.*

Ф. 133. Чернігівський Борисоглібський чоловічий монастир

оп. 1

1.82. *Спр. 74. О духовних заповітах, майнові справи, метричні виписи, б. д., 35 арк.*

1.83. *Спр. 77. Метричні виписи та ктіторські записи, б. д. – 23 арк.*

Ф. 206. Новгород-Сіверське намісницьке правління

оп. 1

1.84. *Спр. 1012. Дела по иску из губернии на служителей, 1794 р., 130 арк.*

1.85. *Спр. 328. Про суперечки, 1787 р., 54 арк.*

1.86. *Спр. 1285. О дворянстве губернии, 1788р., 78 арк.*

1.87. *Спр. 1492 . Майнові справи землевласників, 1787 р., 67 арк.*

1.88. *Спр. 1579. Списки разных лиц, 1790 р., 64 арк.*

1.89. *Спр. 1998. Списки дворян которые не плятят податей, 1790 р., 485 арк.*

оп. 2

1.90. *Спр. 1148. Поточные дела дворянской комиссии, б. д., 204 арк.*

1.91. *Спр. 1285. Дело Голубовских, 1791 р., 18 арк.*

оп. 3

1.92. *Спр. 562. О имуществе старшин, 1790 р., 34 арк.*

1.93. *Спр. 582. О явке под суд за спорное имущество, 1790 р., 63 арк.*

1.94. *Спр. 5283. О спорных землях б. т. Зеневича, 1792 – 1793рр., 3 арк.*

оп. 4

1.95. *Спр. 4916. Дело по иску Новгородского монастыря на подданных графа Разумовского и Зеневича за имение, 1791 р., 4 арк.*

Ф. 220. Київська археографічна комісія

оп. 1.

- 1.96. *Спр. 126. Договір* полковника канівськоо Ю. Голуба із чернігівським чашником А. Киселем, 1647 р., 4 арк.

Ф. 257. Радзивілли - литовський княжий рід

оп. 1

- 1.97. *Спр. 52. Справа* про майно, б. д., 32 арк.

Ф. 380. Сумська полкова канцелярія

оп. 2

- 1.98. *Спр. 7. Списки* старшинских детей, 1765 р., 78 арк.
1.99. *Спр. 36. Дело* про слободских-сумских старшин, 1767 р, 43 арк.

Ф. 420. Сумская провинциальная канцелярія

оп. 2

- 1.100. *Спр. 15. О старшине* сумского полка, 1767 р., 17 арк.

Ф. 481. Київська, Подільська та Волинська дворянська комісія

оп. 3

- 1.101. *Спр. 150. Легітимаційні* постанови комісії, 1802 р., 960 арк.
1.102. *Спр. 684. Легітимаційні* постанови комісії, 1802 р., 732 арк.

**Ф. 759. Військово-похідна канцелярія командувача корпусом 1-ї армії
Голіцина Олександра Михайловича**

оп. 1

- 1.103. *Спр. 150. Збірка* документів, б. д., 40 арк.

Ф. 785. Слободско-Украинский вотчинный департамент

оп. 1.

- 1.104. *Спр. 105. Купчие*, 1789 р., 430 арк.

- 1.105. *Спр. 175. Купчие, 1785 р., 356 арк.*
оп. 2
- 1.106. *Спр. 129. Дело Андрея и брата его Петра Алферовых, 1787 р., 8 арк.*
- 1.107. *Спр. 457. Купчие, 1766 г. – 211 арк.*
- 1.108. *Спр. 462. Протоколы о спорных землях, 1767 р., 556 арк.*
- 1.109. *Спр. 464. Протоколы о имениях, 1767 р., 700 арк.*
- 1.110. *Спр. 465. Протоколы о имениях, 1767 р., 532 арк.*
- 1.111. *Спр. 472. Журнал об отказе имений, 1769 р., 515 арк.*
- 1.112. *Спр. 474. Журнал об отказе имений, 1770 р., 200 арк.*
- 1.113. *Спр. 476. Журнал о продажах, 1771 р., 309 арк.*
- 1.114. *Спр. 492. Журнал о закладе и продаже имений, 1773 р., 339 арк.*
- 1.115. *Спр. 493. Журнал о недвижимых имениях, 1773 р., 302 арк.*
- 1.116. *Спр. 498. Журнал вотчинного департамента, 1780 р., 374 арк.*

Ф. 1032. Новгород-Сіверська верхня розправа

Оп. 2

- 1.117. *Спр. 701. Дело губернского регистратора Алферова, 1796 р., 24 арк.*

Ф. 1336. Малоросійське губернське правління

оп. 1

- 1.118. *Спр. 71. Збірка документів, 1780 р., 23 арк.*

Ф. 1508. Чернігівський верхній земський суд

оп. 2

- 1.119. *Спр. 427. Остаток дела Степана Алферова, 1787 р., 29 арк.*

Ф. 1510. Новгород-Сіверський верхній земський суд

оп. 2

- 1.120. *Спр. 468. По делу Анастасии Зиневич, 1767 р., 8 арк.*

Ф. 1682. Канцелярія Сумського тимчасового генерал-губернатора

оп. 1

1.121. *Спр. 9. Про дозволення на опись дел канцелярии, 1778 р., 85 арк.***Ф. 1709. Харківське намісницьке правління**

оп. 2

1.122. *Спр. 2023. О разборе жалоб, 1778 р., 78 арк.***Ф. 1710. Слобідсько-Українська губернська канцелярія**

оп. 1

1.123. *Спр. 1814. Списки полка, 1766 р., 50 арк.*

оп. 2

1.124. *Спр. 62. Список именной Слободских полков полковникам, полковым старшинам и сотникам да подпрапорным по полкам, 1765 р., 71 арк.*1.125. *Спр. 116. Укази Сенату, рапорти і відомості стосовно відставних старшин і їхніх дітей, 1766–1767 рр., 112 арк.*1.126. *Спр. 930. Укази, рапорти, відомості. – 340 арк.*1.127. *Спр. 1814. Дело о открытии Харьковского намест., 1782 р., 111 арк.*1.128. *Спр. 2087. Збірка документів, б. д., 40 арк.***Ф. 1717. Родинний фонд Кондратьєвих**

оп. 1

1.129. *Спр. 123. Збірка документів, б. д., 47 арк.*1.130. *Спр. 249. Про земельні суперечки та спадок, 1783 р., 30 арк.***Ф. 1817. Бригадна канцелярія Слобідських полків**

оп. 1

1.131. *Спр. 95. Чолобитні старшин, 1763–1764 рр., 288 арк.*

1.132. *Спр. 118. Чолобитні старшин, 1764 р., 218 арк.*

Ф.1892. Харківський верхній земський суд

оп. 1

1.133. *Спр. 52. Дело о споре за землю Данилова и Алферова, 1782 р., 19 арк.*

1.134. *Спр. 69. Дело об купчей крепости Алферова, 1783 р., 9 арк.*

1.135. *Спр. 297. Відомості Сумського повітового суду, 1783 р., 210 арк.*

1.136. *Спр. 310. Дело помещика Алферова, 1784 р., 52 арк.*

1.137. *Спр. 392. Збірка справ, 1784 р., 250 арк.*

1.138. *Спр. 536. Дело о пересмотре имени Алферовой, 1784 р., 47 арк.*

1.139. *Спр. 539. Дело о пересмотре имущества Тевяшевой, 1784 р., 246 арк.*

1.140. *Спр. 583. Дело о разделе имущества Алферова, 1786 р., 113 арк.*

1.141. *Спр. 1158. Дело о выделении имущества Челябиной, 1786 р., 36 арк.*

Ф. 1943. Новгород-Сіверська палата цивільного суду

оп. 1

1.142. *Спр. 208. Протоколи, 1790 р., 20 арк.*

1.143. *Спр. 830. Справи та вироби, 1790 р., 38 арк.*

Ф. 1953. Слобідсько-Українська палата суду і розправи

оп. 1

1.144. *Спр. 518. Протоколи засідань, 1787 р., 130 арк.*

Ф. 2063. Багалея Дмитрій Іванович

оп. 1

1.145. *Спр. 35. Справи університету, б. д., 210 арк.*

**Ф. КМФ-7. Документи и материалы по истории Украины из фондов
Центрального государственного архива древних актов**

СССР

оп. 2

1.146. *Спр. 42. Реєстр малороссийских дел, 1559 – 1700 р., 628 арк.*

Ф. КМФ-36. Литовська та Руська Метрики

оп. 1

1.147. *Спр. 51. Книга Литовської метрики, 1643, 436 арк.*

1.148. *Спр. 219. Книга Литовської метрики. 1645, 284 арк.*

Центральний державний історичний архів України у м. Львів**Ф. 165. Крайовий комітет**

оп. 3

1.149. *Спр. 1029. Голуби, 1846 р., 48 арк.*

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України**Ф. І. Літературні матеріали**

1.150. *Спр. 4104. Збірка документів за різний час, б. д., 204 арк.*

1.151. *Спр. 5824. Ніжинський полк. Реєстр 1736 р., 1736 р., 170 арк.*

1.152. *Спр. 11113. Копії документів, 1720 – 1765 рр., 30 арк.*

1.153. *Спр. 50475. Майнові справи, копії, заповіти, 1649 – 1754 рр., 20 арк.*

1.154. *Спр. 60497. Список дворян Новгород-Северського, 1787 р., 666 арк.*

Ф. 2. Історичні матеріали

1.155. *Спр. 14461-14663. Збірка документів, б. д., 320 арк.*

1.156. *Спр. 15557-15561. Лист писаря Івана Василевича до роменського сотника Кондрата, 15 березня 1656 р., 2 арк.*

1.157. *Спр. 18669. Універсал наказного гетьмана К. Голуба, 1678 р., 36 арк.*

1.158. *Спр. 20757. Майнові документи, виписи, 1657 – 1786 рр., 240 арк.*

Ф. 8. Колекція Київського університету

- 1.159. *Спр. 255 (154). Різні справи*, б. д., 130 арк.
- 1.160. *Спр. 528/245/II. Родословная книга Черниговского наместничества*, 1789 р., 240 арк.
- 1.161. *Спр. 533/246/I. Родословная книга дворян Черниговской губернии*, 1789 р., 180 арк.
- 1.162. *Спр. 1706-1708. Збірка документів*, б. д., 34 арк.

Ф. 29. Данилевич Василь Юхимович

- 1.163. *Спр. 149. Данилевич Ю.В. Очерки по истории управления Слободской Украины в 17 – 18 ст.*, б. д., 201 арк.
- 1.164. *Спр. 152. Материалы по истории классовых отношений на Слободской Украине в 17 -18 ст.*, б. д., 146 арк.
- 1.165. *Спр. 158. Выписи и копии из дел Архива Министерства Юстиции и Харьковского исторического Архива (18 век.)*, б.д., 56 арк.

Ф. 61. Кістяківський Олександр Федорович

- 1.166. *Спр. 1101. Акт полковника каневского Голуба на продажу млина на р. Рось, 30 октября 1666 г.*, 2 арк.

Ф. 141. Літературні справи

- 1.167. *Спр. 63. Виленский панегирик Хмельницкому. Копия*, б. д., 6 арк.

Ф. 160. Колекція рукописів Київської Духовної Академії

- 1.168. *Спр. 491. Синодик Києво-Печерської Лаври*, б. д., 540 арк.

Ф. 225. Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве

- 1.169. *Спр. 375. Межегірський пом'яник*, б. д., 450 арк.

1.170. *Спр. 538. Пом'яник Києво-Михайлівського монастиря, б. д., 142 арк.*

1.171. *Спр. 565. Синодик Межегірського монастиря, б. д., 670 арк.*

**Ф. 301. Лебедев А. Рукописи церковно-археологического музея
Императорской Киевской духовной Академии.**

1.172. *Спр. 565. Синодик Межегірського монастиря, б. д., 238 арк.*

Державний архів Житомирської області

Ф. 146. Дворянське депутатське зібрання

оп. 1

1.173. *Спр. 1757. Справа дворян Голубів, 1805 р., 36 арк.*

Державний архів Київської області

Ф. 1. Київське губернське правління

оп. 295

1.174. *Спр. 7570. Судебний иск Голуба на Головчинского, 1814 р., 6 арк.*

Ф. 782. Дворянське депутатське зібрання

оп. 1.

1.175. *Спр. 2462. Дело дворян Голубов, 1805 р., 17 арк.*

1.176. *Спр. 2464. Дело дворян Голубов, 1805 р., 48 арк.*

1.177. *Спр. 2616. Дело дворян Голубов, 1805 р., 39 арк.*

1.178. *Спр. 2617. Дело дворян Голубов, 1805 р., 56 арк.*

оп. 2

1.179. *Спр. 359. Дело дворян Голубов, 1847 р., 73 арк.*

1.180. *Спр. 360. Дело дворян Голубов, 1848 р., 25 арк.*

1.181. *Спр. 430. Дело дворян Голубов, 1865 р., 19 арк.*

Державний архів Сумської області**Ф. 2. Сумська повітова земська управа**

оп. 1

1.182. *Спр. 40 А. Межування 1768 року, 1768 р., 200 арк.***Ф. 582. Конотопський повітовий суд**

оп. 1

1.183. *Спр. 379. Земельні акти, 1785 р., 120 арк.***Державний архів Харківської області****Ф. 14. Харьковское губернское дворянское депутатское собрание**

оп. 11

1.184. *Спр. 2. Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии, 1825 р., 340 арк.*1.185. *Спр. 5. Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии, 1825 р., 207 арк.***Державний архів Чернігівської області****Ф. 86. Губернский предводитель дворянства Новгород-Северского наместничества**

оп. 1

1.186. *Спр. 1. Списки дворян Новгород-Северского наместничества, представленных в герольдию, 1782 г., 813 арк.*1.187. *Спр. 6. Списки дворян Новгород-Северского наместничества, представленных в герольдию, 1782 г., 84 арк.***Ф. 133. Черниговское дворянское губернское депутатское собрание**

оп. 4

- 1.188. *Спр. 19. Личные* документы Алферовых Я. и К., 1816 р., 18 арк.
 1.189. *Спр. 104. Личные* документы Кручок-Голубова А., 1834 р., 27 арк.
 1.190. *Спр. 278. Книга* записи протоколов 1838 год, 1838 р., 1012 арк.

Ф. 679. Чернігівська духовна консисторія

оп. 1

- 1.191. *Спр. 953. О причине* оскорбления дочери умершего священника Мануйлович, 1767 р., 76 арк.

Российский государственный архив древних актов, г. Москва

Ф. 210 Разрядный приказ

оп. 6-Д

- 1.192. *Спр. 1608. Казацкие* дела разных лет, б. д., 450 арк.

оп. 9-Г

- 1.193. *Спр. 1008. Дела* разных лет, б. д., 306 арк.

оп. 22.

- 1.194. *Спр. 55. Реестры* по Слободской Украине, 1661 – 1665 рр., 565 арк.

Оп. Дела разных городов

- 1.195. *Спр. 79. Ведомости* по слободским казакам. 1689 р., 640 арк.

Оп. Столбцы Белгородского стола

- 1.196. *Спр. 1029. Документы* слободских полков, переписка, б. д., 268 арк.

- 1.197. *Спр. 51. Частная* переписка старшины, б. д., 488 арк.

Ф. 229. Малороссийский приказ

оп. 2

- 1.198. *Спр. 1. Список* жалования посланцам от гетмана, 1678 р., 340 арк.
 1.199. *Спр. 50. Список* жалования посланцам от гетмана, 1680 р., 480 арк.

1.200. *Спр. 54. Книга* клятвенным обещаниям старшины, всего Войска Запорожского, 1686 р., 728 арк.

оп. 4

1.201. *Спр. 179. Документы* и бумаги о приезде в Москву посланцев Гетмана И.Самойловича, август 1685 – февраль 1686 г., 299 арк.

Ф. 248. Архив правительствующего Сената

оп. 1

1.202. *Спр. 1814. Дела* о недвижимых имениях, 1783 р., 73 арк.

Ф. 389. Литовская Метрика

оп. 1

1.203. *Спр. 37. Книга* Литовской метрики, 1645 р., 457 арк.

1.204. *Спр. 38. Книга* Литовской метрики, 1646 р., 534 арк.

1.205. *Спр. 41. Книга* Литовской метрики, 1647 р., 740 арк.

Ф.1209. Поместный приказ. Белгородский уезд

оп. 689

1.206. *Спр. 20. Дела* молодых лет, 1675 р., 300 арк.

1.207. *Спр. 21. Дела* молодых лет, 1678 р., 7 арк.

1.208. *Спр. 41. Дела* молодых лет, 1686 р., 3 арк.

1.209. *Спр. 52. Дела* молодых лет, 1689 р., 2 арк.

Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург

Ф. 1343. Департамент Герольдии Правительствующего Сената

оп. 16

1.210. *Спр. 1389. Дело* о дворянстве Алферовых, 1842 р., 67 арк.

1.211. *Спр. 1387. Дело* о дворянстве Алферовых, 1836 р., 75 арк.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Polska

- 1.212. *Спр 91. “Rozmowa nieboszczyka p.Samuela Zborowskiego którą miał w dzień piątkowy z panem Kancelrzem i sługami iego”*, 1583 р., 445 арк.

2. Оубліковані документи та матеріали

- 2.213. *Акты издаваемые виленскою комиссиею для разборов древних актов.* – в 33 т. – Вильно, 1878. – 652 с.
Т. 31. – Вильно, 1878. – 652 с
- 2.214. *Акты Московского государства. Разрядный приказ. Московский стол, 1635 – 1659* : в 5 Т. – М. [б.в.], 1894. – 637 с.
Т. 2. – М., 1894. – 637 с.
- 2.215. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией.* – Т. 10.– СПб. : Типография его императорского величества канцелярии, 1878. – 450 с.
Т. 10.– СПб, 1878. – 450 с.
- 2.216. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов* : в 22 Ч. – К. : Типография императорского университета св. Владимира, 1909. – 500 с.
Ч. 8. – Т. 5. – К., 1909. – 500 с.
- 2.217. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов* : в 22. Ч. – Т. I. – К.: Типография императорского университета св. Владимира, 1861. – 470 с.
Ч. 2. – Т. I. – К., 1861. – 470 с.
- 2.218. *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов* : в 22 Ч. – К.: Типография императорского университета св. Владимира, 1863. – 346 с.

– Ч. 3. – Т. 1. – К., 1863. – 346 с.

- 2.219. *Беларускі архіў: У 3 т. / [прадм. З. Даўгяла].* – Менск : Изд-во Інстытута Беларускай культуры, 1928. – 344 с.
Т. 2. : XV–XVI ст. – Менск, 1928. – 344 с.
- 2.220. *Бумаги кабинета министров времен императрицы Анны Иоановны.* – Т. 2. – М., 1899. – 456 с.
- 2.221. *Володимирський гродський суд. Подокументні описи Актових книг. Справа 1 – 5: 1566 – 1570.* – Вип. 1. – К. : Всесвіт, 2002. – 380 с.
- 2.222. *Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / [переклад, упорядкування і передмова: Ірина Ворончук].* – К. – Старокостянтинів : Хмельницька міська друкарня, 2001. – 390 с.
- 2.223. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах.* – М. : Издание Академии наук СССР, 1953. – 450 с.
Т.1 – М., 1953. – 450 с.
- 2.224. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах.* – М. : Издание Академии наук СССР, 1953. – 464 с.
Т.2. – М., 1953. – 464 с.
- 2.225. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах.* – М. : Издание Академии наук СССР, 1953. – 380 с.
Т.3 – М., 1953. – 380 с.
- 2.226. *Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1730 рр. / [П. С. Сохань (відп. ред.), І. Л.Бутич (упоряд., передм., прим.)].* – Полтава : «Полтава», 2007. – 175 с.
- 2.227. *Гетман Иван Мазепа: Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. 1687 – 1705. / [сост. Т. Г. Таирова-Яковлева].* – СПб : Древнехранилище, 2007. – 318 с.
- 2.228. *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.* – К. : Наукова думка, 1992. – 392 с.

- 2.229. *Дневник* второго похода Стефана Батория на Россию (1580). – М. : Мысль, 1897. – 58 с.
- 2.230. *Дневник* Маскевича 1594-1621. Сказания современников о Дмитрие Самозванце. – СПб, 1859. – 348 с.
- 2.231. «Договори і постанови...» / [передм., упоряд.: О. Алфьоров]. – К. : «Темпора». – 152 с.
- 2.232. *Еліта* Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х рр. XVIII ст. / [передм., упоряд. С. П. Потапенко]. – К. – Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2008. – 496 с.
- 2.233. *Жерела* до історії України-Руси. – в 10 т. / [передм., упоряд. М. С. Грушевський]. – Львів, 1908. – 348 с.
Т. 8. – Львів, 1908. – 348 с.
- 2.234. *Историко-юридические материалы* извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской. – Витебск : Типо-Литография Г.А. Малкина, 1891. – Вып. 22. – 501 с.
- 2.235. *Источники* Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантышем-Каменским и изданные О. Бодянским. – в 2 ч. – М., 1859. – 350 с.
Ч. II. 1691 – 1722 гг. – 350 с.
- 2.236. *Крестоприводная* книга шляхты Великого княжества Литовского 1655 г. – Москва-Варшава : Древлехранилище. – 450 с. (Monumena Historica Res Gestas Europae Orientalis Illustrantia)
- 2.237. *Крестьянские* челобитные XVII в. из собрания государственного исторического музея / [сост. Л.В. Данилова, Е.И. Индова, Н.В. Горбушина]. – М. : Инпекс, 1994. – 329 с.
- 2.238. *Литовская* метрика. Книги Судных дел. – в 33 т. – СПб., 1903. – Т. 20. – С. 340 с. (Русская историческая библиотека)
Т. 20. – СПб., 1903. – 340 с.
- 2.239. *Маркович* Я. А. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1767). – в 2 ч. – К. : Типография КЖЛ, 1893. – 280 с.

- Ч. I. – 1717 – 1725. – К. : Типография КЖЛ, 1893. – 280 с.
- 2.240. *Маркович Я. А. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1767).* – в 2 ч. – К. : Типография КЖЛ, 1893. – 240 с.
- Ч. II. – 1725 – 1767. – К. : Типография КЖЛ, 1893. – 240 с.
- 2.241. *Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVI–XVIII столетии / [сост. Д. И. Багалея].* – Харьков : Типогр. К. П. Счасни, 1890. – Т. 2. – 438 с.
- 2.242. *Опис Новгородсіверського намісництва (1779 - 1781).* – Київ : Вид. Академії Наук УРСР, 1934. – 230 с.
- 2.243. *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / [упорядк. В. О. Пірко, О. І. Гуржій / ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій, Ф. П. Шевченко, Г. В. Боряк].* – К. : Наукова думка, 1991. – 224 с.
- 2.244. *Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции.* – в 24 кн. – М. : [б. в.], 1896. – 430 с.
- Кн. 10. – М., 1896. – 430 с.
- 2.245. *Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции.* – в 24 кн. – М. : [б. в.], 1905. – 230 с.
- Кн. 14. – М., 1905. – 230 с.
- 2.246. *Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции.* – в 24 кн. – М. : [б. в.], 1912. – 320 с.
- Кн. 17. – М. 1912. – 320 с.
- 2.247. *Памятники истории Восточной Европы.* – в 9 т. / [сост. М. М. Кром]. – М. – Варшава : Древлехранилище, 2002. – 268 с.
- Т. 6. – Радзивилловские акты из собрания российской национальной библиотеки. Первая половина XVI ст. – М. – Варшава : Древлехранилище, 2002. – 268 с.
- 2.248. *Памятники, изданные Киевскою комиссиєю для разбора древних актов.* – Т. 1-2. – Киев, 1898. – 414 с.

- 2.249. *Пераніс* войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1. – Минск : Время, 2003. – 560 с.
- 2.250. *Писцовая* и переписная книга XVII века по Нижнему Новгороду. – СПб, 1896. – 230 с.
- 2.251. *Письма* и бумаги императора Петра Великого. – в 23 т. – М. : Наука, 1946. – 756 с.
Т. VII. – Вып. 2. – М. : Наука, 1946. – 756 с.
- 2.252. *Поменник* Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX с. – К. : СПРД, 2004. – 262 с.
- 2.253. *Посольская* книга по связям России с Польшей (1575-1576 гг.). – Москва – Варшава : Древлехранилище. – 240 с. – (Monumena Historica Res Gestas Europae Orientalis Illustrantia).
- 2.254. *Присяжні* книги 1654 р. Білоцерківський і Ніжинський полки / [упорядн. М. Кравець, Ю. Мицик]. – К. : «КМ Академія», 2003 – 350 с.
- 2.255. *Протоколы*, журналы и указы верховного тайного совета. 1729 г. / [под ред. Н.Ф. Дубровина]. – СПб. – 1894. – 612 с.
- 2.256. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. / [підготов. до друку: О. В. Тодійчук (голов. упоряди.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода]. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с. – (Джерела з історії українського козацтва).
- 2.257. *Реестр* всего Войска Запорожскаго после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня, и изданные О.М. Бодянским. – М.: [б. в.] 1875. – 132 с.
- 2.258. *Русская* историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею. – в 35 Т. – СПб., 1915. – 1078 с.
Т. XXXIII. – Литовская метрика. Отдел первый. Часть третья: Книги публичных дел. Перепись войска Литовского. – СПб., 1915. – 1078 с.
- 2.259. *Селянський* рух на Україні: 1569 – 1647 рр.: Збірник документів і матеріалів/[від. ред. М. Г. Крикун]. – К. : Наукова думка, 1993. – 340 с.
- 2.260. *Список* дворян Киевской Губернии изданный Киевским Дворянским Собранием. – К. : Издание Дворянского Собрания 1906. – 146 с.

- 2.261. *Судебная книга* витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М.В. Клочко. 1533 – 1540. – М. : Дрвлекранилище, 2008. – 248 с.
- 2.262. *Сулимовский архив*. Семейные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII-XVIII в. – К.: Тип. К.Н.Милевского, 1884. – 354 с.
- 2.263. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687)* / [упор. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко]. – К. – Львів: Вид. НТШ, 2004. – 1084 с.
- 2.264. *Універсали Івана Мазепи (1678 - 1709)* / [упор. І. Бутич]. – в 2 Ч. – К. – Львів : Вид. НТШ, 2002. – Ч. I. – 450 с.
Ч. I. - К. – Львів, 2002. – 800 с.
- 2.265. *Універсали Івана Мазепи (1678 - 1709)* / [упор. І. Бутич, В. Риневич]. – в 2 Ч. – К. – Львів : Вид. НТШ, 2002. – Ч. II. – 800 с.
Ч. I. - К. – Львів, 2002. – 460 с.
- 2.266. *Універсали Павла Полуботка (1722-1723)* / [упор. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко]. – К. – Львів : Вид. НТШ, 2002. – 720 с.
- 2.267. *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском Университете*. – в 5 кн. – М., 1874. – 450 с.
Кн. 2. – М., 1874. – 450 с.
- 2.268. *Akta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie*. – Lwow, 1884. – 524 s.
T. X. – Lwow, 1884. – 524 s.
- 2.269. *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclera i hetmana wielkiego koronnego*. – в X T. – Warszawa, 1909. – 230 s.
T. II. – 1580 – 1582. – Warszawa, 1909. – 230 s.
- 2.270. *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclera i hetmana wielkiego koronnego*. – в X T. – Krakow, 1948. – 340 s.
T. IV. – 1585 – 1588. – Krakow, 1948. – 340 s.
- 2.271. *Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie*. – в X T. – / [wyd. przez B. Gorczaka]. –: Nakład właściciela, 1910. – 306 s.
T. VI. – 1549 – 1577. – Lwów – 306 s.

- 2.272. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582 –1696. Spis / [Opr. H. Lulewicz, A. Rachuba]. – Warszawa, 2007. – 240 s.*
- 2.273. *Inwentarz rękopisów Biblioteki Jagellońskiej Nr. 6001-7000. Część I / [Teki Władysława Górskiego “Autografy dawne”]. – Krakow, 1962. – 426 s.*
- 2.274. *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646 / [oprac. Agnieszka Biedrzycka]. – Kraków : wyd. Societaś, 2005. – 776 s.*
- 2.275. *Lietuvos Metrika. Knyga № 4 (1479 – 1491). – Vilnius, 2004. – 430 s.*
- 2.276. *Lietuvos Metrika. Knyga № 8 (1499-1514). – Vilnius, 1995. – 560 s.*
- 2.277. *Lietuvos Metrika. Knyga № 523 (1528). – Vilnius, 2006. – 340 s.*
- 2.278. *Okolski S. Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem, w r. 1637. – Kraków, 1858. – 230 s.*
- 2.279. *Volumina constitutionum. Volumen 2. (1587-1609) / [upor. S. Grodziski, predm. W. Uruzszak]. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 2008. – 450 s.*
- 2.280. *Wypis źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej: Polska sztuka wojenna w latach 1563 – 1647. – Warszawa, 1961. – 320 s.*
- 2.281. *Źródła dziejowe. – w 25 T. – Warszawa, 1877. – 346 s.*
T. IV. – Warszawa, 1877. – 346 s.
- 2.282. *Źródła dziejowe. – w 25 T. – Warszawa, 1881. – 324 s.*
T.IX. – Księgi podskarbinskie z czasow Stefana Batorego 1576 – 1586 r. – Warszawa, 1881. – 324 s.

Література

3. Монографії, брошури, статті

- 3.283. *Адрес-календарь: Общий штат Российской Империи, 1897. – СПб. : Типография Сената, 1897. – 840 с.*
- 3.284. *Адрес-календарь: Общий штат Российской Империи. – СПб. : Типография Сената, 1904. – 650 с.*

- 3.285. *Адрес-календарь: Общий штат Российской Империи.* – СПб. : Типография Сената, 1913. – 1274 с.
- 3.286. *Адрес-календарь Харьковской губернии на 1887 г.* – Харьков : Губернская типография, 1886. – 450 с.
- 3.287. *Алфьоров О. А. Показачення роду Голубів-Княжицьких, як вияв соціально-політичних змін на українських землях у XVII ст.* / О. А. Алфьоров // *Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej.* – № 2 – 3. – Toruń – Kijów, 2003 – 2004. – S. 22–27.
- 3.288. *Алфьоров О. А. Старшинський рід Алфьорових: генеалогія, соціально-політичне та майнове становище слобідської гілки другої половини XVII – початку XX ст.* / О. А. Алфьоров. – Біла Церква : Вид.О. В. Пшонківський, 2009. – 150 с.
- 3.289. *Алфьоров О. Аспекти формування інтелектуально-культурницького простору козацької старшини на прикладі роду Голубів* /О. А. Алфьоров // *Погляд крізь віки.* – К. : «Сузір'я», 2009. – С. 39–48.
- 3.290. *Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб - славетний представник роду* /О. А. Алфьоров // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Історія, економіка, філософія.* Вип. 5 [Гол. ред. Ю. І. Терещенко]. – К. : Вид. КНЛУ, 2001. – С. 383–385.
- 3.291. *Алфьоров О. До історії української показаченої аристократії (представики роду Голубів XVI – XVIII ст.)* /О.А. Алфьоров// *Гетьманський альманах.* – К. : Вид. КНЛУ, 2003. – Число II. – 147–154.
- 3.292. *Алфьоров О. Доповнення до біографії М. Ф. Алфьорова і його сина А. М. Алфьорова* / О.А. Алфьоров, М. Т. Тесля// *Тесля М. Діяльність «Паліцинської академії».* – Суми : Вид. «Марія», 2008. – 246 с.
- 3.293. *Алфьоров О. Економічне становище старшинського роду Голубів та його відгалужень (Голуби, Зіневичі, Мануйловичі, Алфьорови)* / О. А. Алфьоров// *Сіверянський літопис,* 2008. – № 6. – С. 100–107.

- 3.294. *Алфьоров О.* Землеволодіння родини Голубів на Житомирщині кінця XVI ст. – першої половини – XVII ст. / О. А. Алфьоров // Бердичів древній і вічно молодий: Науковий збірник “Велика Волинь”. – Т. 32. – Житомир, 2005. – С. 81–84.
- 3.295. *Алфьоров О.* Козацький регементар Гаврило Голуб (Габріель Голубек) / О. А. Алфьоров // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. – Чернівці, 2006. – Вип. 3. – С. 49–61.
- 3.296. *Алфьоров О.* Нащадки Гетьмана Оліфера Голуба: XVII – XIX ст. / О. А. Алфьоров // Спеціальні історичні дисципліни / [гол. ред. Г.В. Боряк]. – К. : Вид. Інституту історії України НАН України, 2011. – Вип. 17. – С. 58–67.
- 3.297. *Алфьоров О.* Невідомі Універсали Гетьмана Івана Мазепи до Козми Алфьорова та Василя Галенка / О. А. Алфьоров // Сіверянський літопис, 2009. – № 5. – С. 136–138.
- 3.298. *Алфьоров О.* Рід Голубів у добу Івана Мазепи. «Самойловщики» / О. А. Алфьоров // Доба гетьмана І.Мазепи в європейській історії: міфи і реалії / [гол. ред. В. Й. Борисенко]. – К. : Вид. НПУ, 2009. – С. 185–195.
- 3.299. *Алфьоров О.* Рід Голубів у світлі Житомирських актових книг (перша половина XVII ст.) / О. А. Алфьоров // Житомиру 1120 (884 – 2004). Науковий збірник «Велика Волинь». – Житомир : Вид. «Волинь» 2004. – Т. 31. – С. 58–64.
- 3.300. *Алфьоров О.* Українські особові печатки XV - XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ / О. А. Алфьоров, О. А. Однороженко. – Харків : Вид. «Просвіта», 2009. – 200 с.
- 3.301. *Алфьоров О.А.* Козацько-священницький рід Мануйловичів: шлях до Житомира / О. А. Алфьоров // Бердичівська земля у плині часу. Науковий збірник «Велика Волинь». – Житомир : Вид. «Волинь», 2007. – Вип. 37. – С. 11–13.
- 3.302. *Алфьоров О.А.* Старшинський Рід Алфьорових: генеалогія, соціально-політичне та майнове становище слобідської гілки др. пол. XVII – поч. XX

- ст. /О. А. Алфьоров // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства / [гол. ред. А. Б. Гречило]. – Львів, 2007. – Вип. 6. – С. 101–123.
- 3.303. *Альбовский Е.* История Харьковского Слободского казачьего полка (1651–1765 гг.) / Евгений Альбовский. – Харьков, 1894. – 218 с.
- 3.304. *Атлас гісторыі Беларусі ад старажытнасці да нашых дзён / Аутар тэксту Л.Я.Языковіч.* – Мінск : БелЭн, 2006. – 160 с.
- 3.305. *Багалея Д.И.* Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) / Д. И. Багалея. – Харьков, 1886. – 338 с.
- 3.306. *Багалій Д. І.* Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Дельта, 1993. – 256 с
- 3.307. *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России от водворения в сей стране славян до уничтожения гетьманства / Дмитрий Николаевич Бантыш-Каменский. – Киев : Час, 1993. – 656 с.
- 3.308. *Баран О.* Козацько-перські взаємини в творах П'єтра делла Валле / О. Баран. – Вінніпег, 1985. – 120 с.
- 3.309. *Білецький П.О.* Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII століть / П. О. Білецький. – К. : Мистецтво, 1981. – 159 с.
- 3.310. *Білоус Н.* Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування / Н. Білоус. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.
- 3.311. *Богуславский В.В.* Славянская энциклопедия: Киевская Русь – Московия / В. Богуславский, Е.Куксина. – М. : Время, 2001. – 860 с.
- 3.312. *Борисенко В. Й.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст.: Навчальний посібник / Володимир Йосипович Борисенко. – К. : Либідь, 1996. – 616 с.
- 3.313. *Борисенко В. Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / Володимир Йосипович Борисенко. – К. : Наукова думка, 1986. – 263 с.

- 3.314. *Борисенко В. Й.* Українська держава в другій половині XVII ст. / Володимир Борисенко // Київська старовина. – 1994. – № 5 – 136 с.
- 3.315. *Биографии.* Энциклопедический словарь Брокгауз и Ефрон. – в 12 Т. – М., 1991. – 342 с.
Т.1. – М., 1991. – 342 с.
- 3.316. *Булавинское* восстание 1707 – 1708 гг. – М. : Издательство “Наука” 1935. – 356 с.
- 3.317. *Бытовая* малорусская обстановка в документах XVII – XVIII ст. // Киевская старина. – К., 1887. – № 10. – 362 с.
- 3.318. *Важинский В. М.* Землевладение и складывание общины однодворцев в XVII в. (на материалах южных уездов России) / В. М. Важинский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – 236 с .
- 3.319. *Вечерський В. В.* Втрачені об’єкти архітектурної спадщини України / В.В. Вечерський. – К. : Головкивархітектура, 2002. – 592 с.
- 3.320. *Вечерський В.* Пам’ятки архітектури та містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / В. В. Вечерський. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
- 3.321. *Винар Л. Р.* Козацька Україна: вибрані праці /Л. Р. Винар – К. – Львів – Нью-Йорк – Париж : Критика, 2003. – 422 с.
- 3.322. *Вирський Д.* Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI - середина XVI ст.) / Д. В. Вирський. – К. : Вид. Інституту історії України НАН України, 2007. – Ч. 2. – 290 с.
- 3.323. *Воинские* повести Древней Руси. – М. : “Наука”, 1985. – 392 с.
- 3.324. *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти /Леонід Войтович. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2006. – 786 с.
- 3.325. *Войтович Л.* Правлячі династії Європи. Генеалогічно-хронологічний довідник / Леонід Войтович, Олександр Целуйко. – Біла Церква : Вид. О. В. Пшонківський, 2009. – 464 с.

- 3.326. *Гаєцький Ю.Г.* Голуб Костянтин Іванович / Ю. Г. Гаєцький // Києво-Могилянська академія в іменах: XVII – XVIII ст. – К. : Вид. НАУКМА, 2001. – 460 с.
- 3.327. *Гайворонский О.* Повелители двух материков. Крымские ханы первой половины XVII столетия в борьбе за самостоятельность и единовластие. – К. – Бахчисарай : «Оранта», 2009. – 272 с.
- 3.328. *Генеалогія української шляхти.* Послужні списки погарської шляхти 1772–1781 рр. «Описаніє» ніжинської шляхти 1784 р. / [упорядк. та вступ. ст. І. Ситого]. – К. : Темпора, 2008. – 232 с.
- 3.329. *Герасименко Н.* До родоводу Апостолів / Н. О. Герасименко // Українська генеалогія: теорія, методологія та практика. – К., 1996. – 130 с.
- 3.330. *Герасименко Н. О.* Історичні події на Україні 1657 – 1659 рр. / Н. О. Герасименко. – К. : Либідь, 1999. – 96 с.
- 3.331. *Голобуцкий В. А.* Запорожское казачество / В. А. Голобуцкий. – К. : «Наукова думка», 1957. – 340 с.
- 3.332. *Горбачевський Н.* Словарь древняго актового языка северо-западного края и Царства Польского / Н. Горбачевский. – Вильна, 1874. – 450 с.
- 3.333. *Горобець С.* Списки товаришів Чернігівського полку 1732 та 1737 рр. / С. М. Горобець // Сіверерянський Літопис, 2008. – № 1. – 128 с.
- 3.334. *Горобець С. М.* До питання територіальних меж земель чернігівської козацької хоругви (1625 - 1648) / С. М. Горобець // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. 26. – 248 с.
- 3.335. *Григорій Сковорода.* Повне зібрання творів: У 2-х т. – К. : «Наукова думка», 1973. – 510 с.
Т. 1. – К. : «Наукова думка», 1973. – 510 с.
- 3.336. *Грушевський М. С.* Ілюстрована історія України / Михайло Сергійович Грушевський. – [Репринт. відтворення вид. 1913 р.]. – К.: ІСЕ – Україна, 1990 1992. – 524 с.

- 3.337. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Сергійович Грушевський. / [ред. П. С. Сохань та ін.]; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 630с.
Т.7 : Козацькі часи , до року 1625. – К., 1995. – 630с.
- 3.338. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Сергійович Грушевський. / [ред. П. С. Сохань та ін.]; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 856 с.
Т.8 : Роки 1626 – 1650. – К., 1995. – 856 с.
- 3.339. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Сергійович Грушевський. / [ред. П. С. Сохань та ін.]; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. – Т.9, кн.2: 1654 – 1657 роки. – К.: Наукова думка, 1997. –1630 с.
Т. 9, кн. 2 : 1654 – 1657 роки. – К., 1997. – 1630 с.
- 3.340. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Сергійович Грушевський. / [ред. П. С. Сохань та ін.]; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. – К. : Наукова думка, 1998. – 450 с.
Т. 10. – 450 с.
- 3.341. *Грушевський М. С.* Історія української літератури. – К. : АТ «Обереги», 1995. – 710 с. (Київська б-ка давнього укр. Письменства. Студії)
- 3.342. *Дашкевич Я.* Персько-українські дипломатичні контакти у 1610 – 1620-х роках / Я. Р. Дашкевич // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – 2004. – Вип. 4. – С. 161–174.
- 3.343. *Дашкевич Я. Р.* Українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни / Я. Р. Дашкевич // Український історичний журнал. – К., 1971. – № 9. – С. 124–131.
- 3.344. *Демчук М. О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена українців XIV – XVII ст. / О. М. Демчук – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.
- 3.345. *Державний архів Сумської області.* Путівник. – Суми – Київ : Вид. «Суми», 2002. – 360 с.
- 3.346. *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України / Дмитро Іванович Дорошенко. К. : Темпора, 1993. – 340 с.

- 3.347. *Дядиченко В. А.* Освободительная война 1648 – 1654 гг. и воссоединение Украины с Россией / В. А. Дядиченко. – К. : Наукова думка, 1954. – 300 с.
- 3.348. *Ермаловіч М.* Беларуска дзяржава Вялікае княства Літоускае / М. Ермаловіч. – Мінск : ПА «Арм», 2000. – 380 с.
- 3.349. *Зотов Р. В.* О черниговских князьях по Любичскому синодику и о Черниговском княжестве / Р. В. Зотов. – СПб, 1892. – 378 с.
- 3.350. *Историко – статистическое описание Харьковской Епархии: В 5 отделениях* – М., 1857. – 620 с.
Отд. 3. – Уезды Ахтырский и Богодуховский, Сумской и Лебединский. – М., 1857. – 620 с.
- 3.351. *История Украинской ССР: в 10 т.* – К. : Наукова думка, 1982. – 348 с.
Т.2. – К., 1982. – 348 с.
- 3.352. *Иванцов І. О.* Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр. / І. О. Іванцов – К. : Либідь, 2002. – 220 с.
- 3.353. *Історія міст і сіл Української ССР. Сумська область.* – К. : Наукова думка, 1974. – 546 с.
- 3.354. *Історія України в особах: Козаччина* / [упоряд. : В. Горобець, О. Гуржій, та ін.]. – К. : Україна, 2002. – 202 с.
- 3.355. *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т.* / [редкол. : В.А. Смолій та ін.] – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 1. – 640 с.
Т. 1. – К., 2006. – 640 с.
- 3.356. *Карнович Е. П.* Родовые прозвания и титулы России / Е. П. Карнович. – М. : Мысль, 1991. – 156 с.
- 3.357. *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енциклопедичне видання* / [Упоряд. З.І. Хижняк]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2001. – 860 с.
- 3.358. *Кінан Е.* Російські історичні міти / Е.Кінан. – К. : «Критика». –312 с.
- 3.359. *Когут З.* Коріння ідентичности: [Студії з ранньомодерної та модерної історії України] / Зенон Когут. – К. : «Критика», 2004. – 351 с.
- 3.360. *Козлов О. М.* Родовід Линтварьових / О. М. Козлов. – Суми : Мрія, 2006. – 46 с. (Серія «Дворянство Сумщини»)
- 3.361. *Корнієнко О. М.* Нариси військової історії України. Сумський Слобідський козацький полк 1659–1765 рр. / Корнієнко О. М. – К. : Наш час, 2008. – 488 с. (Невідома Україна).
- 3.362. *Корнієнко О.М.* Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог знищених святинь. – Суми : ПП. «Ніконоров В.І.», 2009. – 368 с.

- 3.363. *Кривошея В. В.* Генеалогія українського козацтва: [Нариси історії козацьких полків] / Кривошея В. В. – 2-ге вид., доп. – К. : ВД «Стилос», 2004. – 392 с.
- 3.364. *Кривошея В. В.* Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 3. Значкове товариство. Значкове товариство / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2008. – 170 с.
- 3.365. *Кривошея В. В.* Українська козацька старшина. Частина третя. Книга 2. Значне військове товариство. Бунчукове товариство / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2008 – 154 с.
- 3.366. *Кривошея В. В.* Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII століття (історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали) / В. В. Кривошея, В. М. Орел. – К. : Стилос, 2000. – 136 с.
- 3.367. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва: Білоцерківський полк / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2002. – 260 с.
- 3.368. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва: Канівський полк / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2006. – 148 с.
- 3.369. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 240 с.
- 3.370. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва: нариси історії козацьких полків / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2004. – 340 с.
- 3.371. *Кривошея В. В.* Козацька еліта Гетьманщини / В. В. Кривошея. – К. : ІНПТ, 2008. – 452 с.
- 3.372. *Кривошея В. В.* Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія / В. В. Кривошея. – К. : «Стилос», 2010. – 792 с.
- 3.373. *Кривошея В. В.* Українська козацька старшина / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2005. – С. 183.
- 3.374. *Кривошея В. В.* Українська козацька старшина. – у 3 ч. / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2005. – 320 с.
- Ч.І. – Реєстри урядників гетьманської адміністрації. – К., 2005. – 320 с.

- 3.375. *Кривошея В. В.* Українська козацька старшина. – у 3 ч. / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея. – К., 2008. – 560 с.
Ч. 3., Кн. 1. – Військове товариство. – К. Стилос, 2008. – 560 с.
- 3.376. *Кривошея І. І.* Реєстр значкових товаришів Стародубського полку 1735 та 1737 років / І. І. Кривошея // Гілея – 2009. – Вип. 19. – С. 64–71.
- 3.377. *Крикун М. Г.* Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел / М. Г. Крикун. – К. : Миронівська друкарня, 1993. – 184 с.
- 3.378. *Крип'якевич І. Л.* Історія України / Іван Петрович Крип'якевич. – Львів : Книжковий світ, 1990. – 340 с.
- 3.379. *Кузьмук О. С.* «Козацьке благочестя»: Військо Запорозьке Низове і Київські чоловічі монастирі в XVII – XVIII ст. / Олексій Сергійович Кузьмук. – К.: Стилос, 2006. – 227 с.
- 3.380. *Кулаковський П.* Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569 – 1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій / П. Кулаковський. – Острог – Львів : 2002. – 440 с.
- 3.381. *Лазаревский А.* "Малороссийские посполитые крестьяне (1648 – 1785). Историко-юридический очерк / Александр Матвеевич Лазаревский // Записки Черниговского губернского Статистического Комитета. – Чернигов, 1866. – Ч. 1. – Кн. 1. – С. 10 – 56.
- 3.382. *Лазаревский А.* Люди Старой Малороссии. Голубы / Александр Лазаревский // Киевская Старина. – К., 1885. – № 5. – С. 5–8.
- 3.383. *Лазаревский А.* Люди Старой Малороссии. Мануйловичи / Александр Лазаревский // Киевская Старина. – К., 1887. – № 8. – С. 635–637.
- 3.384. *Лазаревский А.* Люди Старой Малороссии. Марковичи / Александр Лазаревский // Киевская Старина. – К., 1884. – № 1. – С. 52–58.
- 3.385. *Лазаревский А. М.* Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Полки Київський та Ніжинський. / Александр Матвеевич Лазаревский. – Чернигов: Издание губернского статистического комитета, 1866. – 390 с.

- 3.386. *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии: Матриалы для истории заселения, землевладения. Полк Нежинский. – К., 1893. – 348 с.
- 3.387. *Лазаревский А.* Списки Черниговских дворян 1783 года. Материалы для истории местного дворянства / Александр Матвеевич Лазаревский. – Чернигов, 1890. – 184 с.
- 3.388. *Леп'явко С. А.* Проблема захисту українських земель від татарських нападів і становлення козацтва / Леп'явко С. А. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С. 147 – 152.
- 3.389. *Леп'явко С.А.* Українське козацтво у 1587-1589 рр. / Леп'явко С. А. // Наукові записки: Історичні науки / [укл. В. Й. Борисенко, Б. І. Андрусин, П. В. Дмитренко]. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 51–76.
- 3.390. *Липинський В.* Станіслав Міхал Кричевський / В. К. Липинський. – Філадельфія, 1990. – 560 с.
- 3.391. *Літопис Самовидця* / [підгот. Я. І. Дзира]. – К.: Наукова думка, 1971. – 207 с.
- 3.392. *Лукомский В. К.* Малороссийский гербовник / В. К. Лукомский, В. Л. Модзалевский. – К. : «Либідь», 1993. – 182 с.
- 3.393. *Лукомский Г.К.* Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г. К. Лукомский. – Х. : Летопись, 2005. – 230 с.
- 3.394. *Любицкий архив графа Милорадовича.* – К. : Тип. Императорского университета Св. Володимира, 1898. – Вып. I. – 256 с.
- 3.395. *Маркевич М.* Історія Малоросії / М. Маркевич. – К. : Наукова думка, 2003. – 240 с.
- 3.396. *Марочкін В. П.* Антифеодальний і визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст / В. П. Марочкін. – К. : Наукова думка, 1989. – 232 с.
- 3.397. *Маслійчук В. Л.* Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. / Маслійчук В. Л. – Харків : ВД «Райдер», 2003. – 252 с.
- 3.398. *Маслійчук В. Л.* Провінція на перехресті культур: [Дослідження з історії Слобідської України XVII–XIX ст.]. / Маслійчук В. Л. – Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – 400 с

- 3.399. *Миллер Д. П.* Очерки из юридического быта старой Малороссии: превращение козацкой старшины в дворянство / Д. П. Миллер // Киевская старина – 1897. – № 4. – С. 1–47.
- 3.400. *Милорадович Г.* Материалы для истории Южной Руси / Г. Милорадович. – Чернигов, 1858. – 150 с.
- 3.401. *Милорадович Г.А.* Родословная книга Черниговскаго Дворянства / Г. А. Милорадович. – Спб. : Издание Черниговского дворянского собрания, 1901. – Ч. IV. – 340 с.
- 3.402. *Мирошкин М.* Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Мирошкин. – СПб. : Типография Гульшвица, 1867. – 230 с.
- 3.403. *Мицик Ю.* Из листування українських письменників-полемістів 1621 – 1624 років / Ю. А. Мицик // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 225. – Львів : Вид. НТШ, 1993. – С. 314–318.
- 3.404. *Мицик Ю. А.* Два листи гетьмана Нероди (Бородавки) / Ю. А. Мицик // Мара Mundi. – Львів – К. : Вид. НТШ, 1996. – С. 435–442.
- 3.405. *Мицик Ю. А.* 3 нових документів до історії міжконфесійних відносин в Україні XVII – XVIII ст. / Ю. А. Мицик // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ : Вид. «Світ», 1997. – Вип. 1. – С. 132–145.
- 3.406. *Мицик Ю. А.* Стислі реєстри Війська Запорізького 10 – 20 – х рр. XVII ст. / Ю. А. Мицик // Дніпропетровський історико – археографічний збірник. – Дніпропетровськ : Вид. «Світ», 1997. – Вип. 1. – С. 161–162.
- 3.407. *Мицик Ю. А.* Умань козацька і гайдамацька / Ю. А. Мицик. – К. : Вид. «Софія», 2002. – 156 с.
- 3.408. *Мицик Ю. А.* Як козаки воювали / Ю. А. Мицик, С. М. Плохій, І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Вид. «Світ», 1991. – 176 с.
- 3.409. *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. – в 4 Т. / В. Л. Модзалевский. – К. : Изд. Дворянского собрания, 1908. – 520 с. Т. 1. – А–Д. – К., 1908. – 520 с.
- 3.410. *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. – в 4 Т. / В. Л. Модзалевский. – К. : Изд. Дворянского собрания, 1910. – 740 с. Т. 2. – Е–К. – К., 1910. – 740 с.
- 3.411. *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник / В. Л. Модзалевский. – К. : Изд. Дворянского собрания, 1912. – 848 с. Т. 3. – Л–О. – К. – 848 с.
- 3.412. *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник / В. Л. Модзалевский. – К. : Изд. Дворянского собрания, 1914. – 832 с.

Т. 4. – П–С. – К. – 832 с.

- 3.413. *Модзалевський В. Л.* Малоросійський родословник / Модзалевський В. Л.; [упорядн. В. В. Томазов]. – К. – Санкт-Петербург : Изд-во ВИРД, 2004. – Т. 5. – Вип. 3. – 80 с.
Т. 5. – Вип. 3. – К. – Санкт-Петербург. – 80 с.
- 3.414. *О двух древних помяниках упраздненного Киево-Межигорского монастыря // Киевские епархиальные ведомости.* – К. : Из. Киевской епархии, 1884. – № 6 – 7. – С. 306–308.
- 3.415. *Оглоблин О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1965. – Т. 170. – 410 с.
- 3.416. *Оглоблин Олександр.* Люди старої України / Олександр Оглоблин. – Мюнхен – К. : Дніпрова хвиля, 2000. – 328 с
- 3.417. *Однороженко О. А.* Козацька територіальна геральдика кінця XVI – XVIII ст. / О. А. Однороженко. – Харків : «Мадрид», 2009. – 418 с.
- 3.418. *Однороженко О.* Родова геральдика Русього королівства та руських земель XIV-XVI ст. – Харків : «Мадрид», 2009. – 312 с.
- 3.419. *Однороженко О.* Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII-XVI ст. – Харків : «Мадрид», 2009. – 340 с.
- 3.420. *Пекосинский Ф.* Источники русской геральдики / Ф. Пекосинский // Heraldica. – Том I. – СПб, 1900. – С. 96–109.
- 3.421. *Павленко С.* Іван Мазепа / С. Павленко. – К. : Темпора, 2003. – 416 с.
- 3.422. *Павленко С.* Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники / С. Павленко. – К. : Світ, 2004. – 602 с.
- 3.423. *Періг П.* Соціально-економічна політика гетьмана Івана Мазепи / П. Періг // Сіверянський літопис. – Чернівці, 2007. – №. 6. – С. 16.
- 3.424. *Полонська-Василенко Н. Д.* Історія України. – у 2 т. / Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – 588 с.
Т. 1. До середини XVII ст. – К, 1992. – 588 с.
- 3.425. *Посохова Л. Ю.* Харківський колегіум (XVIII - перша половина XIX ст.) / Л. Ю. Посохова. – Харків : Час, 1999. – 234 с.
- 3.426. *Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии / Л. Похилевич. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківського, 2005. – 850 с.
- 3.427. *Сас П. М.* Петро Конашевич-Сагайдачний: молоді роки / П. М. Сас. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 246 с.
- 3.428. *Сборник Харьковского историко-филологического общества* / [под ред. Е.К. Редина]. – Харьков, 1902. – Т. 13. – С. 217–219.

- 3.429. *Свєшніков* І. К. Битва під Берестечком / І. К. Свєшніков. – Львів : Вид. Гурт, 1992. – 246 с.
- 3.430. *Ситий* І. Печатки генеральної та полкової старшини за матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського / І. Ситий // Родовід. – К., 1997. – Вип. 15. – С. 97–110.
- 3.431. *Словник* староукраїнської мови XIV – XV ст./ [під ред. Г. Дзютича] – К. : Наукова думка, 1977. – 632 с.
- 3.432. *Смолій* В.А. Становлення козацького політичного автономізму// Історія українського козацтва: Нариси у двох томах. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Наш час, 2006. – 544 с.
Т. 1. – К., 2006. – 544 с.
- 3.433. *Сокирко* О. Присяжні книги Війська Запорізького 1676 та 1682 років / О. Г. Сокирко //Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Льв.: НТШ, 2008. – Т.СCLVI. – С. 561–574.
- 3.434. *Сокирко* О. Г. "Палієва держава" і сердюки в невідомому універсалі Івана Мазепи 1704 року / О. Г. Сокирко //Іван Мазепа і мазепинці: Історія та культура останньої третини 17 – початку 18 ст.: Наук. збірник. – Львів: НТШ, 2011. – С. 48–58.
- 3.435. *Соловьев* С. М. Сочинения. В 18 книгах. – М. : Мысль, 1993. – 658 с.
Кн. 10. – Т. 19 – 20. – М. – 658 с.
- 3.436. *Старченко* Н. Возні на Волині в останній третині XVI – на початку XVII ст.: судові урядники чи слуги? / Н. Старченко //Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 134–162.
- 3.437. *Степанков* В. Ідея Української держави і Річ Посполита (1648 – 1660) В. Степанков // Польсько – Українські студії. – Вип. 1. – К. : Кремень, 1993. – С. 64 – 78.
- 3.438. *Степанков* В. Михайло (Станіслав) Кричевський / В. Степанков // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети / [відп. ред. В. Смолій]. – К. : Мистецтво, 1998. – 220 с.
- 3.439. *Теличенко* И. Протест слободской старшины против реформы 1765 г. / И. Теличенко // Киевская старина. – 1880. – № 2. – С. 244–270.

- 3.440. *Тесленко І. Родинний клан Єрличів / І. Тесленко // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 135–188.*
- 3.441. *Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / Томазов В. В. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2006. – 284 с.*
- 3.442. *Украинская старина/[под ред. Г. П. Данилевського].– Х., 1866. – 280 с.*
- 3.443. *Українська література XVII ст. / [під ред. В. Д. Онищенка]. – К. : Наукова думка, 1987. – 348 с.*
- 3.444. *Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори / [упор.О.В.Мишанич]. – К. : Наукова думка, 1983. – 696 с.*
- 3.445. *Українські перекази / [зібрав М. Возняк]. – К. : Школа, 1993. – 64 с.*
- 3.446. *Уманцев Ф. С. Мистецтво давньої України. Історичний нарис / Ф. С. Уманцев. – К.: «Либідь», 2002. – 328 с.*
- 3.447. *Филарет (Гумилевский Д.Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3-х т. – Харьков : «Сага», 2006. – 456 с.
Т. 3. – Харьков, 2006. – 456 с.*
- 3.448. *Фомин П. Церковные древности с. Бездрик Сумского уезда Харьковской губернии / П. Фомин. – Харьков, 1916. – 15 с.*
- 3.449. *Смуток І. Вступ до генеалогії шляхти Самбірського повіту XVI-XVII ст. (шляхетські прізвиська) /Ігор Смуток – Львів: Вид. «Камула», 2008. – 336 с.*
- 3.450. *Черняўскі Ф.В. Урадники (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI – XVIII стагоддзяў (Біяграфічны даведнік) / Ф. В. Черняўскі. – Мінск: Олдеран, 2007. – 224 с.*
- 3.451. *Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713) / Т. Чухліб. – К. : Світ, 2004. – 186 с.*
- 3.452. *Щелков К.П. Историческая хронология Харьковской губернии / К. П. Щелков. – Харьков, 2007. – 378 с.*

- 3.453. *Щербак В. О.* Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст / В. О. Щербак. – К. : Вид. дім «Київо–Могилянська Академія», 2000. – 298 с.
- 3.454. *Щербак О.В.* Формування козацької самосвідомості (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / О. В. Щербак // Наукові записки. – Т.18. Історичні науки. – К. : КМ «Academia», 2001. – 91 с.
- 3.455. *Яковенко Н.* Витоки роду Немиричів / Н. Яковенко // *Marra Mundi*. Збірка наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів–К.–Нью-Йорк. : Вид. М. П. Коць, 1996. – 912 с.
- 3.456. *Яковенко Н. М.* Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу / Н. М. Яковенко // Феодалізм на Україні. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 80–112
- 3.457. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид. /Н. М. Яковенко. – К. : Вища школа, 2005. – 362 с.
- 3.458. *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і центральна Україна / Н. М. Яковенко. – К.: Критика, 2008. –214 с.
- 3.459. *Bartoszewicz J.* Książ i książę / J. Bartoszewicz. – Krakow, 1876. – 70 s.
- 3.460. *Bieniarzówna J.* Dzieje Krakowa. Kraków w wiekach XVI-XVIII / J. Bieniarzówna, J. M. Małecki. – Krakow, 1984. – 672 s.
- 3.461. *Bojnicic I.* Der Adel von Kroatien und Slavonien / I. Bojnicic. – Nurnberg, 1899. – 120 p.
- 3.462. *Boniecki A.* Herbarz Polski. – y 11 T. – Warszawa, 1904. – 540 s.
T. VII – Warszawa, 1904. – 540 s.
- 3.463. *Der Ungarische Adel von Geza v. Csergheo.* – Nurnberg, 1802. – 230 p.
- 3.464. *Dziadulewicz S.* Herbarsz rodzin tatarskich w Polsce / S. Dziadulewicz. – Wilno, 1929. – 540 s.
- 3.465. *Gajecy G.* The Cossack Administration of the Hetmanate: [2 vol.] / George Gajecy. – Cambridge: Mass, 1978. – Vol. 2. – 396 p.
Vol. 2. – Cambridge: Mass, 1978. – 396 p.
- 3.466. *Grochowski S.* Hołubek Stanisława Grochowsiego do żołnierzow. W Krakowie, w drukarni Jakóba Siebeneichera r. P. 1588 / S. Grochowski. – Krakow, 1588. – 48 s.
- 3.467. *Heidenstein R.* Pamiętniki wojny Moskiewskiej / R. Heidenstein. – Lwow, 1894. – 312 s.
- 3.468. *Jerlicz J.* Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza / [z rękopismu wydał K.W.Wojecki]. – Warszawa, 1853. – 230 s.

- 3.469. *Kempela B.* Magyar nemes csalàdok / Bela Kempela. – Budapest, 1912. – S. 248–251.
- 3.470. *Kojałowicz W.* Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany compedium / W. Kojalowicz. – Krakow, 1897. – 430 s.
- 3.471. *Kraszewski J.I.* Podania heraldyczne (Wyjątek). Kniazia Hołuby / J. I. Kraszewski // Athenaeum. – T. VI. – Wilno, 1846. – S. 38–64.
- 3.472. *Kroll P.* Od ugody Hadziackiej do Cudnowa: Kozaczyzna między Rzeczàpospolità a Moskwà w latach 1658-1660 / P. Kroll – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. – 530 s.
- 3.473. *Lepszy K.* Oblężenie Krakowa przez Arcyksięcia Maksymiliana (1578) / K. Lepszy. – Krakow, 1929. – 78 s.
- 3.474. *Litwin H.* Napływ szlachty polskiej na Ukrainę, 1569 – 1648 / H. Litwin. – Warszawa : DIK, 2000. – 246 s.
- 3.475. *Łozinski W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku / W. Łozinski. – Lwow, 1892. – 434 s.
- 3.476. *Nacher T.* Bitwa pod Byczynà / Teodor Nacher. – Lwow, 1883. – 44 s.
- 3.477. *Niesiecki K.* Herbar Polski. – y 11 T. – Lipsk, 1839. – 480 s.
T. IV. – Lipsk, 1839. – 480 s.
- 3.478. *Niesiecki K.* Herbar Polski. – y 11 T. – Lipsk, 1845. – 460 s.
T. X. – Lipsk, 1845. – 460 s.
- 3.479. *Okolski S.* Orbis Polonus, in quo antiqua Sarmatorum Gentilitia, pervetustae Nobilitatis Polonae / S. Okolski – Cracovia, 1641. – 630 s.
- 3.480. *Paprocki B.* Herby rycerstwa polskiego / [wyd. Turowski K.J]. – Kraków, Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 964 s.
- 3.481. *Piekosiński F.* O dynastycznym szlachty polskiej pochodzeniu / F. Piekosiński. – Kraków, 1888. – 318 s.
- 3.482. *Piekosiński F.* O źródłach heraldyki ruskiej / F. Piekosiński // Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-filologiczny. – Serya II. – Tom XIII. – Kraków, 1899. – S. 185–204.
- 3.483. *Polska encyklopedia szlachecka* / [pod. red. J. Rzackiego]. – Warszawa, 1935. – T. II. – 430 s.
- 3.484. *Polski słownik biograficzny* / [pod. red. J. Nieprawdieckiego]. – Wroslaw–Warszawa–Krakow. – T. IX. – 1960–1961. – 856 s.
- 3.485. *Scriptores perum Polonicarum* / [pod. red. H. Otsiebeckiego]. – Kraków, 1885. – T. VIII. – 296 s.
- 3.486. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wyłącznym W. Walewskiego, 1880. – T. I. – 650 s.

- 3.487. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]– Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1881. – T. II – 940 s.
- 3.488. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1882. – T. III – 968 s.
- 3.489. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1883. – T. V – 880 s.
- 3.490. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1885. – T. VI – 960 s.
- 3.491. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1888. – T. IX – 842 s.
- 3.492. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1890. – T. XI – 940 s.
- 3.493. *Słownik geograficzny królestwa polskiego* / [wyd. F. Sulimierski]. – Warszawa : Wylącznym nakładem W. Walewskiego, 1892. – T. XII – 864 s.
- 3.494. *Starowolski S. Wojownicy sarmacy/ Szymon Starowolski.* – Warszawa : Lert, 1979. – 348 s.
- 3.495. *Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi/ – y 2 T. / M. Strykowski.* – Warszawa. – 1846. – 546 s.
T.II. – Warszawa, 1846. – 546 s.
- 3.496. *Stupnicki H. Herbarz Polski / Stupnicki H.* – Lwow, 1855. – 436 s.
- 3.497. *Trepka W. Liber generations plebeanorum («Liber chanorum») : 2 C. / W. Trepka.* – Wroclaw–Krakow: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1963. – 682 s.
C. I. – Wstepy wydawcow i tekst. – Wroclaw–Krakow, 1963. – 682 s.
- 3.498. *Trepka W. Liber generations plebeanorum («Liber chanorum») : 2 C. / W. Trepka.* – Wroclaw–Krakow: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1963. – 384 s.
C. II. Prypisy rzeczowe indeksy. – Wroclaw–Krakow, 1963. – 384 s.
- 3.499. *Uruski S. Rodzina Herbarz szlachty : y 13 T.* – Warszawa, 1912. – 298 s.
T. IV. – Warszawa, 1912. – 298 s.
- 3.500. *Uruski S. Rodzina Herbarz szlachty : y 13 T.* – Warszawa, 1912. – 346 s.
T. IX. – Warszawa, 1912. – 346 s.
- 3.501. *Widacki J. Książ Jarema / J. Widacki.* – Krakow : DiK, 1997. – 248 s.
- 3.502. *Wielka encyklopedia powszechna i lustrowana / [pod. red. J. Sodzieckiego].* – Warszawa, 1902. – 560 s.
- 3.503. *Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku / J. Wolff.* – Warszawa : Drukiem J. Filipowicza, 1895. – 698 s.

4. Автореферати дисертацій

- 4.504. *Бовгиря А. М.* Пам'ятки історичної думки Гетьманщини у складі рукописних збірників XVIII – початку XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Андрій Маркович Бовгиря. – Київ, 2004. – 20 с.
- 4.505. *Михайліченко М. А.* Родовідна дворянська книга Харківського намісництва як джерело з історії слобідського дворянства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Микола Анатолійович Михайліченко. – Київ, 2012. – 20 с.
- 4.506. *Однороженко О. А.* Українська родова геральдика доби середньовіччя та раннього модерну (XIV – XVIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Олег Анатолійович Однороженко. – Київ, 2009. – 36 с.
- 4.507. *Потапенко С. П.* Обліково-статистичні джерела з історії козацької старшини Слобідської України (1757 – 1767 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Світлана Петрівна Потапенко. – Київ, 2009. – 20 с.
- 4.508. *Целуйко О. П.* Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст. : історико-генеалогічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Олександр Петрович Целуйко. – Львів, 2009. – 20 с.

Таблиця 3.1

Козацькі уряди представників роду Голубів за часів Речі Посполитої

[1, арк. 364, 449 зв.; 32, арк. 28; 146, арк. 26; 150, арк. 98, 120 зв., 168; 214, с. 637; 223, с. 62; 225, с. 389; 254, с. 56; 256, с. 145; 263, с. 898; 273, S. 22–27; 278, S. 195; 280, S. 169; 281, с. 49–61; 292, S. 177; 324, с. 39; 339, с. 43; 353, с. 62–63; 357, с. 135; 360, с. 228; 396, с. 63; 399, с. 21; 407, с. 161; 435, с. 428; 444, с. 222; 474, s. 53]

Ім'я	Посада	Роки служби
Гаврило Голуб (Габріель Голубек)	Ротмістр козацької хоругви	1579–1587 рр.
	Полковник	1587–1588 рр.
	Реґементар козацький	23–24.01.1588 р.
Олефір Остапович Голуб (Стеблiвець, Оліваріус де Марконес, Черняк)	Полковник низового козацтва	1615–1622 рр.
	Гетьман реєстрового козацтва	1622-1623 рр.
	Полковник	1623–1624 рр.
	Гетьман реєстрового козацтва	02.1624–09.1624 рр.
	Полковник	1625 р.
	Гетьман низового козацтва	1626 р.
	Полковник	1627–1628 рр.
Михайло Мануйлович Голуб з Стебльова	Корсунський полковник	1637 р.
	Корсунський сотник	1638 р.
	Козак Куришкінської (Стеблівської) сотні	1649 р.
Юрій Іванович Голуб з Морозович	Ротмістр королівського війська, комісар у справах відносин із Січчю	1634 р.
	Канівський реєстровий полковник	04.1644–10.1646 рр.; 1648 р.

Таблиця 3.2

Козацькі уряди представників роду Голубів за часів Війська Запорозького

[27, арк. 87, 116; 33, арк. 14; 34, арк. 2, 19, 23, 36; 37, арк. 5; 38, арк. 1–4; 39, арк. 1–9; 43, арк. 4; 44, арк. 5; 48, арк. 2; 49, арк. 38–55; 50, арк. 1–4; 51, арк. 1 зв.; 55, арк. 7; 59, арк. 8; 64, арк. 2; 66, арк. 3–5; 67, арк. 1–6; 68, арк. 1–13; 69, арк. 1–10; 71, арк. 1–7; 74, арк. 4; 73, арк. 38; 84, арк. 8; 88, арк. 32; 90, арк. 2; 120, арк. 3; 143, арк. 13; 154, арк. 304–304 зв.; 157, арк. 35; 160, арк. 231 зв.–232; 190, арк. 136–139; 198, арк. 54; 199, арк. 174 зв.; 200, арк. 413; 210, арк. 13, 24; 215, с. 165; 227, с. 172; 239, с. 98; 263, с. 862–863; 277, с. 153; 303, с. 349–350; 314, с. 16; 319, с. 18; 350, с. 29; 351, с. 93; 361, с. 34; 362, с. 64–71; 364, с. 64; 371, с. 29; 372, с. 50; 395, с. 296–298; 397, с. 385–386, 697; 399, с. 23; 421, с. 567]

Ім'я	Посада	Роки служби
Костянтин Занкевич (Костянтин Зіновійович Голуб)	Козак реєстровий	1627 р.
	Чигиринський отаман	1638 р.
	Козак Чернокам'янської сотні	1649 р.
	Осавул Насташської сотні	1654 р.
Гавриш Мануйленко (Гаврило Мануйлович)	Козак Чернокам'янської сотні	1649 р.
Василь Олефіренко (Василь Олефірович Голуб)	Роменський сотник	1649 р.; 1653 рр.
	Смілянський сотник	1653 р.
Олефір Зінченко	Козак Чернокам'янської сотні	1649 р.
	Козак Насташської сотні	1654 р.
Кіндрат Васильович Войтенко	Козак Смілянської сотні	1653 р.
	Роменський сотник	1656–1660 рр.
	Отаман Роменської сотні	1666 р.
Григорій Филипов	Хорунжий Насташської Сотні	1654 р.
Іван Грещенко (Григорович, Красненський)	Писар Насташської сотні	1654 р.
	Сотник Красноколядинський	60-ті рр. XVII ст.

Продовження табл. 3.2

Іван Васильович Войтенко	Миргородський полковий писар	1656–1657 рр.
Андрій Занкевич- Зіневич	Козак Ніженського полку	1660–1667 рр.
Захар Іванович Голуб	Військовий товариш	1667–1690 рр.
Костянтин Іванович Голуб (Іванов, Іванович, Голубенко)	Військовий товариш	1666–1667 р.
	Сотник Батуринський	1669 р.
	Козак Ніжинського полку	1672–1678 рр.
	Генеральний бунчужний	1678–1687 рр.
	Наказний гетьман	1687 р.
	Генеральний осавул (?)	1687 р.
	Значний військовий товариш	1691 р.
Йосип Данилович Зіневич	Козак Новгородсіверської сотні	1688 р.
	Значковий товариш	1709 р.
Андрій Андрійович Фай-Зіневич (Фай, Хвай)	Товариш Стародубського полку	1696 р.
	Знатний військовий товариш	1709–1710 рр.
	Військовий товариш	1710–1723 рр.
	Бунчуковий товариш	1723–1737 рр.
Петро Костянтинович Кручко-Голубов	Знатний військовий товариш	кін. XVII ст.
Остап Захарович Голуб	Бунчуковий товариш	поч. XVIII ст.
Іван Мануйлович Мануйлович	Козак Глухівської сотні	поч. XVIII ст.
	Генеральний суддя	1709 р.
	Знатний військовий товариш	1711 р.
	Осавул генеральний артилерії	1713–1714 рр.

Продовження табл. 3.2

	Сотник Глухівський	1714–1728–31 рр.;
	Сотник Засеймських сотень	1728–1730(?) рр.
	Правитель генеральної військової канцелярії	1724–1727 рр.
	Генеральний осавул	1728–1738 рр.
	Член «Правління гетьманського уряду»	1734–1738 рр.
Косма Алфьоров	Військовий товариш	1702 р.
	Сотник Старопочепський (перша Почепська)	1702–1708 рр.
Яків Йосипович Зіневич	Значковий товариш	1706 р.
Мануїл Йосипович Зіневич	Значковий товариш	1709–1737 рр.
	Сотник Новгородсіверської сотні	1721 р.
	Отаман Новгородсіверської сотні	1723 р.
	Наказний сотник Новгородсіверський	1723 р.
	Дозорця Ропський	1730–1737 рр.
	Військовий товариш	1743–1745 рр.
Данило Йосипович Зіневич	Значковий товариш	1709–1766 рр.
	Сотник Новгородсіверський	1724 р.
	Наказний сотник Новгородсіверський	1725, 1730 рр.
	Полковий комісар Стародубського полку	1737 р.
	Військовий товариш	1766 р.
Олефір Алфьоров	Військовий товариш	1720-ті рр.
Григорій Остапович Голуб	Значковий товариш	1724 р.
	Бунчуковий товариш	1727 р.

Продовження табл. 3.2

Павло Остапович Голуб	Бунчуковий товариш	1727–1730-ті рр.
Роман Алифіров	Військовий товариш Ніжинського полку	1732 р.
Федір Мануйлович Мануйлович-Зіневич	Військовий канцелярист	1731–1735 рр.
Михайло Мануйлович Зіневич	Значковий товариш Чернігівського полку	1732–1753 рр.
Петро Войтенко	Значковий товариш Лубенського полку	1735–1754 рр.
Григорій Данилович Зіневич	Значковий товариш	1739 р.
	Канцелярист Генеральної військової канцелярії	1744–1751 рр.
	Військовий товариш Стародубського полку	1751–1768 рр.
	Бунчуковий товариш в абшиті	1768–1772 рр.
Степан Алфьоров	Знатний товариш Ніженського полку	1739 р.
	Військовий товариш	1740 р.
Іван Мануйлович Мануйлович	Значковий товариш	1739 р.
Михайло Войтенко	Значковий товариш Лубенського полку	1741–1747 рр.
Яків Романович Алифіров	Товариш Глухівської сотні	1740-і рр.
Степан Романович Алифіров	Товариш Глухівської сотні	1740-і рр.
Симон Олиферов	Козак Глухівської сотні	сер. XVIII ст.
Симон Горленко	Козак Глухівської сотні	сер. XVIII ст.
Леонтій Мануйлович Зіневич	Значковий товариш	1760–1796 рр.

Продовження табл. 3.2

Степан Григорович Зіневич	Канцелярист Генерального суду	1768–1772 р.
	Стародубський полковий осавул	1779–1785 рр.
Олександр Григорович Зіневич	Військовий канцелярист	1760–70-ті рр.
	Військовий товариш Стародубського полку	178–1798 рр.
Іван Войтенко	Сотенний канцелярист Роменського повіту	1788 р.

Таблиця 3.3.

Козацькі уряди представників роду Голубів на території Слобідської України

[98, арк. 116; 100, арк. 1; 103, арк. 1, 32 – 32 зв.; 108, арк. 231 зв.; 110, арк. 301; 122, арк. 60; 124, арк. 21 зв.; 125, арк. 4 зв.; 132, арк. 1; 140, арк. 5; 165, арк. 3 зв.; 197, арк. 113 зв., 250 зв.; 244, с. 374, 376; 245, с. 246; 251, с. 700; 274, с. 30–31; 336, с. 326]

Ім'я	Посада	Роки служби
Марко Алфьоров	Козак Сумської полкової сотні	1661–1670 рр.
	Сотник Сумської полкової сотні	1670–1714 рр.
Андрій Голубенко	Сотник Тернівський, Путивльський повіт	1684 р.
Кіндрат Маркович Алфьоров (Марков)	Сотник Миропільський	1689–1696 рр.; 1702– 1703 рр.
	Полковий осавул Сумського полку	1705–1711 рр.; 1727– 1733 рр.
	Полковий обозний Сумського полку	1711 р.
Семен Андрійович Голуб	Миропільський сотенний писар	1692 р.
	Миропільський сотенний отаман	1694 р.
	Сотник Межерицький	1698–1699 рр.
	Полковий обозний Сумського полку	1717 р.
Дем'ян Семенович Голуб	Сотенний старшина Миропільської сотні	1692 р.
Яків Маркович Алфьоров (Марков)	Сотник Новоміський	1700–1730-і рр.
Андрій Маркович Алфьоров (Марков)	Межерицький сотник (?)	1693 р.
	Сумський полковий суддя	1710–1714 р.

Продовження табл. 3.3

	Сумський полковий сотник	Перша чверть XVII ст.
Йосип Андрійович Алфьоров	Старшина Сумського полку	1720-ті рр.
Федір Якович Алфьоров	Підпрапорний Сумського полку	1730–1733 рр.
	Сотник Ворожбянський	1735–1763 рр.
	Сумський полковий осавул	1763 р.
Никифор Світличний	Пушкар Сумської полкової сотні	1732 р.
Олексій Якович Алфьоров	Межерецький сотник	1732–1741 рр.
Федір Йосипович Алфьоров	Козак Сумського полку	1732–1739 рр.
	Підпрапорний Сумського полку	1739–1747 рр.
	Скарбник сумської полкової канцелярії	1741 р.
	Сотник Перекопський	1747–1766 рр.
Федір Олексійович Алфьоров	Підпрапорний Сумського полку	1740–1760 рр.
Андрій Олексійович Алфьоров	Підпрапорний Сумського полку	1742–1768 рр.
Петро Олексійович Алфьоров	Підпрапорний Сумського полку	1750–1760-і рр.
Андрій Федорович Алфьоров	Козак при сумській полковій канцелярії	1754–1758 рр.
	Підпрапорний Сумського полку	1758 р.

Додаток А

Портрет козацького реєментара Гаврила Голуба

